DELHI UNIVERSITY
LIBRARY

DELHI UNIVERSITY LIBRARY

Cl. No. Q132:22 15J0.2

Ac. No. 58843 Date of release for loan 1 5 MAY 1950

This book should be returned on or before the date last stamped below. An overdue charge of one anna will be levied for each day the book is kept beyond the date.

SARASVATI VIHARA SERIES

EDITED BY

RAGHU VIRA, M. A., PH. D., D. LITT. ET PHIL.
Director, International Academy of Indian Culture, Nagpur

IN COLLABORATION WITH OTHER SCHOLARS

Volume 21

JAIMINIYA BRAHMANA

of the

SAMAVEDA

II.1-80

(Gavamayana)

Rupees 10/- Shillings 15/-

1950

Published by
Shri Lokesh Chandra
Secretary
The International Academy of Indian Culture
Nagpur, India

Printed by the Secretary at the Academy's own printing works
The Arya Bharati Press
NAGPUR

सरस्वती-विहार-ग्रन्थाः

२१

सामवेदीयं

जैमिनीय-ब्राह्मणं

तस्य

द्वितीये काण्डे

गवामयन-प्रतिपादका

अशीतिः खण्डा

DELHI UNIVERSITY LIBRARY

श्रीलोकेशचन्द्रेण परिष्कृतम्

मूल्यं—रूप्याणां दश

विक्रमाब्दाः २००६

प्रकाशयिता—सरस्वती-विहारः, नागपुरम्

PREFACE

The Jaiminīya Brāhmana is of no less importance than the Śatapatha in the richness of its legends and ritual. Nevertheless its complete text has not been edited so far, on account of its abstruseness. It has no commentary, no prayoga, no paddhati. Its śrautasūtra is also not found in its entirety. It bristles with equations which correlate the earthly details of the yajña to the world of Gods, numbers and etymologies often supplying the link. Besides the peculiarities of morphology and syntax, the minutiae of yajñas extending over months and months, the ubiquitous technical terms of the ritual, and a legion of sāman names greatly add to the difficulties in grasping situations, simple or otherwise. To heighten them, the MSS are few and corrupt. Every section has to be reconstructed. Punctuation is no easy task. At times, a ransacking search has to precede even the establishment of single words.

Previous Work

Since the discovery of MSS from the Tinnevelly district by A. C Burnell, several attempts have been made to edit the text. On the basis of Burnell's transcripts (now in the India Office, London), Whitney prepared his copy (Proceedings of American Oriental Society, May 1883). From it Prof. H. Oertel has published a mass of material, ranging from single sentences to entire sections. He published a series of articles, the first of which appeared in *JAOS* XVIII p.15f; the second *ibid.* XIX p.97f; the third in *Actes du onzième Congrès International des Orientalistes* Paris 1897, Vol. I, 1899, p.225f; the fourth in *JAOS* XXIII p.325f; the fifth *ibid.* XXVI p.176f, 306f; the sixth *ibid.* XXVIII p.81f, the seventh in *Transactions of the Connecticut Academy of Arts and Sciences* Vol XV, 1909, p.155f; the eighth in *JAOS* XV p.233f (for the list of reviews of these articles see Prof. Renou's Bibliographie Védique). He quotes examples from JB in his *Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas.* His last article *Roots and Verb-forms from the Unpublished Parts of the JB* (published in

the Journal of Vedic Studies, Lahore, Vols. I, II) contains a large number of extracts.

Prof. Oertel compiled a list of mantras and other sacrificial formulae for Bloomfield's Vedic Concordance. It is deplorably in complete. By way of illustration, let us take the entries under the letter अ—

(i) Out of the hundred and odd entries, the Vedic Concordance does not note the JB references to the following:

अक्रान् समुद्रः प्रथमे विधर्मन् III.240
अगन्म महा नमसा यविष्ठम् III.243
अग्न आ याहि वीतये I.319, III.12
अग्न आ याहि वीतये गृणानो हव्यदातये ।
  नि होता सत्सि बर्हिषि ॥ I 65
अग्न आ याह्य् अग्निभिः II.225
अग्न आयूंषि पवसे I.92, II.137
अग्निं वो देवम् अग्निभिस् सजोषाः III.207
अग्निं वो वृधन्तम् III.81
अग्निनाग्निस् सम् इध्यते III.37
अग्निनाग्निस् सम् इध्यते कविर् गृहपतिर् युवा ।
  हव्यवाड् जुह्वास्यः ॥ I.65
अग्निं दूतं वृणीमहे III 22, 188
अग्निं नरस् त्रिषधस्थे सम् इन्धते III 63
अग्निं नरो दीधितिभिर् अरण्योः II 328
अग्निम् इळेऽवसे गाथाभिश् शीरशोचिषम् ।
  अग्निं राये पुरुमीळ्ह श्रुतं नरः ॥ I.151
अग्निर् वृत्राणि जंघनत् III.331
अग्निं स्तवे दम आ जातवेदाः ।
  स नो रक्षिषद् दुरिताद् अवद्याद् अस्मान् गृणत उत नो मघोनः ॥ III.243
अग्निस् सुदीतये छर्दिः I 151
अग्ने चरन्त्य् अजरा इधानाः ।
  अच्छा द्याम् अरुषो धूम एषि सं दूतो अग्न ईयसे हि देवान् ॥ III.207
अग्ने त्वं नो अन्तमः III.167
अग्ने त्वं नो अन्तम उत त्राता शिवो भवा वरूथ्यः III.169
अग्ने पावक रोचिषा II.137
अग्ने युंक्ष्वा हि ये तव II.379
अग्ने वाजस्य गोमतः II.328

अग्ने विवस्वद् उषस: I.349
अग्ने विश्वेभिर् अग्निभि: II.223
अग्ने सख्ये मा रिषामा वयं तव III.140
अग्मन्न् ऋतस्य योनिम् आ I.104
अग्रियो वाच ईरयन् III.20
अग्रे सिन्धूनां पवमानो अर्षस्य् अग्रे वाचो अग्रियो गोषु गच्छसि ।
अग्रे वाजस्य भजसे महद् धनं स्वायुधस् सोतृभिस् सोम सूयसे ॥ III.135
अङ्गोषिणं पवमानं सखायो दुर्मर्षं वाणं प्र वदन्ति साकम् III.174
अचिक्रदद् वृषा हरि: I.137
अच्छा समुद्रम् इन्दव: I.104
अतप्ततनूर् न तद् आमो अश्नुते शृताम इद् वहन्तस् तत् समाशत III.54
अत्राह गोर् अमन्वत नाम त्वष्टुर् अपीच्यम् ।
इत्था चन्द्रमसो गृहे ॥ III.65
अथा नो वस्यसस् कृधि II.10, III.138
अदस् सु मधु मधुनाभि योधी: II.144
अध क्षपा परिष्कृत: II.199
अधि ष्णुभिर् अवीनाम् III 97
अधुक्षत प्रियं मधु III.137
अध्वर्यो अद्रिभिस् सुतम् III.209
अध्वर्यो किं स्तुतं स्तोत्रं होता प्रातरनुवाकेनान्वशंसीत् I.76
अनागा मित्रो अर्यमा ।
सुवाति सविता भग: ॥
सुप्रावीर् अस्तु स क्षय: प्र नु यामन् सुदानव: ।
यो नो अंहो ऽतिपिप्रति ॥ III.208
अनु त्वा रोदसी उभे III.89
अनु यं विश्वे मदन्त्य् ऊमा: II.144
अन्वविन्दन् छिश्रियाणं वने-वने III.62
अपघ्नन् पवते मृध: I.96
अपघ्नन् पवसे मृध: III.222
अप श्वानं श्नथिष्टन सखायो दीर्घजिह्वियम् I.161
अप सोमो अराव्ण: I.96
अपां यद् गर्भो ऽवृणीत देवान् ।
अदधाद् इन्द्रे पवमान ओजो ऽजनयत् सूर्ये ज्योतिर् इन्दु: ॥ III.240
अपाम् ऊर्मिं सचमानस् समुद्रम् III.205
अपो वसानो अर्षसि I.322
अप्सा इन्द्राय वायवे III.91
अप्सु दक्षो गिरिष्ठा: ।

श्येनो न योनिम् आसदत् ॥
शुभ्रम् अन्धो देववातम् अप्सु धौतं नृभिस् सुतम् । III.119
अभिक्रन्दन् कलशं वाज्य् अर्षति III.135
अभि गव्यानि वीतये नृम्णा पुनानो अर्षसि ।
सनद्वाजः परि स्रव ॥ III.139
अभि त्वा वृषभा सुते I.222, II.112, 283, 286
अभि त्वा शूर नोनुमो ऽदुग्धा इव धेनवः ।
ईशानम् अस्य जगतस् स्वर्दृशम् ईशानम् इन्द्र तस्थुषः ॥ I.293
अभि देवम् इयक्षते I.90
अभि द्युम्नं बृहद् यशः III.119, 226
अभि द्रोणानि बभ्रवः III.13
अभि द्रोणानि रोरुवत् III.91
अभि प्रियाणि पवते चनोहितः I.166, III.19
अभि ब्रह्मीर् अनूषत III.51
अभि विश्वानि काव्या I.91, III.20
अभि सोमास आयवः II.421, III.40, 213
अभि स्तोमा अनूषत III.90
अभी नो वाजसातमम् III.227
अभ्य् अर्ष कनिक्रदत् ।
द्युमन्तं शुष्मम् उत्तमम् ॥ III.265
अभ्राद् वृष्टिर् इवाजनि II.12
अयं वां मित्रावरुणा III.63
अयं सहस्रमानवः II.392
अयं त इन्द्र सोमः I.218
अयं पूषा रयिर् भगस् सोमः पुनानो अर्षति ।
पतिर् विश्वस्य भूमनो व्यख्यद् रोदसी उभे ॥ III.31
अया चित्तो विपानया हरिः पवस्व धारया III.23
अया पवस्व देवयुः III.16
अया पवा पवस्वैना वसूनि मांश्चत्व इन्दो सरसि प्र धन्व ।
ब्रध्नश् चिद् यस्य वातो न जूतिं पुरुमेधश् चित् तकवे नरं धात् ॥ III.164
अया रुचा हरिण्या पुनानः II.127
अरं वहन्त्य् आशवः II.379
अरूरुचद् उषसः पृश्निर् अग्रियः I.81
अरूरुचद् उषसः पृश्निर् अग्रिय उक्षा मिमाति भुवनेषु वाजयुः ।
मायाविनो ममिरे अस्य मायया नृचक्षसः पितरो गर्भम् आ दधुः ॥ III.54
अर्को देवानां परमे व्योमन्न् अर्कस्य देवाः परमे वियोमन् II.88
अर्चन्त्य् अर्कम् अर्किणः I.189

अर्वन्तो न श्रवस्यव: ।
सोमासो राये अक्रमुः ॥ III.175
अर्षा सोम द्युमत्तम: III.91
अव स्थिरा तनुहि भूरि शर्धताम् III.275
अविता जरायितॄणाम् आ औ हो हा यि शतां भवस्य औ हो हुं मा ता या हुं मा I.141
(RV IV.31.3^{bc} अविता जरितॄणाम् । शतं भवास्यूतिभि: ॥)
अव्यनच् च व्यनच् च सस्नि सं ते नवन्त प्रभृता मदेषु II.144
अव्या वारेभि: पवते मदिन्तम: ।
क्रीळन्न् ऊर्मिर् अपाम् इव III.192
अश्वायन्तो मघवन्न् इन्द्र वाजिनो गव्यन्तस् त्वा हवामहे I.293
अश्वासो देव साधव: II 379
असर्जि कलशाम् (so MSS) अभि मीढ्वान् सप्तिर् न वाजयु: ।
पुनानो वाचं जनयन्न् असिष्यदत् ॥ III.78
असावि सोम इन्द्र ते III.133
असावि सोमो अरुषो वृषा हरि: III.259
असाव्य् अंशुर् मदाय III.119
असृक्षत प्र वाजिन: I.94, III.136
असृग्रं वारे अव्यये I.104
अस्कन्न् अधित I.53
अस्मभ्यं सोम विश्वत: III.51
अस्मभ्यम् इन्दव् इन्द्रियं मधो: पवस्व धारया ।
पर्जन्यो वृष्टिमम् इव ॥ III.137
अस्मां अव मघवन् गोमति व्रजे वज्रिन् चित्राभिर् ऊतिभि: III.48
अस्माद् वै त्वम् अजायथा एष त्वज् जायतां स्वाहा I.2 (reference to I.47 is recorded)
अस्य प्रत्नाम् अनु द्युतम् I.93
अहल्यायै जार II.79

(ii) Against the above entries, hereunder are those of which the JB reference is given in the Vedic Concordance:

अगन्म ज्योतिर् उत्तमम् II.68
अग्निर् ज्योतिर् ज्योतिर् अग्निस् स्वाहा I.4
अग्निर् दीक्षित:, पृथिवी दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत, तया दीक्षया दीक्षे । वायुर् दीक्षितो, ऽन्तरिक्षं दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत, तया दीक्षया दीक्षे । आदित्यो दीक्षितो, द्यौर् दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत, तया दीक्षया दीक्षे । प्रजापतिर् दीक्षितो, मनो दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत, तया दीक्षया दीक्षे । वाचं म ऋचो ऽनु दीक्षन्ताम्, मनो यजूंषि, प्राणं सामानि । श्रद्धां मे सोमो राजानु दीक्षताम् । ऋचा दीक्षे, यजुषा दीक्षे, साम्ना दीक्षे, पृथिव्या दीक्षे, ऽन्तरिक्षेण दीक्षे, दिवा दीक्षे ॥ II.65

अतिमात्रम् अवर्धन्त नोद् इव दिवम् अस्पृशन् ।
भृगुं हिंसित्वा सृञ्जया वैतहव्याः पराभवन् ॥ I.152
अन्तरितं रक्षो ऽन्तरिता अरातयः I.39
/अन्नस्य मा तेजसा स्वर्गं लोकं गमय ।
यत्र देवानाम् ऋषीणां प्रियं धाम तत्र म इदम् अग्निहोत्रं गमय । I.40
अपाने ऽमृतम् अधां स्वाहा I.14
अपो ऽन्व् अचारिषम् II.68
अयं वै त्वद् अस्माद् असि त्वम् । एतद् अयं ते योनिर् अस्य योनिस् त्वम् । पिता पुत्राय लोक-कृज् जातवेदो नया ह्य् एनं सुकृतां यत्र लोकः । अस्माद् वै त्वम् अजायथा एष त्वज् जायतां स्वाहा I.47
अयं स शिङ्क्ते येन गौर् अभीवृता मिमाति मायुं ध्वसनाव् अधिश्रिता ।
सा चित्तिभिर् नि हि चकार मर्त्यं विद्युद् भवन्ती प्रति वव्रिम् औहत ॥ II 265
अयं ते योनिर् ऋत्वियो यतो जातो अरोचथाः ।
तं जानन्न् अग्न आरोहाथा नो वर्धया रयिम् अथा नो वर्धया गिरः ॥ I.61
अयं मातायं पितायं जीवातुर् आगमत् ।
इदं तव प्रसर्पणं सुबन्धव् एहि निर् इहि ॥ III.169
अयुजो युक्ताः प्रवहन्त्य् अग्ने ततो युग्मन्तो ऽनुसंवहन्ति ।
त एकच्छन्दोभिस् संवत्सरा द्वादश परिसर्पन्ति मासाः ॥ II.438
अयुतम् एकं प्रयुतानि षष्टिर् नियुते द्वे नव चाक्षराणि ।
सप्त सहस्राणि दशतो दशैतावान् आत्मा परमः प्रजापतेः ॥ II.73
अशीतिर् अस्मिन् सवनानि II.71
अष्टाव् एता नवतयो भवन्त्य् अहोरात्राणां परिवत्सरस्य ।
अशीतिर् अस्मिन् सवनानि त्रीणि च सहस्रं च, पवमानाश् च सर्वे ॥ II.71
असौ य एषि वीरको गृहंगृहं विचाकशत् ।
इमं जम्भसुतं पिब धानावन्तं करम्भिणम् अपूपवन्तम् उक्थिनम् ॥ I.220
अस्माद् वै त्वम् अजायथा एष त्वज् जायतां स्वाहा I 47 (reference to I.2 is not given)
अहोरात्राणां परिवत्सरस्य II.71

(iii) Those entries which are not at all found in the Vedic Concordance are :

अकर्म वयं तद् यद् अस्माकं कर्म I.76
अक्षरशः पच्छो ऽमृतं लिहानाः II.73
अगासिष्म यद् अत्र गेयम् I.76
अग्ने देवाना होतस् त्वं, देवानां होतास्य्, अहं मनुष्याणां, स न इदं ब्रूहि यथेदं भविष्यति II.260
अग्म (so all MSS) वाजं वाजिनः II 193
अथानेनाथानेनाथानेनामृतं गमयेयम् II.45

अन्तरिक्षेण दीक्षे II.65
अपजिघ्र कलशं, मह्या त्वा विशन्त्व् इन्दवस्, सा नो धुक्षम् सहस्रम् उरुधारा: पयस्वती: II.251
अष्टौ संवत्सरे धिष्णियास् त्रिंशतं च II.71
अस्तं मद् उ च गच्छति II.28
अस्माद् अस्तं वृषगणा अयासु: III.174
अरवाग्नजौ सत्रसदौ यत्र देवा: II.27

A few observations on the above will not be out of place here:

(i) There are several new variants, not recorded in the Vedic Concordance:
अर्को देवाना परमे व्योमन्न् अर्कस्य देवा: परमे वियोमन् (Conc. व्योमन्) II.88
अच्छा याम् अरुषो धूम एषि (Conc. एति) से दूतो अग्न ईयसे हि देवान् III.207
अपो ऽन्व् अचार्षं (Conc. अचारिषम्) रसेन समसृक्ष्महि II.68
अभि देवम् (Conc. देवा) इयक्षते I.90
अरूरुचद् उषस: पृश्निर् अग्रिय: (Conc अग्रिय.) I.81 अग्रियु. occurs without any variant in the MSS. It seems to be due to the influence of the next quarter [b] उक्षा मिमाति भुवनेषु वाजयु.. Cf. RV IX.2.9[a] अस्मभ्यम् इन्दव् इन्द्रयु: (SV II.396[a] न्द्रियम्)
अर्चन्त्य् अर्कम् अर्काविणा (Conc. अर्किण:) I.189
अविता जरायितॄणाम् (Conc. जरितॄणाम्) I.141
अव्या (Conc. अव्यो) वारेभि: पवते मदिन्तम· III 192
किं स्विद् विद्वान् प्रवसति अग्निहोत्री गृहेभ्य· ।
कथा तद् (Conc. कथं स्विद्) अस्य काव्यं कथा (Conc. कथ) संततो अग्निभि: ॥ I.19-20

(ii) There is non-Ṛgvedic and non-Sāmavedic material, the detailed study of which is sure to elucidate the interrelationship of our text with others. For example·
अतिमात्रम् अवर्धन्त नोद् इव (MSS. नर्वादिव) दिवम् अस्पृशन् ।
भृगुं हिंसित्वा माहेना असंहेयं पराभवन् ॥ (JB I.152) occurs only in AV V.19.1 (the hymn is designated as brahmagavī in Kauśika-sūtra XLVIII.13).
Similarly,
अर्को देवानां परमे व्योमन्न् अर्कस्य देवा: परमे वियोमन् (JB II.88) is found in ŚBM VIII.6.2.19 alone.

(iii) Allied to (ii) are cases where a line recurs in *one* other Sāmavedic work alone:
अध्वर्यो किं स्तुतं स्तोत्रं होता प्रातरनुवाकेनान्वशंसीत् (JB I.76) occurs in ṢB I.4.7.

Under Prof. Oertel's guidance Dr. B. Ghosh wrote his thesis entitled *Collection of the Fragments of Lost Brāhmaṇas* (Calcutta 1935), wherein he has quoted JB passages corresponding to the Śāṭyāyana Brāhmana.

This Brāhmana also drew the attention of the famous Vedic savant, Prof. W. Caland. In 1914 appeared a long article from his pen, *Over en uit het JB*[1] (Verslagen en Mededeelingen der K. Akademie v. Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde, 5ᵉ Reeks, 1ᵉ Deel, 1ᵉ Stuk, Amsterdam), discussing its contents, grammatical peculiarities, relation to other Vedic texts *viz.* Śāṭyāyana Brāhmana, PB, ŚBM, ŚBK, Brāhmanas of the KṛṣṇaYV, AB, KB and the sūtras, interesting information about the sāmans and rites. In 1919 it was followed by his *Das JB in Auswahl* (Verhandelingen der K. Akademie v. Wetenschappen te Amsterdam, Afdeeling Letterkunde, Deel I, Nieuwe reeks, Deel XIX, no. 4), a collection of 212 long extracts with their German translation and notes. Besides, he published a few emendations on the the then printed work of Prof. Oertel in his article *Emendationen zum JB* (WZKM XXVIII p.61f). He has referred to JB in his notes on the English translation of PB (Bibliotheca Indica, Calcutta 1931). Owing to the insufficiency of MSS-material, his long experience of editing Vedic texts coupled with an intimate knowledge of Vedic ritual failed to materialize in a critical edition of the complete text.

In 1924, Prof. VedaVyasa started a vigorous campaign for the editing of JB. He collected some more MSS, published eight specimen pages and an article *The Literature of the Jaiminīyas* (Proceedings of the Fifth Indian Oriental Conference Vol.I p.292f). In his last-mentioned article he gave a cursory survey of the ancillary literature of the Jaiminīyas, the position of their MSS-material at that time and references to them in other works. Supplement or correct the following in his article :

1 Dhanvin on DŚS VI.2.1 तलवकारास्तु गायत्रसामवत्. A similar passage has not been traced in JB.

2 Vāsudeva-dīkṣita's comm.[2] on the Jaimini-sūtras, entitled

1 See Prof. Renou's Bibliographie Védique.

2 Edited by Principal S. Kuppuswamy Sastrigal in the ŚrīVāṇīvilāsa Śāstra Series, Srirangam, 1908.

Adhvaramīmāṃsākutūhalavṛtti[1] quotes or mentions the JB by its other name तलवकारब्राह्मण—

(i) p.28 *l*.15f किं चैवम् 'यो ह वा अविदितार्षेयच्छन्दोदैवतब्राह्मणेन मन्त्रेण याजयति वाध्यापयति वा स्थाणु वर्च्छति गर्तं वापद्यते पापीयान् भवति प्र वा मीयते यातयामान्य् अस्य छन्दांसि भवन्ति, तस्माद् एतानि मन्त्रे-मन्त्रे विद्याद्' इति ताण्डका तलवकारादिशाखासु मन्त्रप्रतिपाद्यदेवतानां विनियोजकब्राह्मणानां च स्मरणविधानं कृत्स्नवेदार्थ-ज्ञानस्यावश्यकत्वे ऽनर्थकं स्यात.

(ii) p. 91 *l*.16f एव हि तलवकारब्राह्मणे 'त एतान्य् आज्यानि स्तोत्राण्य् अपश्यन्' इत्य् उपक्रम्य श्रूयते 'यद् इमान् लोकान आजयन् तद् आज्यानाम् आज्यत्वम्' इति, 'ते ऽब्रुवन् आजिम् एषाम् अयाम गिरिं काष्ठां कृत्वेति यद् अब्रुवन् आजिम् एषाम् अयामेति तद् एषां द्वितीयम् आज्यत्वम्' इत्यादि.

(iii) p. 101 *l*.17f तलवकारीयताण्डकादिब्राह्मणेषु उद्भिदादिष्व् अपि 'अथैष उद्भित् सप्तदशो भवति बृहत्सामा निषधब्रह्मसामा' 'पञ्चदशो वलभिद् भवति रथन्तरसामा उत्सेध-ब्रह्मसामा' इत्यादिना स्तोत्रपरिमाणब्रह्मसामादिसामांगदर्शनात.

(iv) p. 102 *l*.5f 'वाजपेयेनान्नाद्यकामो यजेत' इत्य् एव तलवकारीयम् (reference omitted by Prof. VedaVyasa)

(v) p.149 'त्रयो वेदा अजायन्त, भूर् इत्य ऋग्वेदाद् भुव इति यजुर्वेदात् स्वर् इति सामवेदाद्' इत्य् उपक्रमे 'ऋग्वेदेन ऋग्वेदं भिषज्यति यजुर्वेदेन यजुर्वेदं सामवेदेन सामवेदम्' इति उपसंहारे च वाजसनेयके तथैतरेयक-ताण्डक-तलवकारीयब्राह्मणेषूपक्रमे वेदानाम् एव श्रवणात्.

(vi) p.387 *l*.2 (from bottom) जैमिनिस्मृतिवचनम् उदाहरन्ति.

3 (i) Sāyana on PB XXI.11.3 तथा च तलवकारब्राह्मणं 'वसिष्ठो वा अकामयत सम् इमान् (Bibl. Ind ed. अकामयत म इमान्) लोकान् सर्पेयम् इति - स एतं चतूरात्रम् अपश्यत् । तान् इमान् लोकान् असर्पत् । तत् ससर्पस्य संसर्पत्वम्' इति. The corresponding passage is JB II.287.

(ii) Sāyana on PB V.6.11 यद् एतान् ह (Caland in PB V 6.11 note 1 यादृग् अह) वै पुरुषो देवेभ्यः करोति तादृग् अस्मै देवाः कुर्वन्ति' इति श्रुतेः. See Dr. Ghosh, Collection of the Fragments of Lost Brāhmanas p.109-110. Prof. Caland identifies it with JB II.386 यादृग् अह वै मनुष्यो देवेभ्यः करोति तादृग् अस्मै देवाः कुर्वन्ति.

The crowning piece of JB scholarship was the editing of the *first book* in its entirety by **Prof. Dr. Raghu Vira** (Sarasvatī Vihāra Series, Lahore, 1937). In continuation of the first volume, here are the first eighty sections of the second book.

1 See, *e.g.*, the colophon of the second adhyāya of the vṛtti, p.244: वासुदेवदीक्षितविदुषा विरचितायां जैमिनिसूत्रव्याख्यायामध्वरमीमांसाकुतूहलवृत्तौ द्वितीयोऽध्यायः, but Prof. Veda Vyasa wrongly says "the कुतूहलवृत्ति of वासुदेवदीक्षित on अध्वरमीमांसा."

Emendations and Corrections

I Prof. W. Caland—Das JB in Auswahl.

§117 p.131 *l*.21 (from bottom), II.26—रसम् ओषधीनां, वरथ वनस्पतीनां. For वरथ the MSS read without v.l. वरसः so also in the parallel III.357 (see note 17 on II.26). रसम् ओषधीनां च रस वनस्पतीनां is possible. But Prof. Renou proposes " वरसम् 'l'extension', sur le thème *varas-* attesté dans le RV; on attend il est vrai le neutre *varas*, donc ici *varo*, mais cf. *arcisam* à la ligne suiv. où l'on attend *arcih*."

§122 p.136 *l*.16 (from bottom), II.41—Our MSS confirm Caland's conjecture मोल्वाला:.

§127 p.140 *l*.16 (from bottom), II.67—Correct रातिम् to अरातिम् (see note 10 on II.67).

§146 p.183 *l*.17 (from bottom), II.222—Caland omits तद् यद् व्रात्य-स्तोमेन यजन्ते स्वर्गस्यैव लोकस्यानुख्यात्यै । तस्य द्वात्रिंशाः पवमाना भवन्ति । द्वात्रिंशदक्षरानुष्टुप् । वाग् अनुष्टुप् । वाचो वा एते व्यृध्यन्ते ये व्रात्यां धावयन्ति after एते ये व्रात्यां धावयन्ति.

§168 p.222 *l*.5 (from top), II.425—After अवांचम् इति add एते ह वै वर्षिष्ठा आजा युज्यन्ते यद् अग्निष्टोमसामानि यानि वै तान्य् अक्ष्यन्त्य् (so MSS) अहानि । अथ यद् वो ऽवोचम् उत्तरावर्ता स्म श्रियम् उपनेति पृष्ठान्य् एव वस् तद् अवोचम् इति

§171 p.230 *l*. 19 (from bottom), III.23—Our MSS confirm तान् आत्मनं ऽकाल्यद् (v.l. in one MSS ऽकृत). L.18 (from bottom; note 5)—Our MSS support न (om. in one MSS) तद् अन्वबुध्यन्त. L. 10 (from bottom; note 10)—Our MSS read सामो ह ज्वरेति with Caland's emended text.

§176 p.235 *l*.4(from top), III.73—आसन्दीं वै त हिरण्मयीं प्रच्छाये (v.l. पृश्छाये, पृच्छाये) निधास्यन्ति । तस्यां मोपवेशीर् इति । ते ह प्रययुः । तस्मै ह हिरण्मयीम् आसन्दीं प्रच्छाये (v.l. पृच्छायै, वृश्छायै) निदधुः । तस्यां ह प्रमत्त उपविवेश (MSS -शा) । सा (v.l. ता) हैनं तद् एव शिला भूत्वा... Our MSS corroborate Caland's conjecture प्रच्छाये at both the places.

§179 p.239 *l*.6 (from top), III.92—Correct Caland's text to सप्तपदा (no v.l.) वै शक्वर्यः । शाक्वराः पशवः । पच्छो (v.l. परो) वावैनांस् तद् दाधार (v.l. तददार). Caland translates correctly सप्तपदा.

§180 p.239 *l*.3 (from bottom), III.94—Correct Caland's text to

मत्तो (v.l. मत्तौ, इतरो has no MSS-authority) हाधावयन्न् अभिप्रयुयाव । अपेतर आययाम । स हाधिगत्य (v.l. हाधिग) न शशाकापायन्तुम्.

§182 p.245 *l*.18 (from bottom), III.105—Correct न to न: (correctly translated by Caland). The text will be तान् न: प्रयच्छ, यैर् वय कीळाम.

§186 p.253 *l*.21 (from bottom), III.127—Add शिर: in Caland's text after यज्ञस्य— तौ तत प्रजानन्ताव् एतद् यज्ञस्य शिर: प्रतिसंधास्यथ इति. Cf. supra कस् तद् यज्ञस्य शिरो वेदेति (*l*. 24).

§187 p.258 *l*.10 (from top), III.146—Correct Caland's text to ...... उत्तरतो वाव स त (v.l वावंस) निग्वमाययांति (v.l. -न्ति). वाव स तं explains वावासन्.

§191 p.264 *l*.4 (from top), III.171—प्रजापतिर् अन्नाद्यम् असृजत । तस्य सर्वे देवा ममन्विन आसन् मम ममेति । सो ऽग्निर् अकामयताहम् इदम् अन्नाद्यम् उज्जयेयम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनैन पर्यगृह्णान् । तद् उदजयत् । तद् एतद् अग्नाव् एव सर्वम् अन्नाद्यम् । तस्माद् यस्यै यस्यै देवतायै जुह्वति It is strange that such a big lacuna has escaped Prof. Caland's attention.

§199 p. 274 *l*.15 (from top), III.203—Emend अकूपारो वा अय काश्यपस् समुद्रे ऽन्तर् महद् यक्षम् (v.l न्तहृयक्षम्). In *l*. 18 (from top) note 6 read ते ऽत्रिम् for त

§204 p. 282 *l*.6 (from top), III.237— एत, ता (v.l. गा) विन्दामहा इति (गा is a gloss).

§206 p. 287 *l*.18 (from bottom), III 250—Put a stop after चैषां, and read तौ ह (om. in some MSS) बहु परिगृह्य गरगिराव् इव मेनाते In *l*.15 (from bottom) note 5 *all* our MSS show the better reading एवेमं for एनम्.

§207 p.288 *l*. 9-10 (from top), III.261—Our MSS present a better text प्रजापतिर् उषसं (v.l हरुषसं) स्वां दुहितरम् अभ्यध्यायत् । सास्मै रोहिद् भूत्वातिष्ठत् (MSS भूत्या-) । तां पृषतो भूत्वास्कन्दत् । स (*i.e.* अग्निर्) ऐक्षतास्मै वै मां देवा अजीजनन् नौपद्रष्टाय । अति वा अयं पादयति, हन्तैनं विध्यानीति । तम् अविध्यत् । स विद्ध एतद् रूपं पर्यस्योर्ध्वं (MSS पत्यस्योर्ध्वं) उदक्रामत्.

§210 p.293 *l*.19 (from bottom), III.272—Correct कश्यपो कलिभि: to कश्यप: कलिभि. (wrong sandhi!).

§211 p.294 *l*.13 (from top), III.273—Read सम् एवैनम् एतेन (v.l. एवैतेन) यज्ञं निह्नुयन्ते.

§212 p.295 *l*.1,2 (from top), III.359—ऋत ज्योतिष्मद्, सत्यं ज्योतिष्मद्, तपो ज्योतिष्मद् is supported by our MSS (ष्म and ष्ठ are confused in

Grantha). *Ibid. l.*8—Read आकाश एवम् (v.l. एवस्). *Ibid. l.*9—Read यद् ध वा इदम् आहुर् (v.l. यद्ध वा इमाम् आहुर्) for यद् वा इमा आहुर्. *Ibid. l.*25 (note 19)—Read वेत्स्यते (v.l. वेत्वस्मै).

II Dr. B. Ghosh—Collection of the Fragments of Lost Brahmanas.

Frag. IV p.7 *l.*4 (from bottom), III.15—Delete semicolon after यौधाजयम्. *Ibid.* p.8 *l.*3 (from top)—Add अथ नैधसम् before सलोके......(this cancels Dr. Ghosh's note 22 on it).

Frag. XIX p.51 *l.*10 (from bottom), III.294—Correct इवैतत् to इवै-तद् यत्. The MSS-reading recorded by Dr. Ghosh is explained thereby. *Ibid.* p.52 *l.*4 (from top)—Read मध्यमान्य् अक्षराणि for मध्यमाक्षराणि. Cf. तस्माद् उष्णिह उत्तमान्य् अक्षराणि भूयिष्ठानि just below.

Frag. XXXVI p.82 *l.*7 (from bottom), II.390—Correct sandhi: मनुष्यः (not -ष्या) करोति.

Frag. XLVIII p.93 *l.*1 (from bottom), II.408—Our MSS प्रतिहितानि for प्रतिहिता.

p.108 *l.*13 (from bottom)—Correct दीर्घजिह्वी वा आसुर्य् आसेति (so in Aufrecht's ed. p. 266 and Bibl. Ind. ed. Vol. I ,p.386). Cf. JB I.162 दीर्घजिह्वी ह वा असुर्य् आस.

p.108 *l.*6 (from bottom)—तथा च कारब्राह्मणं is a printing error fo तथा च तलवकारब्राह्मणम् (so in Kashi Skt. Series ed. II p.467).

III Prof. H. Oertel

(i) Jaiminiya Upanishad Brahmana (JAOS XVI) p. 240, III.14.8—Read the text of JB II.12 correctly as: यथा ह वा इदम् आण्डान् निर्भिद्येरन्न् एवम् एवैतस्माद् अण्डो निर्भिद्यन्ते. Prof. Oertel emends आण्डान् to आण्डा(.) nom.pl. आण्डान् is the sandhi form of आण्डात् abl. sg., cf. the abl. in the similarly placed अण्डो निर्भिद्यन्ते.

(ii) Vedic Concordance *by* **Bloomfield.** Our text is improved in the following, esp. in the last, instances. For notes see body of the book.

Concordance	*Our text*
II.52—	
य ऋतव ऋतुभ्यो ऽध्य् आसन्	य ऋतव ऋतुभ्यो ऽध्य् आसन्
पुरा (पुरा ?) सूर्यान् चन्द्रमसश् च पूर्वे ।	पुरा सूर्याच्चन्द्रमसश् च पूर्वे ।
येभिः प्रजानं प्रदिशो दिशश् च	येभिः प्रजानन् प्रदिशो दिशश् च
तान् अन्व् आरोहामि तपसा ब्रह्मणा च ॥	तान् अन्व् आरोहामि तपसा ब्रह्मणा च ॥

II.52 —Correct आभ्भूव्यः (Conc.) of य ऋतवश् चन्द्रमसो to आबभूवुः.
II.73-74—Order has been brought out of chaos in this passage:

Concordance	*Our text*
सुवर् आयन् देवता देवसत्रात्, तपसा कर्म कवयो ऽनुगत्यान् (॰) हाय मृत्युम् अति मेधयायन् विजानन्तो दहतो यन्ति (p.1050a). मनीषिणो वद पक्षाः पतन्ति, यत्रामृतं विद्यते नोत मृत्युस्, तत्र विद्वांसः कवयः क्षियन्त्य्, एव विद्वांसो यजमाना मृत्युः (p.684a).	अक्षरशः पच्छो ऽमृतं लिहानाः सुवर् आयन् देवता देवसत्रात्। तपसा कर्म कवयो ऽनुगत्य आहाय मृत्युम् अति मेधयायन्॥ विजानन्तो दहन्तो यन्ति शोकम् मनीषिणो य ऽ् अपक्षाः पतन्ति। यत्रामृतं विद्यते नोत मृत्युस् तत्र विद्वांसः कवयः क्षियन्ति॥

(iii) Journal of the American Oriental Society

Vol. XV p.238 *l.* 17 (from bottom), II.76—Read अवरुन्धान for अवरुन्धन्. On अवरुन्धान in the Brāhmanas see note 3 on II.76. *Ibid.* p.239 *l.* 8 (from top)—Omit [कत्य् एव देवा इति। त्रयस्त्रिंशद् इति। ओम् इति होवाच।]. This addition is due to the misunderstanding of the previous sentence (see note 12 on II.76). *Ibid.* p.240 *l.* 12-13, II.77—Read पुरैतावतिथ्ये for पुरस् तावतिथ्यै (स् is unsupported by MSS). See note 15 on II.77. शरीराणि is wrongly translated as 'body'. शरीर *pl.* is 'bones' (see note 16).

Vol.XVIII p.37 *l.*25, II.80—यशस्विन् is not a part of Āruni's name (see note 2). *Ibid.* p.36 *l.*9—Correct उतो ह to उताहो (see note7). *Ibid.* *l.*13—Correct अथो यत् प्राणत् to अथो यत् प्रायणं (see note 9). *Ibid.* *l.*19—Correct यथा ऽनिपतित to यथानिपातित 'as the case may be', and alter the translation accordingly.

(iv) Roots and Verb-Forms from the Unpublished Parts of the Jaiminiya-Brahmana (JVS I-II,1934-35)

p.4 *l.*23 (from top), III.256—Add इति before सो ऽकामयत.

p.5 *l.*22-23, III.2—Read स इद सर्वं स्तब्ध्वा...

p. 7 last line, III.1—After ग्रीन् सतो ऽभ्यतप्यत add तान् द्वेधा व्यौहत्। ते षड् ऋतवो ऽभवन्, and delete the insertion तान् द्वेधा व्यौहत्। ते द्वादश मासा अभवन्.

p.22 *l.*16 (from bottom), III.38—**R**ead तद् उ वा आहुः को ह स्वप्नस्येशे.

p.25 *l.*12 (from top), III.149—Read तत् पिप्पलिनः पिप्पलित्वम्. पिप्पलिन् is used in the sg. throughout the section.

p.35 *l*.14 (from top), II.52—Read तेज इन्द्रियं वीर्यं यश आदत्से. II.65 has a parallel passage, where आदत्से occurs without a variant.

p.41 *l*.15 (from bottom), III.80—Add यन् नानद्यमानम् अहस् before तन् नानदस्य नानदत्वम्. For एवैतद् in the next sentence read एवैतेन.

p.45 *l*.8 (from bottom), p 46 *l*.7 (from top) III.268—Our MSS correctly read यद्वाहिष्ठीयम् (ष्ठ and ष्म are liable to be confused in Grantha—perhaps a copying mistake in Wh).

p.48 *l*.8 (from top), III.156—Prof. Oertel's emendation रैवते is supported by our MSS.

p.50 *l*.9 (from bottom), II.45—Prof. Oertel reads ईश्वरो पापीयान् (wrong sandhi!).

p.53 *l*.7 (from bottom), III.43—यद् उ पुरुमुद्ग आंगिरसो ऽपश्यन् तस्मात् पौरुमुद्गम् इत्य् आख्यायते (Prof. Oertel misses a few words).

p.57 *l*.8 (from top), III.222—महान् अस्य सोमो रसवान् भवति य एवं वेद (भवति om. by Prof. Oertel).

p.58 *l*.2 (from top), III.349—Our MSS supply the missing word : ओषधीर् घृतस्तोको वनस्पतीन् मधुस्तोकः । तद्धैतं मीमांसा चक्रु......

p.66 *l*.13 (from top). III.173—Our MSS read नो (Prof. Oertel न) ह्य् अन्या...

p. 72 *l*.11 (from top), II.2—The doubtful किंदिताः (v.l. किदिता, किंदिता) has been explained in note 15 on II.2.

p.73 *l*.15 (from bottom), II.1—आहरोपाहराशेपाययेति is to be solved thus: आहर उपाहर आशय पायय इति (आशे prakṛtism).

p.74 *l*.9 (from bottom), III 118—Read तद् एते ह वा for तद् एते भवा.

p.81 *l*.4 (from bottom), III 153—Our MSS reads पशुमन्तः for पशुवन्तः. Cf. supra पशुमान् भवति य एवं वेद.

p.84 *l*.5 (from top), III.345—Read अथ यद् अप्स्व् अन्तर् विद्योतते. Prof. Oertel's conjecture विद्यते is set aside. Cf. III.347 यद् अप्स्व् अन्तर् विद्योतते तत् सुवर्णम्, III.348 अथ यो ऽप्स्व् अन्तर् विद्योतते...... (JBR p.38).

p.90 *l*.5 (from top), III.306—Our MSS support Prof. Oertel's emendation आहवनीयम्.

p.92 *l*.2 (from bottom), III.275—Read सो ऽकामयत अनूत्पतेयं स्वर्गं लोकं प्रति.

p.93 *l*.18 (from bottom), III.276—After चित्रम् read ऋत्स्नताइ ॥ नि यामैस् चित्रम् आर्ज्जोताथि एहि या ओंहो तम् एहि यो हो एहि यौ हो वा एहीत्य् एव स्वर्गे लोके उपाह्वयन्त । ततो वै स प्रति मत्स्याभिस् समगच्छत । स एतेन साम्ना स्तुत्वा स्वर्गं लोकम् आरोहत्.

p.93 *l*.5 (from bottom), III.163—Read नासु कार्णश्रवसम् (Prof. Oertel -श्रवम्). Cf. कार्णश्रवसस्य infra.

p.94 *l*.3 (from top), III.163—Read तद् एव कार्णश्रवसस्य कार्णश्रवसत्वम् (-त्व- om. by Prof. Oertel)

p.97 *l*.6 (from top), III.288—Read एतास् तान् पशून उत्सिच्य च निषिच्य चोत्तिष्ठन्ति

p.109 *l*.15 (from bottom), III.98—Correct प्रसृजयेति to प्रजा: सृजेयेति. *Ibid.* *l*.10—After स एतत् सामापश्यत् add तेनास्तुत.

p.112 last line, III.134—Read स एतद् विश्वामित्रस् सामापश्यत.

p.115 *l*.8 (from bottom), III.208—Read तस्मिन्न् 'इन्द्रस् स दामने कृत ओजिष्ठस् स बले हित' इत्य् एव वल्मम् अदधु· Cf. इत्य् एव just in the next sentence.

IV **Prof. E. W. Hopkins—The Fountain of Youth** (JAOS XXVI, 1-67). There he quotes the text of JB II.159-61. For its corrections see my article in JAOS LXIX, p.84-86.

Manuscripts

The present edition is based upon three MSS designated as A, B and C.

A Keith 4355 (Burnell 422). Incomplete. 74 folios. Grantha character. Copied about 1878 from a Malabar manuscript. Carelessly written. Contains: I agnistoma, sections 192-363 (really 364); II gavāmayana and ekāhas (Keith wrongly says 'jyotiṣṭoma'), sections 1-179 (really 180). For fuller description of this and the last manuscript see India Office Library Catalogue of Sanskrit Manuscripts by Messrs. Keith and Thomas 1935, Vol. II part 1 pp. 48, 49.

B Central Library, Baroda. Accession no 9851 (A-F). Grantha character. Palm-leaf. Readings are usually accurate. Six divisions: महाब्राह्मण (360 sections), द्वादशाह (388), महाव्रत (152), एकाह (153), अहीन (99), सत्त्र (37). Described in details in The Descriptive Catalogue of Manuscripts in the Central Library, Baroda (1925) pp. 105, 111, 113, 118, 119 and 129.

C Keith 4353 (Burnell 421). Incomplete. 360 folios. Grantha character. Copied about A.D. 1878 from a talipat manuscript written about 300 years earlier. Contains all the three books:

I (*a*) agnihotra in 65 sections, (*b*) agniṣṭoma in sections 66-364. II Begins with the gavāmayana (Keith wrongly says 'the ekāha section of the jyotiṣṭoma'—See Over en uit het JB, p. 2). Chapters 18 and 69 and 147-149 are passed over, so that the numbering is disordered. III in 385 chapters.

Wh Whitney's transcript, prepared from the London MSS-copies. Differs from our transcripts at places. Whenever important variations are noticed in the material published by Prof. Oertel, they have been noted. It is described by Prof. Whitney in the Proceedings of the American Oriental Society, May 1883.

General Remarks about the MSS. Confusion of प and व, त्त and क्त, ऋ and र (*e.g.* ऋ and व्र), थ and घ, घ and य, क and त, त and स, long and short vowels esp. उ and ऊ, ष्ह and ऌ, च्छ and छ, न्ह and ह्न, म्म and मम is ubiquitous. *Avagraha* is not used. *Upadhmānīyas* are rare. Doubling of consonants due to a preceding *r* is not rare. सत्र throughout for सत्त्र. अवरुन्धे for अवरुन्द्धे is quite common. Change of visargas to the following sibilant is the norm (it has been overlooked by previous editors). In C, -छ- replaces -च्छ- of √गम् in most cases. छ for क्ष in योगछेमी (§44 note 6), ए for ये (§7 note 12), -ञ्च- for -न्त्य- (§43 note 15) are of interest to the phonetician. Scriptual errors give rise to quasi-variants: पितुर्यज्ञः for पितृयज्ञः (II 38 note 3), अपरेषा for अवरेषां (II.42 note 14), अवाप्नोनि for उपाप्नोति (II.66 note 4). In this category may also be included यं राति for यमराति (II.67 note 10 q.v.; in all probability it is a case of the omission of the *hal* sign, though राति gets support from other traditions). Striking is the frequent, though not invariable, hiatus of *t* (i) within the same word, and (ii) between different words. In some cases the hiatus forms outnumber the usual ones. Some examples are.

(i) *Internal hiatus.* अत्भि II 64, III.150 (no v.l.), आत्मह्रणानि II.65 bis, त्रिवृत्भिः (v.l. त्रिवृद्भिः) II.91 (94), 204 (209) thrice without v.l., 205 (210) bis without v.l., अग्निदग्धमत्भिः (no v.l.) II.135 (137), उत्गाता (no v.l.) II.169, 200 bis without v.l., 203, III.91, 140, 141, 233, 375 thus no v.l., 299, मरुत्म्यः II.180 *eleven times without v.l. in one section*, 176 (181), III.13, 40, 66,91, 282, स्वतवत्म्यः II.175 (180) bis without v.l., वित्म (with hiatus) II.176 (181) v.l. विद्म (the regular form), विन्म (rules of external sandhi have been applied), उत्गातुः II.198 (203) bis without v.l., III.116, दीक्षोपसत्भि. II.209 (214), 211 (216), 348, 356, मरुत्वत्, मरुत्वती· III.13, 66, 244, 282, पुरुमुत्ल III.43, पौरुमुत्लम् III.43 (no v.l.), पौरुमुत्लेन (no v.l.) III.43, पौरुमुत्लस्य *ibid.* without v.l., पौरुमुत्लस्य *ibid.*, प्रयत्गावः III.60 (no v.l.), ऋक्भिः (v.l. ऋग्भिः) III.170 but ऋग्भिः (no v.l.) III.203, मरुत्भिः (v.l. मरुद्भिः) III.171, उत्गाता (v.l. उद्गाता) III.188, हिंकारवत्भिः III.214,

त्रिकुभ: III.219, 249, मरुत्गण- III.244, उत्गीथ: III.321, 378 (thrice without v.l.), मरुत्वती: III.13, 23, 40, 66, 91, 143, 182, 205, 209, 244, ककुभि: III.305, उत्प्रेष्य III.305.

(ii) *External hiatus.* यत् गायत्रम्, एतत् गायत्रम् III.175, एतत् बृहद्रथन्तरयो: III.180, एतत् ब्रह्मवर्चसे III.180, तस्मात् ग्राम्या: III.181, स्यत् बृहत् III.183, यत् गायत्रम् III.184, तत् गायत्रे III.189, तस्मात् बार्हतम् III.184, तत् बृहत् III.185, तत् ब्रह्म III.186, 306, यत् बृहत् III. 189, 260, यत् ब्राह्मण: III.208, यत् बार्हतम् III.230, तावत् बुभूषति III.286, एतत् भेषजम् III.190, 197, वाक् भवति III.218, 248, 259, यत् गायत्रीषु III.291, तत् गर्भान् III.306, एतत् बृहत्याम् III.328, यत् भू: III.383.

General Survey of the Contents

The JB is divided into three books or kāṇḍas, which are subdivided into sections called khaṇḍas. The first book contains 364 sections, the second 442, and the third 385.

The JB and PB show identity of subject matter as both of them deal with the rites of chandoga priests :

I.1-65 agnihotra.

I.66-364 (*i.e.* the end of the first book) agniṣṭoma. Corresponds to PB VI-IX. JB I.342-364 deal, in particular, with the prāyaścittas, which are treated of in PB IX.3-10.

II.1-80 gavāmayana (prakṛti of ayanas). Corresponds to PB IV and V.

II.81-234 ekāhas or one-day soma-sacrifices. Jyotiṣṭoma is the prakṛti of these ekāhas. Corresponds to PB XVI-XIX.

II.235-333 ahīnas (sacrifices lasting up to 12 days). Corresponds to PB XX-XXII.

II.334-370 sattras (lasting more than 12 days). Corresponds to PB XXIII-XXV.

II.371-442 gavāmayana = PB IV and V.

III dvādaśāha. Described with greater prolixity than the corresponding PB X-XV.

As gavāmayana is the subject-matter of the present portion, its **schema** is given below for ready-reference.

prāyaṇīya atirātra
caturviṃśa (ārambhaṇīya, prāyaṇīya)

months I–V 4 abhiplava-ṣaḍahas
1 pṛṣṭhya-ṣaḍaha

month	VI	3	abhiplava-ṣaḍahas
		1	pṛṣṭhya-ṣaḍaha
		1	abhijit day
		3	svarasāman days
			(The required number of 30 days of this month is completed by adding the two opening days)

VIṢUVAT (or central) DAY

,,	VII	3	svarasāman days (*reversed*[1])
		1	viśvajit day
		1	pṛṣṭhya-ṣaḍaha (*reversed*)
		3	abhiplava-ṣaḍahas (*reversed*)
			(The required number of 30 days of this month is completed by adding the two concluding days)
,,	VIII–XI	1	pṛṣṭhya-ṣaḍaha (*reversed*)
		4	abhiplava-ṣaḍahas (*reversed*)
,,	XII	3	abhiplava-ṣaḍahas
		1	āyus day
		1	go day
		1	daśarātra (of the dvādaśāha)
			mahāvrata
			(udayanīya) atirātra[2]

Grammatical Peculiarities

Sandhi. (i) The assimilation of visargas when followed by a simple sibilant is the usual rule in the MSS. It has not been followed by previous editors.

(ii) The final visargas are, as a rule, dropped in the MSS before a sibilant immediately followed by a hard mute, nasal or semi-vowel. Examples are :

1 In imitation of the retrograde course of the sun, the order of the performance during the second part of the year is, generally speaking, the reverse of that of the former half—whence its name *gavāmayana*, *go* referring to the 'rays of the sun'.

2 See Keith, Rigveda Brāhmaṇas Translated, p.56f.

य श्रियम् II.103, 296(301), 343, 346, य श्रेयान् II.120, 230(235), अग्नि श्रेष्ठताम् II. 129 (130) bis, ब्राह्मण श्रेष्ठताम् II.129 (130) bis, इमा श्रिय II.136(138), स्वर्गो लोक श्रीः II. 191(196), पशुभि श्रिया II.253(258), य श्रीकाम· II.322(327), तिस्र श्रियः II.322(327), तदाहु श्रेयांसम् II.339,340, 343, 354, देवा श्रैष्ठ्याय III.3, अन्नाद श्रेष्ठ III.75,83,93,100, 128, 147, 171, 258, आत्मन श्रेयांसम् (v.l. आत्मनश्रेयांसम्) III.188, चक्षुर्मय श्रोत्रमय III 339, इमा श्रियम् III.348, सत श्वेतम् II.263(268), देवेभ्य श्वस्तनम् III.17, कृष्णा श्वेतम् III.206, अधिपति श्वेतम् III.347, लोक स्तोमम् II.84(86), एकविंश स्तोमानाम् II.131-132(133-134), चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि II.158(163) bis, 159(164), 173(178), 89(92), 90(93), 94(97), 104(107), 116(119), 222(227), 234 (239), दशभि स्तुते II.169(174), षष्टि स्तोत्र्याः II.103(106), षष्टि स्तोत्रिया II.108(111), ऊर्ध्वा स्तोमाः II.103(106), प्रतिष्ठित स्तोम· II.108(111), चतुर्विंशति स्तोत्र्याः II 124(126), भवत स्तोमम् II.176(181), ऋग्भि स्तुते III 203, नाभि स्तुवीत III.286, लोका स्तब्धा· III.358, या स्तब्धाः III 358, अर्वाञ्च स्तोमा· II.200(205), नाकसद स्तोमान् II.203(208), त्रिणव स्तोमानां, त्रयस्त्रिंश स्तोमानां, षोडश स्तोमानाम् II.213(221), स्तनयो स्तनस्तम् II 223(228), दशभि स्तोत्र्याभि II. 252(257), तदाहु स्तोमे II.252(257), सप्तदश स्तोम II.321(326), पूर्वाभि स्तोतव्यम् III.114, पत्नय स्थ II 63, य स्थेत II 146(151), श्रेष्ठा स्म II.138-139(140-141), ज्येष्ठा स्म II. 138-139(140-141), हविष्कृत स्म, हविष्मन्त स्म III.29, ऋत्विज स्यु II.146(151), 161 (166), अतिरात्र स्यात् II.176(181), अमित स्याताम् II.183(188), प्रजा स्यु II 90(93) bis, 224(229), III 192, भ्रातृव्य स्यात् II.117(120), पुरोधाकाम स्यात् II.128 (130), 322(327), अधिपति स्याम् II.138-139(140-141), सहस्र स्यात् II 176(181)bis, मेध्या स्याम III.196, बह्वी स्याम III.226, स्वर्गकाम स्यात् III 255, बहु स्याम् III.340, प्रतिनिहित स्यात् III.372, पुनर्नव स्याम् II.213, प्रथम स्यात् II.214 bis, 216 bis, उत्तम स्यात् II 214,216, प्रजा स्यात् II 221, भ्रातृव्य (v.l. भ्रातृव्यः) स्यात् II.230(235), अनूचान स्यात् II.237(242) tris, उपजीवनवन्त स्यु II.239(244), लोक स्यात् II. 260, श्रीकाम स्यात् II.270(275), 275(280), प्रमायुका स्यु II.367, सातसनि स्याम् III.44, आप स्यन्दन्ते III.56, 146, स्वर्गकाम स्यात् III.74, यत्काम स्यात् III.117, अश्वा स्यु III.134, कामदुघा स्युः, वत्सा स्यु· III.146, यश स्यात् III.160, अबधिर स्याम् III 163, अन्नाद्यकाम स्यात् III.255, आहु (v.l. आहुस्) स्वर्गकाम· II.158(163), संवत्सर स्वर्गः II.158(163), संवत्सर (v l. संवत्सर·)स्वर्गो लोक स्वर्गस्य II. 158 (163), ऊर्ध्वा स्वर्गम् II.166(171), III.164, 208, 299, 305, धुर्य स्थानाम् II.182(187)bis without v.l., लोक स्वर्गस्य II 110(113), संवत्सर (v l. संवत्सरस्) स्वर्गो लोक (v.l. लोकस्) स्वर्गस्य II. 106(109), प्रजापति स्वर्गो लोक II 191(196), क स्वित् III.183, आदित्या स्वर्गम् III.188, धर्म स्थानाम् III.230, वीर्यवत्तम स्थानाम् III.236, त्रय स्वर्गम् III 254, श्रेष्ठ स्थानाम् III.258, 319, II.299(304), III.75, 83, 93, 100, 128, 147, 171, देवा स्वर्गम् III.9, 259, प्रत्न स्वर्ग III.285, स्वादु स्वादु III.340, गोसव स्वर्गकाम· II.110(113), भवत स्वर्ग्य II.110(113), पशव (v l. पशव) स्वर्गो लोक स्वर्गस्यैव II.110(113), संवत्सर स्वर्गो लोक स्वर्गस्य II.110(113), 116(119), अनन्त स्वर्गो लोक II.210 (215) bis, सप्त स्वर्गम् II.235(240), कुर्यु स्वर्ग्य II.235(240), इत स्वर्गः II.246(251), षडह स्वर्गम II.308(313), लोक स्वर्गस्य II.315(320), पूर्वमह स्ववेत् III.30, ऋजु स्वर्गम् III.64, पशुकामा स्वर्गकामाः III.69, य स्वर्गकाम. III.74, अंगिरस स्वर्गकामा· III.77, सप्तमह स्वर् III.172.

Nominal Inflexion. (1) The nom. pl. of stems in *-ī* show both the forms: *-īḥ* and *-yaḥ*. The *-īḥ* forms preponderate. Nom.pl. *-ayaḥ* is also found side by side पत्नयः I.140, II.62, 63, 200 (Wackernagel-Debrunner IIIp.183 §94c)

-yaḥ : असुर्यः I.354, गायत्र्यः I.203,244, III.154, बहिष्पवमान्य. I.245-249, महत्यः I.240, शक्वर्यः I.193,194,204,205,333.

-īḥ : अंशुमती I.115, अन्तरिक्षवती. III.36,58, अन्नवती I.116,213, II.191(196),

III.28,191,209.251, अभ्रवती II.90, (93),224(229) five times, अप्सुमती: III.91,119,137, अर्षण्वती. III.91, अशनायन्ती III.148, अश्ववती: III.36, आप्री: II.167(172), आयतनवती: I.319, आवती: III.137,265, आशीर्वती: III.36, इळावती III.36, उद्वती. III.282,292, उपवती. III.12, उभयी: I.241, ओषधी I.355, III.349 (also ओषधय, I.355,360,361), गोमती· III.36, गोमती: पशुमती: III.38,48,51,60,65,97,119,131,136,137, 149,162,174,175,192,205,226,227, 251,258,272, 292, घोषिणी III.105, चतुर्थी· I.187, चित्रवती III.101, जनद्वती: III.71,76,77,239,260, 265,272, तावती II.106(109), 209(214) bis, 235(240), तिष्ठन्ती· I.238, तृप्ती: I.281, III.109 (also तृप्तय. III.109), तेजस्विनी II.337, 347, दक्षवती III.66, नववती: III.65, पक्ती· II.111(114), पराची: II. 235(240), परिवती III.52,60,76,139,162,251,258,267,295,297, पल्यवती. III.109, पवित्रवती: III.54, पशुमती: III 36, पश्यन्ती II 88(90). प्रत्नवती III.12,285, प्रवती III.13,16,52,174,175, 177,196,290, प्राणवती: III.192, बृहती· I.352, III.328 (also बृहत्य I.244,247), बृहद्वती: III. 239, ब्रह्मण्वती II.181(186) bis, ब्रह्मवर्चसिनी: II 337,347, मद्वती I.215,216, III. 16,28,53,119, 159,162,191,222.227,264,267,294, भूयसी I.344, मधुमती: III.29, मरुत्वती. (mark the hiatus) I.116, III.13,23,40,66,91,143,182,205,209,244,282, महानाम्नी III.103,328 (also -नाम्नय III.103,156), मानवी: II.105(108), III.98, यशावती III.131,198,290, योनिमती: III.66,69, रूपिणी: III.106,108, रेवती: II.167(172), III.144 (also रेवतय. I.140,333, III.154), वत्सिनी: III.107, वसतीवरी: I.342 (also वसतीवय· *ibid.*), वाजवती: III.129, वायुमती: III.66, विश्ववती: III.36, 40, 48,51,53,54,69,91,136,159,242,260,267, वीर्यवती. III.295 वीर्यावती (so all MSS) II.337,347, वृषण्वती: III.23,24,66,69,101,135,137,149,182,239,258, वैश्वदेवी: II.225(230), वैष्णवी: I.352, व्याहृती: I.333, III.351 (also व्याहृतय I.363), सतोबृहती III.49, समानी III.350, समुद्रवती III.85,97,205,213.222, सम्राड्वती III.63, सूर्यवती III.67,75,153,297, स्रक्ती I.345, स्रवन्ती I.238, हरितवती I.192, हरिवती: III.23,205.

In a fairly large number of cases, the *-vat* form ends in *-īḥ*, even though the noun qualified terminates in *-yaḥ* or *-ayah* : अन्धस्वतीर् गायत्र्यः II.13, अर्षण्वतीर् गायत्र्यः III 91, नाववतीः . . रात्रयः II.159(164), दक्षवतीर् गायत्र्यः III.66, परिवतीर् गायत्र्यः III.159, प्रवतीर् गायत्र्यः III.16, मद्वतीर् गायत्र्य. III.28, 191, 294, वृषण्वतीर् गायत्र्यः III.23, 182. Similarly पराचीर् विष्टुतयः II.235(240).

(ii) The loc. sg. of *-n* stems without an ending is the rule. But both the forms, that with an *-i* and that without any termination, are found side by side in the same word. Of course, the second type of forms prevail. For instance: अहन् II.57, 237(242), 248(253),269(274), III.13, 14, 16, 23-25, 28, 30, 32, 48, 49, 58, 61, 67, 79, 80, 84, 86, 92, 93, 96, 98, 103, 118, 132, 147-149, 153, 156, 157, 164, 167, 174, 182, 184, 189, 191, 209, 210, 212, 216, 218, 219, 220, 230, 232, 239, 240, 244, 249-251, 260, 264, 268, 279, 282, 290, 292, 300, 316 (v.l. अहनि), 328, 331, 352. अहनि II.237(242) five times, 250(255) tris, 277(282), 320(325) passim, 278(283) bis, 279(284) bis, 281(286) bis, 325(330) bis, III.24 bis, 29, 38, 54, 55, 57, 103, 131, 134, 156, 164, 181, 230, 298, 316, 327.

(iii) The *akārānta* stem ओक is not attested by the other

Brāhmanas, except in the compound ओकवत् AB V.20. ओकस is the usual Brāhmaṇa stem.

(iv) Note अकृताः for अकृतवः II.20. Cf. पूतक्रता for पूतक्रतुः RV.

Compounds. The following are noteworthy :

तूष्णींनिषद्यं II.1.

किंदित II.2 (किं corresponds to सामि- 'imperfectly, not altogether' in सामि-गर्भ *ibid.*).

यावत् ...... कृत्वः II.22 (note tmesis).

औदुम्बरदण्ड II.65. Note the taddhita as the first member. No compound with औदुम्बर- is known from the Brāhmanas. उदुम्बर- forms उदुम्बर-शाखा AB VIII.5,7-9,17.

पूर्वसमां II.1 like पूर्वेद्युः.

क्षामरन्ध्र II.63. Mark the √ रन्ध्.

मिथुना-भवति (?) II.9.

Numerals. द्वाषष्टि II.11 and द्वानवति II.48 are new to the other Brāhmaṇas. The modern Hindi forms are derived from द्वा-. Note the multiplicative द्वा- in द्वानव 'eighteen' II.24, द्वि- is the usual multiplicative form. बृहती as a numerical expression for '36' in स्तोत्रबृहती II.7 may be mentioned. Of interest is the use of neuter forms of cardinals for ordinals in II.10.

Verbs. पल्यंते II.3 prākṛtism for the usual पल्ययते.

समृद्धयन्ति II.13 is the earliest example of its type. Analogous formations occur very late.

लिलिस्युः II.2 optative 3 pl.

उद्स्नात्सुः II.37 (Oertel KZ, LXV p.72), अचारिषुः II.68 are noteworthy aorists.

स्पृह्य II.31— -*ya* added to स्पृह [2]

अपोछन् II.3—present participle from अप√वस्.

पिन्दमान II.75 occurs only in ŚBM I.8.1.7 in the Brāhmanas.

अपोछन् II.3 (line 14), संवान्त II.29. Instead of these participles, we would have expected the finite form.

Regular is the use of the *-toḥ* infinitive with ईश्वर in ईश्वरो राष्ट्राणि समुत्कम्पितोः II.63, ईश्वरः पापीयान् भवितोः II.46

Particles, Adverbs, etc. Multiplicative usage of the particle आ in II.71 (see text). Fem. suffix *-thī* in the quasi-ordinal एतावतिथी II.77 is of interest. आङाय II. 74 occurs elsewhere in the Brāhmaṇas

only at ŚBM VI.6.4.3. अन्यथा II.79 for अन्यथा. यथानिपातितम् II.80 is a new adverb. पुरा and पूर्वं are distinguished in II.52: पुरा 'before the existence of (*gen.*)' and पूर्वं 'in old days'.

For some more peculiarities see Prof. Caland in Over en uit het JB pp.14-25 and PB introd. pp. *xix*, *xx*.

Words and Compounds (in JB II.1-80) new to MW.

The following words and compounds are not found in M. Monier-William's Sanskrit-English Dictionary, including the 'Additions' and Corrections' on pp.1308f. A large number of these are also new to Prof. Renou's Index Védique, a supplement of Vedic words to MW. For meanings or remarks see notes on them in their respective sections.

अग्निदेवत्य 'having Agni as its deity' 23
अग्निष्टोमसम्पद् 50 (recurs in JB I.237)
अग्निष्टोमायन 50
अण्डपरिस्रु 58. Cf. परिस्रु.
अतिपेषण (v.l. of अधिपेषण) 68
अदीक्षितव्रत 66
अध्रुवकोष्णीष: 4 (uncertain reading)
अनपभ्रंश 21
अनु+नि+√सद् 23 (अनु+उत्+√स्था is found in MW)
अनुव्रतनमा 62
अन्धस्वती 13
अनु+आ+√तप् 25
अपवद्य 66
अपहारिन् (in Brāhmanas) 77
अर्कपुष्प (a sāman) 14
अवकीर्णरूप 38
अव√प्रछ् 55
अशीतित्व 24
आ...आ (multiplicative sense) 71
आश्विनदेवत्य 23
उक्थत्व 24
उद्+√श्रु 64
उत्तरतोवात 49
उदीचीनदेवत्य 45
उन्मुकावक्षयग (so all MSS for उल्मुकावक्षयण) 76
उपवाण 70
उल्मुकावक्षयण 76
उभयरूप 13
ऊर्ध्वोवात 49
ऋधुक (v.l. अर्धुक) 36
एकच्छन्दस् 30
एकपञ्चाशी 6
एकबृहती 35
ओक (in Brāhmanas) 6
औदुम्बरदण्ड 65
किंकाल(लु)का 58
किट्किटाकार 14 (see Over en uit het JB, p.21)
किंदित 2
क्षामरन्ध्र 63
क्षेत्रपाद 75
क्षेत्ररज्जु 75
गायत्रमध्य 3

गायत्रमुख 3
गायत्रोत्तम 3
छन्दोम्य 33
तदायतन 18
तवश्शाव्य 15 (a variant of तवःश्रावीय Index Védique < तवश्रवीय)
तारकनक्षत्र 72
त्रयोदशनिधन 14
त्रिष्टुब्योनि 47
दक्षिणतोवात 49
दीक्षोपसत् 23,38
दुर्ह्रदिनी, दुह्रदिनी 23
देवयुग (in Brāhmanas) 75
देवर्तु 51
देवसत्र 74
देवसेना 'missile of the Gods' 73
द्वानव 24
नार्मेध (a sāman) 7
निर्हृतपृष्ठ (v.l. निर्वृतपृष्ठ) 34
न्वात्र 11 (recurs in JB I 156,241, 359, II.166, III.130)
पञ्चविंशत्यक्षरणिधन 14
पद्यकम्य: *pl.* ? 73
परिमाङ्क्राजन 18
परिशु (=पर्शु) 58
पल्येते 3
पितामहवत् 43
पूर्वसमाम् I.1
पृष्टिकाण्ड (?) 58
पृष्ठमय 34
पृष्ठ्याभिप्लव 30
प्रजापत्ययन 61
प्रजापशु 14 (cf. प्रजापशुकाम AĀ I.1.1)
प्रति+आ+√तप् 26
प्रांग 'limb' 47
प्राणर्तु 51
बहुदोहिनी 3
बृहत्यायतन 48 (KB XVIII.2)
मधुकुम्भ 7 (cf. JUB I.22.1 मधुधान)
मनुष्यसेना 'the missile of men' 73
महद्रूप 12
महालक्ष्म 50 (colophon)
महाव्रतत्रय (v.l. महालक्ष्म) 50 (colophon)
मृत्युप्रजापति 69
यथानिपतितम् *adv.* 80
योगक्षेमिन् 43
-रन्ध्र (in क्षामरन्ध्र) 63
रससंसिक्त ? (opp विषिक्तरस) 34
रौहिणकत्व 14 (cf. रौहिणत्व TĀr V.7.12)
वि+प्र+√युज् *Ā* 1
विराट्सम्पद् 50 (recurs in JB I.233)
विश्वजिदभिजित् 8 (cf. अभिजिद्विश्वजित्)
विषिक्तरस 34
वि+अप+√तन् 3
व्यवच्छित्ति 66
व्यापाद 'end' 80
शततन्त्रि 45
शस्त्रत्व 24
शामूलाजिन (v.l. शार्दूलाजिन) 55
शार्दूलाजिन (v.l. शामूलाजिन) 55
संवत्सरायण (KB XXVI.1 संवत्सरायन in Lindner's ed.) 29
सम्+√वम् 29
सकामम् *adv.* 66
सत्रिशिन् 6,7,59 (note the pleonastic use of स- with the possessive suffix -इन्)
सभार 31 (cf. सभारता)
समानप्रायण 50
सम्+आ+√भू 63
सम्+उत्+√कम्प् 63
सम्+प्र+√स्रु 53
सर्वायुष्टा 31
सलोमता 16 (recurs in JB III.198,

KB XXVIII.2, cf. सलोमत्व)
सामिगर्भे 2
सूक्तत्व 24
स्तायादृभू 24
स्तुतशस्त्र *pl.* 49
स्तुतिशस्त्र *pl.* 23 (w. r. for स्तुतशस्त्र)
स्तोत्रबृहती 7
स्तोम्या 46
स्पृष्ट्य 31
स्वद 3
स्वद्य 3
हरिश्रीर्निधन (with *r*) 13

Besides, note the following **uncommon words**:
अवस 'viaticum' 8. It does not occur in any other Brāhmaṇa.
कर्तपत्य 11.
तत 'father' 9.
शरीर *pl.* 'bones' 77.
सूना 'basket' 7,70. It is not quotable from any other Brāhmana.
सेना 'missile' 73.
स्कन्धस् 39.
स्पन्दना 3 (see note 8 in the body of the work)
स्तोत्रिया, स्तोत्रीया, स्तोम्या. Mark the alternance -*iya* : -*īya* : -*ya*.

Etymologies in JB II.1-80

अक्षर √क्षर् 10.
अन्तरिक्ष अन्तर्+√ईक्ष् 56.
अभिप्लव अभि+√प्लु 31.
अयन √ इ 29.
अशीति √अश् 14,15,24.
आंगिरस (sāman) अंगिरस् 14.
आदित्य आ+√दा 26,77.
आप्री आ+√प्री 12.
उक्थ उत्+√स्था 24 (assimilation of क्थ to त्थ is the basis of this etymology).
दीक्षित दिक्+ईक्षित 52 (दिग्भिर् ईक्षितः).
दोहादोहीय √दुह् 13.
पृष्ठ्य(स्पृष्ट्य) √स्पृश् 31.
प्राण प्र+√नी (?) 57.
रुद्र √रुद् 77.
रेवती √रा 'to give' 1.
रौहिणक आ+√रुह् or √रुह् (simplex) 14, 16.
वर्तनी √वृत् 61.
वसु *pl.* (Gods) वसु 'good' 77.
वात √वा 56.
वायु √यु 56.
विषुवान् (day) विषुवत् 'middle' 5.
शक्वरी √शक् 1.
शस्त्र प्र+√शास् 24.
शाक्वर √शक् 57.
संवत् सं+√वम् 29.
संवत्सर संवत्+सर 29, 60 (ŚBM XI. 1.6.12 gives another etymology).
-सर (of संवत्सर) √सृ 29,60.
सूक्त √सू 24.
स्पृष्ट्य see पृष्ठ्य.
स्वर (sāmans) √स्वृ 6.
हरि 'steeds (of Indra)' √हृ 79.

Mantras, Yajuses and Slokas in JB II.1-80

अक्षरशः पच्छो ऽमृतं लिहाना. 73
अगन्म ज्योतिर् उत्तमम् 68
अग्निर् दीक्षित., पृथिवी दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत, तया दीक्षया दीक्षे 65
अथानेनाथानेनाथानेनामृत गमयेयम् 45
अधा नो वस्यसस् कृधि 10 bis
अन्तरिक्षेण दीक्षे 65
अपो ऽन्व् अचार्ष 68
अभ्राद् वृष्टिर् इवाजनि 12
अयुतम् एकं प्रयुतानि षष्टिर् नियुते द्वे नव चाक्षराणि। सप्त सहस्राणि दशतो दशैतावान् आत्मा परम· प्रजापतेः ॥ 73
अशीतिर् अस्मिन् सवनानि 71
अष्टाव् एता नवतयो भवन्त्य् अहोरात्राणां परिवत्सरस्य । अशीतिर् अस्मिन् सवनानि त्रीणि च सहस्रं च, पवमानाश् च सर्वे ॥ 71
अष्टौ सवत्सरे धिष्णियास् त्रिशतं च 71
अस्त मद् उ च गच्छति 28 bis
अस्वप्नजौ सत्रसदौ यत्र देवा· 27 bis
अहल्यायै जार 79
अहोरात्राणां परिवत्सरस्य 71
आदित्यो दीक्षितो, द्यौर् दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत, तया दीक्षया दीक्षे 65
आ पृष्ठ्येन सधस्थेन 13
आयुश् च मे 41
आहाय मृत्युम् अति मेधयायन् 74
इन्द्रागच्छ 79
इन्द्राग्नी पूर्व्यस्तुतिः 12
इन्द्राग्नी मामिशस्तये 12
इन्द्राग्नी वनत गिर· 12
इन्द्रियाज् ज्यैष्ठ्याच् छ्रैष्ठ्यान् मा योषम् 67
इम यज्ञ मिमिक्षताम् 46
इयं वाम् अस्य मन्मन. 12
ईशाना पिप्यतं धियः 12
उग्रा ते जातम् अन्धसा 13
उद् वयं तमसस् परि 68
उत्तेतर् उन् मा नय 68
ऊर्क् च मे 41
उपास्मै गायता नरः 9
ऋचं वाचं ब्रह्माणम् आवभूव. 52
ऋचा दीक्षे, यजुषा दीक्षे, साम्ना दीक्षे, पृथिव्या दीक्षे, ऽन्तरिक्षेण दीक्षे, दिवा दीक्षे 65
ऋचोर् गर्भे अध्याहितः 13
एतावती मध्यमा देवमात्रा 72
एतावान् आत्मा परमः प्रजापते 73
एधो ऽस्य् एधिषीमहि 68
ऐन्द्रीं वाचं बृहतीं विश्वरूपाम् 45
ओं सुब्रह्मण्या 78
कर्म. करण कर: करिष्यन् 45
कौशिक ब्राह्मण कौशिक ब्रुवाण 79,80
कौशिक ब्राह्मण गौतम ब्रुवाण 79
गौरावस्कन्दिन् 79
चक्षुषा मे चक्षुर् दीक्षतां सूर्याय समष्ट्वा उ 65
चत्वारि सहस्रा त्रिंश चायुतानि सप्त शतानि पञ्चाशतं पदानि । सवत्सरस्य कविभि स्तुतस्यैतावती मध्यमा देवमात्रा ॥ 72
तत्र विद्वांस कवय. क्षियन्ति 74
तद् इद् आस भुवनेषु ज्येष्ठम् 9,12
तपसा कर्म कवयो ऽनुगत्य 74
तपो मे प्रतिष्ठा 66
तम् अर्कैभिस् तं सामभि 9
तम् ई हिन्वन्त्य् अप्रुव 9 bis
तं मा ससृज वर्चसा 68
तव दीक्षाम् अनु दीक्षे 52,64
तां विंशतिस् सप्तशतानि चाहुः 30 bis
तान् अन्व् आरोहामि तपसा ब्रह्मणा च 52 tris
ता नश् शक्त पार्थिवस्य 12
ताभिस् सस्तुतो विवसान एति 72
ते विद्वांसो ऽभिवहन्ति ब्राह्मणं 73
त्रय· पन्थानस् सुकृता 73
त्री च शता नवतिश् चोप षट् च 72
त्रीणि च सहस्रं च पवमानाश् च सर्वे 71
त्व देवता दीक्षितासि । सा दीक्षमाणस्य तेज इन्द्रियं वीर्यं यश आदत्से । मा मे तेज इन्द्रियं वीर्यं यश आदिथा । तव दीक्षाम् अनु दीक्षे 52
त्वं देवता दीक्षितासि । सा दीक्षमाणस्येन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं श्रैष्ठ्यं यश आदत्से । मा म इन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं श्रैष्ठ्यं यश आदिथाः । तव दीक्षाम् अनु दीक्षे 64
दवि तत्या रुचा 9
दश सहस्राणि शतानि 71
दिवा दीक्षे 65
देवं देवत्रा सूर्यम् 68

देवयाना अक्षय्य: पथकम्यश् च 73
देवान् पितॄन् ददते मनुष्यांश् च 30 bis
देवा ब्रह्माण आगच्छतागच्छत 80
द्वादश सप्तदशान्य् उत विंशतिश् च 52
नमस् ते ऽस्तु भगवति शिवा त्वा सा नश् शिवैधि 45
नियुते द्वे नव चाक्षराणि 73
पथ्या 48
पयस्वं अग्न आगम 68
पवमान महि श्रव. 10
पवस्व वाचो अग्रिय 9
पिपृतां नो भरीमभि: 46
पिबा त्व् उद् इन्द्र त्वं सोमम् 13
पुनानस् सोम धारया 13
पुरा सूर्याचन्द्रमसश् च पूर्वे 52
पृथिव्या दीक्षे 65
पृथुस् सुगस् सुगन्तु 45
प्रजापतिर् दीक्षितो, मनो दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत, तया दीक्षया दीक्षे 65
प्रत्नेन धरुणेन च 13
प्राणेन त्वा समवामसि (?) 38
प्राणेन मे प्राणो दीक्षतां वायवे समष्टवा उ 65
बृहता दीक्षे 54
बृहता विमुञ्चे, वामदेव्येन विमुञ्चे, रथन्तरेण विमुञ्चे 54
भक्षणस्यावभृथो ऽसि 67
भक्षस्यावभृथो ऽसि, भक्षणस्यावभृथो ऽसि, भक्षितस्यावभृथो ऽसि 67
भक्षितस्यावभृथो ऽसि 67
भुवनपतये स्वाहा 41
भूतं भविष्यद् भुवन प्रजापति. 72
भूतानां पतये स्वाहा 41
भूपतये स्वाहा 41
भूयश् च मे 41
भूर् भुव स्वर्
वदा वदा वदा वदी वदा वदोष
पृथुस् सुगस् सुगन्तु·
कर्म: करण. कर· करिष्यन् ।
ऐन्द्रीं वाचं बृहतीं विश्वरूपाम् ।
शतायुषं प्रवद देव वाण ॥ 45
भूर् भुव स्वस् सुश्लोक पोषैस् सुवीरो वीरैस् सुप्रजः प्रजयासम् 66
मद् एवोदेति सूर्य: 28bis
मनसा मे मनो दीक्षतां प्रजापतये समष्टवा उ 65
मनीषिणो यद् अपक्षा: पतन्ति 74
मनो ज्योति: 45
मयीन्द्रिय ज्यैष्ठ्यं श्रैष्ठ्यम् अग्निर् दधातु स्वाहा 68
महं इन्द्रो य ओजसा 12
मह स्तवानो अद्रिव: 12
मही द्यौः पृथिवी च न· 46
मां सर्वे देवा अन्वायत्ता: 28 bis
मानो (v.l. मनो) भद्र 45
मा नो रीरधत निदे 12
मा पापत्वाय नो नरा 12
मा म इन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं श्रैष्ठ्य यश आदिथा: 64
माम् उ नात्येति किं चन 28 bis
मा मे तेज इन्द्रिय वीर्यं यश आदिथा· 52
मेधातिथेर् मेष 79
य ऋतव ऋतुभ्यो ऽध्य् आसन् 52
य ऋतवश् चन्द्रमसो ऽधि पूर्वे 52
य एक ऋतुस् त्रय ऋतवश् च 52
यजुषा दीक्षे 65
यज्ञ शिवो मे सन्तिष्ठस्व 41
यज्ञ स्विष्टो मे सन्तिष्ठस्व 41
यज्ञारिष्टो मे सन्तिष्ठस्व 41
यत्र मृत्युर् भवत्य् अन्नम् अस्य 73
यत्रामृत विद्यते नोत मृत्यु 74
यया दीक्षयाग्निर् दीक्षितस् तया दीक्षया दीक्षे 53
यया दीक्षयादित्यो दीक्षितस तया दीक्षया दीक्षे 53
यया दीक्षया प्रजापतिर् दीक्षितस् तया दीक्षया दीक्षे 53
यया दीक्षया वायुर् दीक्षितस् तया दीक्षया दीक्षे 53
येभि प्रजानन् प्रदिशो दिशश् च 52 bis
ये षट् चतुर्विंशतिर् ऋतवो ये 52
रथन्तरेण दीक्षे, वामदेव्येन दीक्षे, बृहता दीक्षे 54
रथन्तरेण विमुञ्चे 54
रसेन समसृक्ष्महि 68
वदा वदा वदा वदी वदा वदोष 45
वाक् सत्यम् 45
वाचं म ऋचो ऽनु दीक्षन्तां, मनो यजूंषि, प्राणं सामानि 65
वाचा मे वाग् दीक्षताम् अग्नये समष्टवा उ 65
वामदेव्येन दीक्षे 54
वामदेव्येन विमुञ्चे 54
वायुर् दीक्षितो, ऽन्तरिक्ष दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत, तया दीक्षया दीक्षे 65
विजानन्तो दहन्तो यन्ति शोकम् 74
वृषणश्वस्य मेने 79
षट् त्रिंशिनीं बृहतीं कल्पमानाम् 30 bis
षष्टिशते द्वे मासि षष्टि स्तुतशस्त्राणाम् आ शतं षा

शतानि । दश सहस्राणि शतान्य् अष्टौ संवत्सरे षिष्णियास् त्रिंशतं च ॥ 71
शं च म, उप च म, आयुश् च मे, भूयश् च मे, यश शिवो मे संतिष्ठस्व, यश स्विष्टो मे संतिष्ठस्व, यथारिष्टो मे संतिष्ठस्व 41
शतायुषं प्रवद देव वाण 45
श्रुणुतं जरितुर् हवम् 12
श्रद्धा मे ऽक्षिति 66
श्रद्धां मे सोमो राजानु दीक्षताम् 65
संवत्सरस्य कतिभि स्तुतस्य 72
सत्य मे गृहपति· 66
सना च सोम जेषि च 10bis
सप्त पश्यन्ति बहुधा निविष्टा 27bis
सप्तर्षय प्रतिहितास् सुभूते 27bis
सप्त शतानि पञ्चाशत पदानि 72
सप्त सहस्राणि दशतो दश 73
सप्तैत लोकम् उपयन्त्य् आप 27bis
समिद् असि, तेजो ऽसि, तेजो मयि धेहि, स्वाहा 68
सा दीक्षमाणस्येन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं श्रैष्ठ्यं यश आदत्से 64
सानुष्टुब् भूत्वा पशुभिस् सयोनि. 30bis
साम्ना दीक्षे 65
सुब्रह्मण्योम् 79
सुब्रह्मण्यों सुब्रह्मण्यों सुब्रह्मण्योम् 78
सुव· पश्यन्तो ज्योतिर् उत्तरम् 68
सुवर् आयन् देवता देवसत्त्रात् 74
सुषमिद्धो न आ वह 12
स्तुतशस्त्राणाम् आ शत चा शतानि 71
स्तोत्र्या अस्य नवतिस् सहस्रा त्री च शता नवतिश् चोप षट् च । ताभिस् संस्तुतो विवसान एति भूत भविष्यद् भुवन प्रजापति ॥ 72
स्वाहा 38
हरिभ्याम् आयाहि 79
हरिव आगच्छ 79
ह्रिं हिं हिं प्राणो ऽसद् 15
हुभा ओइ भू 10

Samans in JB II.1-80

अर्कपुष्प 14, आंगिरस 14, आभीशव 14, आ‍भ्राज 37, आमहीयव 13, ऐलान्द 22, औशन 14, गायत्र 13,18, तवश्शाव्य 15, दशस्तोभ 37, दिवाकीर्त्य 36,37, दैघश्रवस 14, दोहादोहीय 13, नार्मेध 7, नौधस 14, 21, पृश्नि 14, बृहत् 2,16, 17, 21, 34-36, 54, बृहत्साम 13, बृहद्रथन्तर 25, 35, 61, भ्राज 37, महावैष्टम्भ 21, यज्ञायज्ञीय 17, 22,38, याधाजय 14, रथन्तर 1, 2, 16, 17, 21, 34, 35, 54, रथन्तरसाम 13, राजन 15, रेवती 1, 2, 16, 21, 34, रैवत see शाक्वररैवत, ऱैरव 14, रौहिणक 14, 61, वामदेव्य 15, 17, 21, 54, वारवन्तीय 22, विकर्ण 37, विराट् 1, वैराज 2, 16. 21, 34, वैरूप *ibid.*, वैरूपवैराज 25, शक्वरी 1, 2, 16, 34, शाक्वररैवत 25, श्यैत 21, श्रायन्तीय 21, समन्त 14, स्वर 35, स्वरसामन् 6,8, हरिश्रीनिधन 13.

Suggestions and Corrections in JB II.6-10

§6 *note 10*—लोकम् ओकम् (*assonance!*).

§6 note 19—ŚBM I.5 2.17 gives another interpretation of '17' applied to Prajāpati.

§6 note 33—On transmigration in Vedic literature compare Shri H. G.Narahari, Ātman, p. 173f.

§7 note 1—On स यथा see Prof. Minard, Subordination dans la prose védique, p. 35f.

§7 note 26—Can we emend it to देवसत्त्वौ 'having the nature of Gods' (Rāmāyana)? त and स are confused in Grantha MSS.

§8 note 1—Better emend तौ (MSS त उ) to ता (=तौ) उ.

§8 note 6 *l.*4—Moreover *for* Morever.

§8 note 12 *l.*19—VI.4.4.22 *for* VI.4.4.21.

§8 note 46—Note that the pronoun अस्य requires a verbal adj. in *-ta* like उपेतम्. Read त्रिरुपेतम् as *one word*, because अस्य occupies the second place in a phrase.

§9 note 22—In AB I.29 मिथुना is a citation from ṚV, where it is masc. du. Here it appears to be a quasi-compound मिथुना-भवति like धूला-करोति.

Abbreviations of Works

The unusual abbreviations are noted below:

CH—L'Agniṣṭoma *by* Profs. W. Caland and V. Henry, Paris.

Index Védique *by* Prof. Louis Renou, published in the Journal of Vedic Studies, Vols. I-II.

JBR—Roots and Verb-forms from the Unpublished Parts of the Jaiminīya-Brāhmana *by* Prof. H. Oertel, published in the Journal of Vedic Studies, Vols. I-II.

JS—Jaiminīya-Saṃhitā *ed. by* Prof. Dr. Raghu Vira (Sarasvati Vihara Series, Vol. 3, Lahore, 1938).

JVS—Journal of Vedic Studies *ed. by* Prof. Dr. Raghu Vira, Lahore, 1934-35

VPK—Vaidika-Padānukrama-Kośa Vol. II *ed. by* Pt. V.-B. Śāstrī, Lahore, 1936.

In conclusion, I have great pleasure in expressing my obligations to my father, Prof. Dr. Raghu Vira for having encouraged me to take up the Jaiminīya-Brāhmaṇa and for having initiated me into the intricacies of the Brāhmaṇa prose. To Prof. Dr. J. Gonda of Utrecht I am deeply indebted for taking great pains to go over the typescript as well as the galley-proofs and for making improvements. I gratefully thank Prof. Louis Renou for reading the proofs, making suggestions, and kindly words of encouragement from the inception of the work down to its completion· "Votre travail est excellent, les notes sont très soignées, riche d' informations utiles. Je suis heureux de voir que grâce à vous cette importante oeuvre védique va être menée plus près de son achèvement", or again, "J'ai bien recu les parties composant votre Introduction. Je les trouve parfaitement satisfaisantes...... Bref, ce sera une contribution de premier ordre à notre connaissance du J.Br., traité jusqu'ici en 'parent pauvre' par l'orientalisme." Finally, a word of cordial thanks is due to Shri D. C.Chowdhary of the Arya Bharati Press for the execution of the printing of this difficult work.

LOKESH CHANDRA

जैमिनीय-ब्राह्मणे

द्वितीयं काण्डम्

२.१

वाग् एषा यत् पृष्ठानि[1] । ताम् एतां विप्रयुञ्जते[2] । तां विहरन्ति[3] ।

सा[4] प्रथमम् अहः प्राप्य रथन्तरं भवति । इयम् एव पृथिवी[5] । वाग् वै रथन्तरम्[6] । सैषा वदति ।

सा द्वितीयम् अहः प्राप्य बृहती भवति याम् इमां श्रेष्ठी[7] वाचं[8] वदतीत्य् अवोचद् इति । सा हि दूराच् छ्रूयते ।

सा तृतीयम् अहः प्राप्य वैरूपा[9] भवति यद् इदं तिर्यग् वाच एहि प्रेहय् आहरोपाहराशय[10] पाययेति ।

सा चतुर्थम् अहः प्राप्य विराड्[11] भवति । तूष्णीं निषद्यम्[12] । एतद् ध वै वैराज्यं[13] वाचो यत्[14] तूष्णींनिषद्यं[12] याम् इमां श्रेष्ठिनस् तूष्णीम् आसीनस्यैव[15] जिज्ञासन्ते ।

सा पञ्चमम् अहः प्राप्य शाक्वरी[16] भवति यया प्रशिष्टुम्[17] शक्नोति[18] ।

सा षष्ठम् अहः[19] प्राप्य रेवती[16] भवति ययान्नाद्यं प्रदीयते[20] ।

सा न मासि-मास्य् अस्तव्या[21] । लेलिभस्यैतद्[22] आजानं याम् इमां लेलिभा[23] वाचं वदन्ति । इमां वा अयं ह्यो ऽवदद् इमां पूर्वेद्युर् इमां पूर्वसमाम्[24] । समानीं बत वाचं वदति[25] न[26] वतैनं पर्येतीति । एवं तद् यन् मासि-मासि पृष्ठान्य् उपयन्ति[27] ॥१॥

1 I have not come across the equation vāk = pṛṣṭhas. The pṛṣṭhas are the arrangement of the rathantara, bṛhat, vairūpa, vairāja and śākvara sāmans employed at the mādhyandina-savana. With these taken singly vāk is equated: AB IV. 28 वाग्वै रथन्तरम्, PB VII.6.17 वाग्रथन्तरम्, ŚBM XIV.4.1.22 वाग्वै बृहती, PB XVI.5.16 वाग्वैरूपम्, ŚBM III.5.1.34 वाग्वै विराड्, ŚBM III.8.1.12 वाग्वै रेवती.

2 वि+प्र+√युज् is not used in the other Brāhmaṇas. MW gives only the parasmaipada in Classical Sanskrit. In ātmanepada *the passive alone* (*e. g.* विप्रयुज्यते) *is quotable. But* वाच विप्रयुञ्जते *is found* in JB at II.314 (319), 333, and III. 278 पूर्वैरहोभिर्वाचं विप्रयुञ्जते.

3 C विहन्ति. वि+√हृ 'to distribute and transpose (verses or parts of verses).'

4 C या, Wh स.

5 The वाक्, which becomes the रथन्तर on the first day, is पृथिवी. That वाक् is identical with पृथिवी is also seen elsewhere: AB V.33, ŚBM IV.6.9.16 इयं (sc. पृथिवी) वै वाक्, JUB IV.22.11 वागिति पृथिवी, ŚBM XIV. 4.3.11 वागेवायं लोकः (sc. पृथिवी). पृथिवी

is also identical with रथन्तर (which is the form assumed by वाक् on the first day, as said above): AB VIII.1 इयं वै पृथिवी रथन्तरम्, KB III.5, ṢB II.2, TB I.4.6.2, PB VI.8.18, XV.10.15, ŚBM V.5.3.5, IX.1.2.36 इयं (sc. पृथिवी) वै रथन्तरम्, ŚBM I.7.2.17 रथन्तरे हीयम् (sc. पृथिवी).

6 See Caland's note 2 on PB VII.6.3.

7 B C भेड.

8 A वाच, Wh omits वाचं.

9 C Wh विरूपा.

10 A प्रेङ्खाहरोपहराश्चेय, B प्रेङ्खाहरो अवहराश्चेय, C प्रेङ्खाहरोवहराश्चे, Wh प्रेङ्खाहरोपाहराश्चे.

11 All MSS विराट्.

12 C तूष्णींनिषिद्यम्. The compound तूष्णींनिषद्यम् is not known from elsewhere.

13 Wh correctly reads वैराज्यम्, though all our MSS have the reading वैराजम्. JB III.259 shows वैराज्यम् with the v.l. वैराजम्.

14 All MSS य, Wh correctly reads यत्.

15 B आसीनस्सीव, C आसीनस्यैव.

16 For śakvarī and revatī as sāman names instead of śākvara and raivata cf. JB II.209 (214) पृष्ठानि ऋतव इति। स रथन्तरसामैव प्रथम स्यादथ बृहत्सामाथ वैरूपसामाथ वैराजसामाथ शक्वरीसामाथ रेवतीसामोत्तम स्यादिति। and JB II.211 (216) पृष्ठानि हि दिश इति। स रथन्तरसामैव प्रथम स्यादथ बृहत्सामाथ वैरूपसामाथ वैराजसामाथ शक्वरीसामाथ रेवतीसाम चोत्तम स्यादिति।

17 A B प्रश्लिष्ठ-, C omits यथा प्रश्लिष्टश्.

18 Wh records a variant शक्तोति.

For the derivation of शक्वरी, from √शक् (MW also derives शक्वरी from √शक्) cf. JB III.104 (Auswahl § 182, p.245) तयदेव स्तुत्वा इन्द्रोऽशक्नुवंस्तच्छक्वरीणां शक्वरीत्वम्, JB III. 111 (Auswahl § 183,p. 248) यदशक्नोत तस्माच्छक्वर्यः, PB XIII.4.1 तस्मा एतच्छन्दोभ्य इन्द्रियं वीर्यं निर्माय प्रायच्छदेतेन शक्नुहीति। तच्छक्वरीणां शक्वरीत्वं, AB V.7 इमान्वै लोकान् प्रजापतिः सृष्ट्वेदं सर्वमशक्नोद्यदिदं किं च। यदिमान् लोकान् प्रजापतिः सृष्ट्वेदं सर्वमशक्नोद्यदिदं किं च तच्छक्वर्योऽभवंस्तच्छक्वरीणां शक्वरीत्वम्, KB XXIII.2 एताभिर्वा इन्द्रो वृत्रमशकद्धन्तुम्। तद्यदाभिर्वृत्रमशकद्धन्तुं तस्माच्छक्वर्यः. The commentator takes ŚBM XIII.3.2.2 यच्छक्वर्यः पृष्ठं भवन्त्यश्वस्यैव सर्वत्वाय as an "allusion to the 'potent' (śākvara = śakta) nature of the verses" (ŚBM, Eggeling's Translation, Part V, p. 331, n.3), which shows that the scholiast had in mind the derivation of the word शक्वरी from √शक्.

19 The six pṛṣṭhasāmans are mentioned in the same order in this section as in JB I.143, III.118 and PB VII. 8.8-15 where their creation is narrated.

20 Here प्रदीयते points to the connection of रेवती with √रा 'to give'. In the preceding sentence शक्वरी is connected with √शक् in a similar way. Cf. JB II.2 अन्नाद्यमेव रेवतीभि. प्रदीयते.

21 A C मास्यात्तव्या, B मास्यत्तव्या, Wh मास्यात्तया.

22 A B लेलिम्य-, Wh लेलिम्य- (v. l. लेर्लाम्य-).

23 A B Wh लेलिमा, C स्लोभा.

24 पूर्वसमां is an adverbial compound used along with पूर्वेषुः. It is unknown to MW.

25 B वदन्ति.

26 A C omit न.

27 Cf. JB II.50 and ŚBM XII.2.1.8.

२.२

अथ यथा तूष्णीम् आसित्वा यद् एव कल्याणं यत् पुण्यं 'तद् व्याहरेत्'। [1]सा

व्याहृतं[2] बत व्याहार्षीद् व्याहर्ता बतेति । एवं [3]तद् यद् उपरिष्टात्[3] संवत्सरस्य पृष्ठान्य् उपयन्ति । [4]अभ्य् एव[4] रथन्तरेण क्रन्दति, रेत एव बृहता सिञ्चति[5], गर्भान् एव वैरूपेण दधाति, जनयत्य्[6] एव वैराजेन, वर्धयत्य्[7] एव शाक्वरीभिर्, अन्नाद्यम् एव रेवतीभिः प्रदीयते[8] । तत् कुतो[9] मासि-मासि जनिष्यते । यो वै मास्यो गर्भो ऽवपद्येत—ऽस्रावीद्[10] इति [11]वै तम् आहुः[11] । स यथा सामिगर्भाः[12] पतेयुर् यथा वामा[13] [14]ओषधीर् लिलियुस्[14] ताः किंदिता[15] स्युः शुष्येयुर्[16] एवैवं [17]तद् यन् मासि[17]-मासि पृष्ठान्य् उपयन्ति[18] ॥२॥

1 C तद्व्याहरेत्.

2 A B सा व्याहृतं, C सुव्याहृतं.

3 A B C तद्युपरिष्टात्.

4 C अथैव.

5 C सिञ्चति.

6 C जनयेत्य्.

7 A वर्धयन्त्य्.

8 C पदीयते.

Cf. JB II.1 सा षष्ठमहः प्राप्य रेवती भवति ययान्नाद्यं प्रदीयते.

9 C कुतो.

10 All MSS अस्रावीर्. The र् at the end in place of द् is to be found here and there in MSS. Cf. note 13 on JB II.17.

11 C वैतमाहुः.

12 C सामिगर्भा.

सामिगर्भ is not found in MW.

13 C वा *for* वामा. वामाः = वा + आमाः 'unripe.'

14 A ओषधीर्लिलियुस् (as in the text), B ओषधीर्ल्लीयुस्, C ओषधंस्लायुस्, Wh ओषधीर्लिलियुस् (v.l. ओषधीर्लेलियुस्, ओषधीर्लेलियुस्). Whitney in his Roots on p.148 records under √ली 'cling' a perfect active 3 pl. 'lilyus B+'. But this form is *not* found in Vedic literature. Only the ātmanepada forms निलिल्ये (PW, ŚBM I.2.3.1 = ŚBK II.2.1.15 निलयांचक्रे) and प्रत्यालिल्ये (KB XIII.3) are quotable in Vedic prose. For later examples see PW, s.v. √ली + नि (col. 551) and वि (col.552). Whitney's लिल्युः is certainly based on our ली(लि)लियुः which, undoubtedly, is a 3 pl. optative (of √ली 'be unsteady' (parallel to the neighbouring 3 pl. optatives पतेयुः, स्युः and शुष्येयुः. It cannot be a 3 pl. perfect active of √ली 'cling'. For √ली 'to lack a firm support' in contrast to प्रति + √स्था cf. TS V.6.4.2 = KS XXII.9 = Kap XXXV.3 स प्रजापतिः पुष्करपर्णे वातो भूतो ऽलेलीयत, स प्रतिष्ठां नाविन्दत and JB I.216 कण्वो वै नार्षदो ज्योगप्रतिष्ठितश्चरन् सोऽकामयत प्रतितिष्ठेयमिति,... अरत इव वा एष भवति यो न प्रतितिष्ठति, लेलेव वै रात्री, रतिर्वा एषा, ततः स प्रत्यतिष्ठत्. For other forms of √ली 'be unsteady' cf. Caland, ŚBK, Introd. III §22e, p.63 [here JB III.45 लेलेव वा अन्तरिक्षम् Auswahl, § 79,p.83, note 1) is to be compared with ŚBM II.2.1.16 लेलयेवान्तरिक्षम्]; and Oertel's Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmanas § 29, Ex.39 Rem., p.73, § 57, Ex.6 Rem.,p.149.

15 C किदिता, Wh किंदितास्. किं incompletely, corresponding to सामि- in सामिगर्भाः + दित cut.

16 B शिष्येयुर्.

17 C तद्यजासि.

18 This passage implies that the pṛṣṭhas should not be performed every month because it would be like unto the abortion of a month-old embryo. But see the scheme of gavāmayana in the introduction. Cf. TS V.5.1.6-7 यथा सामिगर्भो ऽवपद्यते तादृगेव तत् । आर्तिमार्छेत् । .... यथा संवत्सरमाप्त्वा, काल आगते विजायते......नार्तिमार्छति.

२.३

अथ यथो संवत्सरं भृत्वा[१] गर्भं [२]जनयेद् ऋतौ[२] पक्वा[३] ओषधीः प्रचिनुयुस्[४] तासां कामान् कुर्वीरन्न् एवं[५] तद् यद् उपरिष्टात् संवत्सरस्य पृष्ठान्य् उपयन्ति। अथ ह स्माह चित्रो[६] गांग्यायनि[७] स्पन्दनैषा[८] बहुदोहिनी[९] यत् पृष्ठानि। को ऽहरह[१०] स्पन्दनायै धारयितुन् एषिष्यति। न वा एतान्य् अव्यूढे[११] दुह्रे[१२], नो वा एतान्य् [१३]उपरिष्टाद् व्यूढे[१३] दशरात्रे[१४] गायत्र्या परिहृतानि दुह्रे। स यथा स्पन्दनां[१५] [१६]रज्जुभिर् व्यपतत्य[१७] दुहयुर्[१८] एवम् एतान्य् उपरिष्टाद् व्यूढे दशरात्रे गायत्र्या परिहृतानि[१८] दुह्रे। [१९]स यथा उपसृजेद्[२०] एवं तद् यद्[२१] गायत्रमुखस्[२२] त्र्यहो[२३], यथाभिदध्याद्[२४] एवं तद् यद् गायत्रमध्यो[२२], यथापहृत्य दुह्याद् एवं [२५]तद् यद् गायत्रोत्तमः[२५]। तस्माद् उपरिष्टाद् एवोपेत्यानीति।

तद् उ होवाच शाट्यायनिर् यो वा एष चन्द्रमा एष वाव संवत्सर, एष प्रजापतिर्[२६], एष मास[२७] इति। एतावान् वावैष यावान् मासः। एतं वावैष आप्त्वा पुनः पल्यते[२८]। स पञ्चदश[२९] रात्रीर् ऊर्ध्व एति पञ्चदशार्वाङ्[३०]। या आपूर्यते ता ऊर्ध्व[३१] एत्य्, अथ या अपोक्षंस्[३२] ता अर्वाङ्। स आपूर्यमाणो ऽमुं लोकं गच्छति। सो ऽमुना लोकेन संस्पृश्यार्बं भवति। स यद् अस्य तत्र स्वद्यं[३३] तत् स्वद[३३] इत्यपोक्षन्न्[३४] इमं लोकं आगच्छति। स इमा अप[३५] ओषधीः प्रविशति[३६]। स इमा अप[३५] ओषधीः प्रविश्यास्व् अप्स्व् ओषधीष्व् आत्मानं न्युप्यापूर्यमाणो[३७] ऽमुं लोकं गच्छति ॥ ३ ॥

1 C सृत्वा.

2 B जनयेद्दृतौ, C जनयहतौ.

3 B पक्व.

4 A B C प्रचिनियुस्.

5 A B C कुर्वीरन्नैव.

तासां (sc. ओषधीनां) कामान् कुर्वीरन् 'they should do with them (the oṣadhis) what they desire'.

6 B चीत्रो, C omits it.

7 A B गांग्यायनि, C गार्ग्यायनि. Gāṅgyāyani, as the patronymic of Citra, is found in several works with the v.l. Gārgyāyaṇi which shows that these two readings are very old variants, probably going back to Gupta times when a superscript ङ and a superscript र were easily confusable (cf. विक्रमार्क and विक्रमाङ्क). The two readings occur in KauṣUp I.1 (name of a king), ŚāṅkhĀr III.1 (Śaṅkarānanda's recension has Gārgyāyaṇi, see Keith's trans. p.16, f.n.1), Parāśarasmṛti 1.38.4.22. Also see Weber, Indische Studien I.395. Caland (Auswahl,p.306) accepts the reading गार्ग्यायणि, but following the testimony of our MSS it may be preferable to adopt for the present the reading गाङ्ग्यायनि. Two MSS out of three read गाङ्ग्यायनि. Moreover, our manuscript B, which usually preserves the better text, is one of these two. Prof. Gonda refers me to Prof. L. Renou's remark in the KauṣUp, Paris 1948, p.13 f.: "Gārgyāyaṇir A (*lectio facilior?*), cf. Gārgyāyaṇa in the genealogical list BĀU IV.6.2. From the grammatical point of view, Gāṅgyāyani is given as a patronymic of the yuvan-type by Śaṅkarānanda."

8 C स्पन्दनिनैषा. स्पन्दना is not found in the other Brāhmaṇas. It only occurs in

AV and signifies a 'kicking cow.' MSS of AV (including the Paippalāda) are inclined towards स्यन्दना 'a cow yielding much milk (lit. flowing or oozing with milk)'; स्न and स्य being frequently confused. But cf. line 5 of the text स यथा स्पन्दनां रज्जुभिर्व्यपतत्य दुधुः....

9 A B C बहुदोहिनि. बहुदोहिनी is not found in the other Brāhmaṇas. MW only gives बहुदोहना 'yielding much milk, MBh.' Cf. कामदोहिनी (Hemādri's Caturvargacintāmaṇi) and कामदोहना (ibid) with बहुदोहिनी (JB) and बहुदोहना (MBh).

10 B C कोहर.

11 C अप्यूढे.

12 C दुभ्रे. Mark the भ

13 B उपरिष्टादव्यूढे

14 Daśāha is the main part of the dvādaśāha, the required number of twelve days being made up by the opening and closing atirātra days. On vyūdhachandasa dvādaśāha see Caland's note 1 on PB X.5.13.

15 C स्पन्दन.

16 A रज्जुर्व्यपतत्यदधुर्, B रज्जुर्वपतत्युदुहुर्, C रज्जुभिर्वपत्युदुधुर्.

17 वि+अप+√तन् is a new verbal compound, not quotable from elsewhere.

18 A पद्दतानि.

19 In this sentence the three trirātras (the tenth day not being taken into account) of the daśāha are compared to the three processes in the milking of a kicking cow, viz., (i) letting the calf approach its mother (उप+√सृज), (ii) placing the calf's mouth on its mother's teats (अभि+√धा), (iii) milking (√दुह्) the cow after removing (अपहृत्य) the calf. All the stages in milking for ceremonial purposes, except that of tying the cow and the calf to the milking post (उपदोहनी मेथी) with a rope, have been given in this passage. See Caland, WZKM XXVI, p.121 on the method of milking. Note that the sacrifice is *gavāmayana*.

20 उप+√सृज् 'to admit a calf to its mother'. Cf. Adhvara-mīmāṃsā-kutūhala-vṛtti p.209-210 'उपसृजति = मातृसमीपं प्रापयति'.

21 A B C यत्.

22 गायत्रमुख, गायत्रमध्य and गायत्रोत्तम are not given in MW. They occur in PB X.5.1-2 only. The prātaḥsavana of the first trirātra or tryaha is on the gāyatrī metre (see Sāyana's comm. on AB IV.25, Aufrecht's ed. p.320), hence the first tryaha is gāyatramukha. Because the mādhyandinasavana of the second trirātra or tryaha is on the gāyatrī metre (see Sāyaṇa *ibid*), therefore the second tryaha is gāyatramadhya. Similarly, the tṛtīyasavana of the third trirātra or tryaha being on the gāyatrī metre (see Sāyana *ibid*) the third tryaha is gāyatrottama. For the three tryahas as gāyatra-mukha, -madhya, and -uttama cf. JB III.6 गायत्रमुखो वै प्रथमस्त्र्यहः। तस्मादयमग्निरूर्ध्वो दीदाय। गायत्रमध्यो द्वितीयस्त्रियहः (for note on त्रियह and त्र्यह see Oertel, SBAW 1934, Heft 6, p.38 §24)। तस्मादयं वायुस्तिर्यङ् पवते। गायत्रोत्तमस्तृतीयस्त्रियहः। तस्मादसाववर्वाङादित्यस्तपति, and JB III.280 गायत्रमुखो वै प्रथमस्त्रियह। तस्मादयमग्निरूर्ध्वो दीदाय। गायत्रमध्यो द्वितीयस्त्रियहः। तस्मादय वायुस्तिर्यङ् पवते। गायत्रोत्तमस्तृतीयस्त्रियह। तस्मादसाववर्वाङादित्यस्तपति, and JB III.309 गायत्रमुखो वै प्रथमस्त्र्यह· (Wh त्रियहः)। तस्मादयमग्निरस्मिन् लोक ऊर्ध्वो दीदाय। गायत्रमध्यो द्वितीयस्त्रियहः। तस्मादय वायुरस्मिन्नन्तरिक्षे तिर्यङ् पवते। गायत्रोत्तमस्तृतीयस्त्रियहः। तस्मादसाववर्वाङादित्यो दिवस्तपति.

23 B त्रयहो, C त्र्यहे.

24 C यथाहिदध्याद्.

25 A तद्यत्गायत्रमद्ध्यो, B तद्यदगायत्रमद्ध्यो, C तद्यत्गायत्रमध्यो.

26 Cf. JB II.6, ŚBM VI.1.3.16 प्रजापतिर्वै चन्द्रमाः, ŚBM VI.2.2.16 असौ वै चन्द्रः प्रजापतिः.

27 Cf. JUB III.12.6 चन्द्रमा वै मा (so in

ऊर्ध्वम् उदूहामेति[6] । तं षड्भिर्[7] मासैर् ऊर्ध्वम् उदौहन् । तम् एकविंशे विषुवत्य् अभ्यादधुः[8] । स एष एकविंशे विषुवत्य् अभ्याहितस्[9] तपति । तद् ये च ह वा इत ऊर्ध्वा[10] लोका ये चामुतो ऽर्वाञ्चस् तेषाम् एष एतद् उभयेषां[11] विषुवति । तद् यद् उभयेषां विषुवति तस्माद् विषुवान् सः । यथा वै रथनाभाव्[12] अरास् समग्रा एवं हैतस्मिन् सर्वे लोकास् समग्राः । तान् वा एतान् एके परस्ताद्[13] विषुवत ऊर्ध्वान् एव षडहान् उपयन्ति । यथैवेत आ विषुवत उपयन्त्य्[14] एवम् एवापि पराञ्चः । पराङ् वै स्वर्गो लोकः । पराञ्च एतं स्वर्गं लोकं रोहाम । प्रत्यवरोहस्[15] स "यद् अर्वाञ्च" उपेयाम । अथैवम् अप्रत्यवरूढम् इति वदन्तस् ते ये ह ते[17] तथोपयन्ति य एवं[18] तस्माद् आदित्याद् अर्वाञ्चो लोकास् तान् एवाप्नुवन्ति । यद्य् अपि बहून् संवत्सरान् उपयन्त्य् अथ तान् एवाप्नुवन्ति । अथ ये[19] एवतान्[20] पराचश् चार्वाचश्[21] च षडहान् उपयन्ति त एवैतान् उभयान्[22] लोकान् आप्नुवन्ति पराङ् इयान्[23] अर्वाङ् इति ॥५॥

1 For the idea that the sun was originally here on earth compare PB VI. 7.24 चात्वालमवेक्ष्य बहिष्पवमानं स्तुवन्त्यत्र वा अमावादित्य आसीत् । तं देवा बहिष्पवमानेन स्वर्गंल्लोकमहरन्, and ŚBM IV.2.5.9 अत्र ह वा अमावग्र आदित्य आस । तमृतवः परिगृह्यैवात ऊर्ध्वाः स्वर्गं लोकमुपोदक्रामन्.

2 B यत्रैच्चात्वालम्, C यत्रद्धयात्वालम्.

3 C प्रापनत्. All the parallel passages have प्रातपत्.

4 All MSS अभिबिभयु: अभि+भी is neither found in MW nor is it quotable from any other Brāhmana. Moreover, all the parallel JB passages have अबिभयु — JB I.87 आदित्यो वा एतदग्र आसीद्यत्रैतच्चात्वालमदोऽग्नि । स इदं सर्वं प्रातपत् । तस्य देवा प्रदाहादबिभयु: (no v. l. in Prof. Dr. Raghu Vira's ed. as well as in Caland's Auswahl §11) । तेऽब्रुवन् सर्वं वा अयमिदं प्रधक्ष्यति । वीमं परिहरामेति, JB I.169-170 अग्निर्वैश्वानर. प्रजा अभ्युदतिष्ठत् । स इदं सर्वं प्रातपत् । तस्य देवा प्रदाहादबिभयु: (no v. l.) । तेऽब्रुवन् सर्वं वा अयमिदं प्रधक्ष्यति, JB III.143 शक्वर्यो वा इदं तेजसा प्रातपन् । तेजसा नाभिमृष्या आसन् । तासां देवाः प्रदाहादबिभयुः । तेऽब्रुवन्—सर्वं वा इदमिमाः प्रधक्ष्यन्ति (v. l. प्रधक्षन्त्) । एतेदमासां शमयामेति. It is a dittology (Vedic Variants II §810, p.362)

5 A B C प्रधक्षति.

6 The text is corrupt. A एतेम्मुदूर्ध्वमुदूहामेति, B एतेम्मूर्ध्वमुदूहामेति, C एतेम्मूर्ध्वमुदूहामेति इम् is attested in अथेम् ŚBK IV. 5 4 5

7 A B षट्भिर्.

8 Cf. e.g. PB IV.6.3 एकविंशो (sc. विषुवान्) भवति । एकविंशो वा अस्य भुवनस्यादित्य, and JB II.387 (389) एकविंशो विषुवान् भवति.

9 C अभ्याहि.

Cf. AB III.41 सोऽसावेकविंशोऽध्याहितस्तपति । विषुवान् वा एष स्तोमानाम् । दश वा एतस्मादर्वाञ्चस्त्रिवृतो दश पराञ्च । मध्य एष एकविंश उभयतोऽध्याहितस्तपति.

10 C ऊर्ध्वं.

11 C उहएषा.

12 B रथानाभाव्.

For the simile compare JB II.419 यथा वै रथनाभावराः प्रतिष्ठिता एव वै संवत्सरे सर्वे मृत्यवः (so all MSS) प्रतिष्ठिता., JB III.6 यथा रथनाभावरा धृता एव गायत्र्यां द्वादशाहो धृतः, ŚBM XIV. 5.5.15 तद्यथा रथनाभौ च रथनेमौ चाराः सर्वे समर्पिता एवमेवास्मिन्नात्मनि सर्वे प्राणा .

13 C पारस्ताद्.

14 C उपयत्य्.

15 प्रत्यवरोह 'descent'.

16 C यर्वाञ्च.

17 ते ये ह ते occurs at JB II.128 (130) without v. l. Cf. स यो ह सः at JB III.371, ते ह ते at JB II.7, ते ह वै ते at JB I.273, and स ह सः at JB I.243,312 passim, 313 passim, II.50, III.198.

AV and signifies a 'kicking cow.' MSS of AV (including the Paippalāda) are inclined towards स्यन्दना 'a cow yielding much milk (lit. flowing or oozing with milk)'; स्य and स्य being frequently confused. *But cf. line 5 of the text* स यथा स्यन्दनां रज्जुभिर्व्यपतत्य दुह्युः. . .

9 A B C बहुदोहिनि. बहुदोहिनी is not found in the other Brāhmanas. MW only gives बहुदोहना 'yielding much milk, MBh.' Cf. कामदोहिनी (Hemādri's Caturvargacintāmaṇi) and कामदोहना (*ibid*) with बहुदोहिनी (JB) and बहुदोहना (MBh).

10 B C कोहर.

11 C अप्यूहे.

12 C दुभे. Mark the भ

13 B उपरिष्टादव्यूहे.

14 Daśāha is the main part of the dvādaśāha, the required number of twelve days being made up by the opening and closing atirātra days. On vyūdhachandasa dvādaśāha see Caland's note 1 on PB X.5.13.

15 C स्पन्दन.

16 A रज्जुर्व्यपतत्यदुहुर्, B रज्जुवपतत्युदुहुर्, C रज्जुभिर्वपत्युदुहुर्.

17 वि+अप+√तन् is a new verbal compound, not quotable from elsewhere.

18 A पहृतानि.

19 In this sentence the three trirātras (the tenth day not being taken into account) of the daśāha are compared to the three processes in the milking of a kicking cow, *viz.*, (i) letting the calf approach its mother (उप+√सृज), (ii) placing the calf's mouth on its mother's teats (अभि+√धा), (iii) milking (√दुह्) the cow after removing (अपहृत्य) the calf. All the stages in milking for ceremonial purposes, except that of tying the cow and the calf to the milking post (उपदोहनी मेथी) with a rope, have been given in this passage. See Caland, WZKM XXVI, p.121 on the method of milking. Note that the sacrifice is *gavāma*yana.

20 उप+√सृज 'to admit a calf to its mother' Cf. Adhvara-mīmāṃsā-kutūhala-vṛtti p.209-210 'उपसृजति=मातृसमीपं प्रापयति'.

21 A B C यत्.

22 गायत्रमुख, गायत्रमध्य and गायत्रोत्तम are not given in MW. They occur in PB X.5.1-2 only The prātaḥsavana of the first trirātra or tryaha is on the gāyatrī metre (see Sāyana's comm. on AB IV.25, Aufrecht's ed. p.320), hence the first tryaha is gāyatramukha. Because the mādhyandinasavana of the second trirātra or tryaha is on the gāyatrī metre (see Sāyaṇa *ibid*), therefore the second tryaha is gāyatramadhya Similarly, the tṛtīyasavana of the third trirātra or tryaha being on the gāyatrī metre (see Sāyana *ibid*) the third tryaha is gāyatrottama. For the three tryahas as gāyatra-mukha, -madhya, and -uttama cf. JB III.6 गायत्रमुखो वै प्रथमस्त्र्यहः । तस्मादयमग्निरूर्ध्वो दीदाय । गायत्रमध्यो द्वितीयस्त्रियहः (for note on त्रियह and त्र्यह see Oertel, SBAW 1934, Heft 6, p.38 §24)। तस्मादयं वायुस्तिर्यङ् पवते । गायत्रोत्तमस्तृतीयस्त्रियहः । तस्मादसावर्वाङादित्यस्तपति, and JB III.280 गायत्रमुखो वै प्रथमस्त्रियहः । तस्मादयमग्निरूर्ध्वो दीदाय । गायत्रमध्यो द्वितीयस्त्रियहः । तस्मादयं वायुस्तिर्यङ् पवते । गायत्रोत्तमस्तृतीयस्त्रियहः । तस्मादसावर्वाङादित्यस्तपति, and JB III.309 गायत्रमुखो वै प्रथमस्त्र्यहः (Wh त्रियहः)। तस्मादयमग्निरस्मिन् लोक ऊर्ध्वो दीदाय । गायत्रमध्यो द्वितीयस्त्रियहः । तस्मादयं वायुरस्मिन्नन्तरिक्षे तिर्यङ् पवते । गायत्रोत्तमस्तृतीयस्त्रियहः । तस्मादसावर्वाङादित्यो दिवस्तपति.

23 B त्रयहो, C त्र्यहे.

24 C यथाहिदध्याद्.

25 A तथत्गायत्रमध्यो, B तथदगायत्रमध्यो, C तथत्गायत्रमध्यो.

26 Cf. JB II.6, ŚBM VI.1.3.16 प्रजापतिर्वै चन्द्रमाः, ŚBM VI.2.2.16 असौ वै चन्द्रः प्रजापतिः.

27 Cf. JUB III.12.6 चन्द्रमा वै मा (so in

ऊर्ध्वम् उदूहामेति[1] । तं षड्भिर्[7] मासैर् ऊर्ध्वम् उदौहन् । तम् एकविंशे विषुवत्य् अध्याद्धुः[8] । स एष एकविंशे विषुवत्य् अध्याहितस्[9] तपति । तद् ये च ह वा इत ऊर्ध्वा[10] लोका ये चामुतो ऽर्वाञ्चस् तेषाम् एष एतद् उभयेषां[11] विषुवति । तद् यद् उभयेषां विषुवति तस्माद् विषुवान् सः । यथा वै रथनाभाव्[12] अरास् समग्रा एवं हैतस्मिन् सर्वे लोकास् समग्राः । तान् वा एतान् एक परस्ताद्[13] विषुवत ऊर्ध्वान् एव षडहान् उपयन्ति । यथैवेत आ विषुवत उपयन्त्य्[14] एवम् एवापि पराञ्चः । पराङ् वै स्वर्गो लोकः । पराञ्च एतं स्वर्गं लोकं रोहाम । प्रत्यवरोहस्[15] स [16]यद् अर्वाञ्च[16] उपेयाम । अथैवम् अप्रत्यवरूढम् इति वदन्तस् त ये ह ते[17] तथोपयन्ति य एवं[18] तस्माद् आदित्याद् अर्वाञ्चो लोकास् तान् एवाप्नुवन्ति । यद्य् अपि बहून् संवत्सरान् उपयन्त्य् अथ तान् एवाप्नुवन्ति । अथ य[19] एवैतान्[20] पराचश् चार्वाचश्[21] च षडहान् उपयन्ति त एवैतान् उभयान्[22] लोकान् आप्नुवन्ति पराङ् इयान्[23] अर्वाङ् इति ॥५॥

1 For the idea that the sun was originally here on earth compare PB VI. 7.24 चात्वालमवेक्ष्य बहिष्पवमानं स्तुवन्त्यत्र वा असावादित्य आसीत् । तं देवा बहिष्पवमानेन स्वर्गंल्लोकमहरन्, and ŚBM IV.2.5.9 अत्र ह वा असावग्र आदित्य आस । तमृत्विजः परिगृह्यैवात ऊर्ध्वाः स्वर्गं लोकमुपोदक्रामन्.

2 B यत्रैषात्वालम्, C यत्रैवात्वालम्.

3 C प्रापतत्. All the parallel passages have प्रातपत्.

4 All MSS अभिविभयुः. अभि+√भी is neither found in MW nor is it quotable from any other Brāhmaṇa. Moreover, all the parallel JB passages have अबिभयुः— JB I.87 आदित्यो वा एतदग्र आसीद्यत्रैतच्चात्वालमदोऽग्निः । स इदं सर्वं प्रातपत् । तस्य देवा प्रदाहादबिभयुः (no v. l. in Prof. Dr. Raghu Vira's ed. as well as in Caland's Auswahl §11) । तेऽब्रुवन् सर्वं वा अयमिदं प्रधक्ष्यति । वीमी परिहरामेति, JB I.169-170 अग्निर्वैश्वानरः प्रजा अभ्युत्तिष्ठत् । स इदं सर्वं प्रातपत् । तस्य देवाः प्रदाहादबिभयुः (no v. l.) । तेऽब्रुवन् सर्वं वा अयमिदं प्रधक्ष्यति, JB III.143 शक्वर्यो वा इदं तेजसा प्रातपन् । तेजसा नाभिमृष्या आसन् । तासां देवाः प्रदाहादबिभयुः । तेऽब्रुवन्—सर्वं वा इदमिमाः प्रधक्ष्यन्ति (v. l. प्रधक्षन्त) । एतेदमासां शमयामेति. It is a dittology (Vedic Variants II §810, p.362).

5 A B C प्रधक्षति.

6 The text is corrupt. A एतेम्मूदूर्ध्व-मुदूहामेति, B एतेम्मूर्ध्वमुदूहामेति, C एतेम्मूरूर्ध्व-मुदूहामेति. इम् is attested in अयेम् SBK IV. 5.4.5.

7 A B षड्भिर्.

8 Cf. e.g. PB IV.6.3 एकविंशो (sc. विषुवान्) भवति । एकविंशो वा अस्य भुवनस्यादित्य, and JB II.387 (389) एकविंशो विषुवान् भवति.

9 C अध्याहि.

Cf. AB III.41 सोऽसावेकविंशोऽध्याहितस्तपति । विषुवान् वा एष स्तोमानाम् । दश वा एतस्मादर्वाञ्चस्त्रिवृतो दश पराञ्च । मध्य एष एकविंश उभयतोऽध्याहितस्तपति.

10 C ऊर्ध्वं.

11 C उहपषां.

12 B रथानाभाव्.

For the simile compare JB II.419 यथा वै रथनाभावराः प्रतिष्ठिता एव वै मवत्सरे सर्वे मृत्यवः (so all MSS) प्रतिष्ठिता., JB III.6 यथा रथनाभावरा धृता एवं गायत्र्यां द्वादशाहो धृतः, ŚBM XIV. 5.5.15 तद्यथा रथनाभौ च रथनेमौ चाराः सर्वे समर्पिता एवमेवास्मिन्नात्मनि सर्वे प्राणाः.

13 C पारस्ताद्.

14 C उपयन्त्.

15 प्रत्यवरोह 'descent'.

16 C यर्वाञ्च.

17 ते ये ह ते occurs at JB II.128 (130) without v. l. Cf. स यो ह सः at JB III.371, ते ह ते at JB II.7, ते ह वै ते at JB I.273, and स ह सः at JB I.243,312 passim, 313 passim, II.50, III.198.

18 C एव सन्.
19 C omits य.
20 A एवैता.
21 C चार्वाश्.
22 C उयानुभयान्.
23 A B C इयन्न्.

२.६

स इमं लोकम् अन्तिकाद् अभ्यतपत् । ते वायुम् अवस्तात् पर्यौहन् । तेनैनम् अशमयन् । अपो ह वा एष [1]एतद् विभर्ति । ते ऽद्भिर्[1] एवैनं तद् अशमयन्[2] । [3]सो ऽमुं परं[3] लोकं प्रातपत् । ते चन्द्रमसं परस्तात् पर्यौहन् । तेनैनम्[4] अशमयन् । प्रजापतिर् वै चन्द्रमाः । प्रजापतिम्[5] एवैनं तद् अशमयन्[6] ।

त्रिषु ह वा अयम् इदं लोकेषु पवते । त्रिषु तत आदित्यस्, त्रिषु नक्षत्राणि, तस्मात् तान्य् अणिष्ठानि[7] [8]पराध्यानीत्य् एते[8] ह वाव द्वादश देवलोकाः । अथ यथोपसो[9] वा यद् वैवम् एवान्ये लोकाः ।

स इमं लोकम् ओकं[10] प्रजानन्न् [11]अभ्यवाविध्यत् तन्त्रिभिः[11] । स्वरसामभिर् अवस्ताद्[12] उपादधुः । [13]सो ऽमुं परं लोकं[13] प्रापश्यत् । तम् उ देवा विध्यत्[14] तन्त्रिभिः । स्वरसामभिः परस्ताद् उपादधुः । तम् एतद् अन्वास्पृण्वन् । यद् अस्पृण्वंस् तत् स्वराणां स्वरत्वम्[15] ।

सप्तदशा स्वरसामानो भवन्ति[16] । अन्नं वै सप्तदशम्[17] । अन्नाद्य[18] एवैनं तद् अध्यादधुः । अथो प्रजापतिर् वै सप्तदशः[19] । प्रजापतिनैवैनं तद् अन्नाद्ये ऽध्यादधुः । स [20]एषो हि[20] पूर्वं ऽन्नाद्य ऽध्याहितस्[21] तपति । ते वा एते स्वरसामान एकपञ्चाशत् सत्रिंशिनीर्[22] विराजस् संपद्यन्ते[23], पञ्चविंशतिर् अवस्तात् पञ्चविंशतिः परस्तात् । अथ यैकपञ्चाशी[24] तस्याम् एष एतन् मध्ये[25] व्यूह्याध्याहितस्[26] तपति । तं न शोको[27] न हिमो नाशनायति[28] न पिपासति[29] नास्य[30] का चनार्तिर् अस्ति । न ह वा अशनायति[31] न पिपासति नास्य का चनार्तिर्[32] भवति य एवं वेद[33] ॥६॥

1 A C एतत् बिभृतीयनेत्भिर्, B एतत् बिभृतीयतेद्भिर्.

2 Cf. JB I.52 अद्भिरेवैन तच्छमयन्ति and JB I.202 अद्भिरेवैनत्तच्छमयन्ति.

3 A B सोम पर. C सोमापर. Cf. the beginning of this section स इमं लोकम्

4 C तनैनम्.

5 प्रजापति should be emended to प्रजापतिना which will be in consonance with the similarly situated instr. अद्भिः, above.

6 C अशमन्.

7 A B C अनिष्ठानि.

8 A B पराध्यानीत्येते, C पराच्यानीत्येते.

9 C पथोपसो.

10 Note that the akārānta word ओक does not occur in the Vedic language except in the compound ओकवत् in AB V.20 (see note on it in VPK s.v. ओकस). ओकस् is the usual form occurring in the other Brāhmaṇas. ओक is only quotable from classical Sanskrit.

11 C अस्यवाविध्यत्तन्तिभिः.

12 A B असस्ताद्.

13 A B सोमं परं ओकं, C सोमं परं लोक.

phonetic variant. The South Indians pronounce the initial ए as ये, which is the correct reading here. This reading (i.e. ये) is supported by (i) the euphonic change of वदन्त: to वदन्तो in all the MSS, and (ii) the following तानि which needs its correlative ये.

13 C त्रिस्तोमाए.

14 C षट्त्रिंशत्.

One agnistoma has twelve stotras (TB I.2.2.1 and PB IV.2.12 द्वादशाग्निष्टोमस्य स्तोत्राणि). So three agniṣṭomas have thirty-six stotras.

15 C षट्त्रिंशदक्षर.

16 C बृहिती.

17 = सा + एत (sc. लोकम्).

18 The sense would be clear if we were to supply स्वरसाम्नोऽग्निष्टोमानेव कुर्वन्ति after गच्छामेति.

19 Cf. ते ह वै ते at JB I.273, स ह स· at JB I.243, 312 passim, 313 passim, II.50, III.198.

20 B C यथ.

21 A C व्रात्.

22 C गच्छेद्वम्.

23 Here the alternative performance of the svarasāman days as ukthyas is given. See note 9.

24 C उक्थानि. उक्थ is the faulty form of उक्थ्य (Caland's note 1 on PB IV.2.7).

25 C प्रतिनिदन्त.

26 B देवातत्वात्. It is probably देवतस्वात्, प and व being confused in Grantha MSS. If so, the compound देवतस्व is new to MW, VPK and Index Védique.

27 The compound विश्वजिदभिजित् is not found in MW, though it occurs in TB I.2.2.2 and PB IV.5.11, 19, XXIV.14.5, XXV.12.1, 6.

28 सूना means 'a woven wickerwork, basket, or vessel of any kind'. In Brāhmaṇa literature this word occurs only in JB II.70 (Auswahl §128).

29 C विश्वजिदभिजिभ्याम्.

30 C स्याग्निमारुत.

31 C विषुवा.

32 C तास्.

33 A B C अभ्यवेत्य.

34 शोभयत: 'burning' qualifies अग्नीन्. But why has it been removed so far? An afterthought!

35 B प्रदग्ध्यो.

36 C परवो.

37 Cf. PB IV.5.18 with Sāyaṇa.

38 B नार्मेधेनैनैवैन.

39 For the nārmedha sāman see Caland's note 2 on PB VIII.8.22. For नार्मेधेन.. शमयित्वा compare the legend given in JB I.171 (translated into English by Caland in note 3 on PB VIII.8.22) where Nṛmedha was *not burned* by the fire when he lauded with the nārmedha sāman (स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । नैनमग्निरदहत्).

२.८

तौ[1] वा एतौ विश्वजिदभिजितौ[2] । [3]अष्टाव् अन्यस्[3] सत्रिंशिनीर्[4] विराजस् संपद्यन्ते ऽष्टाव् अन्यः[5] । अयं[6] वै लोको ऽभिजिद् असौ विश्वजित् । एताव स्वरसामानः । तद् यद् अभिजिता स्तुत्वा स्वरसामभि स्तुवत [7]ऽस्मिन्न् एवैतल्[7] लोके पशून्[8] प्रतिष्ठापयन्ति । अथ यत्[9] स्वरसामभि स्तुत्वा विश्वजिता स्तुवते तस्माद्[10] अमुतःप्रदानात्[11] पशवो जीवन्ति[12] । तस्य वा एतस्य वैषुवतस्याह्नो[13] दश च पञ्चविंशानि स्तोत्राणि भवन्ति द्वे च स्तोत्रिये[14] । ततो यानि दश पञ्चविंशानि स्तोत्राणि[15] महाव्रतं[16] तत्[17]।

18 C एव सन्.

19 C omits च.

20 A एवैता.

21 C चार्वाग्.

22 C उयानुभयान्.

23 A B C श्यन्न्.

२.६

स इमं लोकम् अन्तिकाद् अभ्यतपत् । ते वायुम् अवस्तात् पर्यौहन् । तेनैनम् अशमयन् । अपो ह वा एष [1]एतद् बिभर्ति । त ऽद्भिर्[1] एवैनं तद् अशमयन्[2] । [3]सो ऽमुं परं[3] लोकं प्रातपत् । ते चन्द्रमसं परस्तात् पर्यौहन् । तेनैनम्[4] अशमयन् । प्रजापतिर् वै चन्द्रमाः । प्रजापतिम्[5] एवैनं तद् अशमयन्[6] ।

त्रिषु ह वा अयम् इदं लोकेषु पवते । त्रिषु तत आदित्यस्, त्रिषु नक्षत्राणि, तस्मात् तान्य् अणिष्ठानि[7] [8]पराध्यानीत्य् एते[8] ह वाव द्वादश देवलोकाः । अथ यथोपसो[9] वा यद् वैवम् एवान्ये लोकाः ।

स इमं लोकम् ओकं[10] प्रजानन्न् [11]अभ्यवाविध्यत् तन्त्रिभिः[11] । स्वरसामभिर् अवस्ताद्[12] उपादधुः । [13]सो ऽमुं परं लोकं[13] प्रापश्यत् । तम् उ देवा विध्यत्[14] तन्त्रिभिः । स्वरसामभिः परस्ताद् उपादधुः । तम् एतद् अत्रास्पृण्वन् । यद् अस्पृण्वंस् तत् स्वराणां स्वरत्वम्[15] ।

सप्तदशा स्वरसामानो भवन्ति[16] । अन्नं वै सप्तदशम्[17] । अन्नाद्य[18] एवैनं तद् अभ्यादधुः । अथो प्रजापतिर् वै सप्तदशः[19] । प्रजापतिनैवैनं तद् अन्नाद्ये ऽभ्यादधुः । स [20]एषो हि[20] पूर्वे ऽन्नाद्ये ऽध्याहितस्[21] तपति । ते वा एते स्वरसामान एकपञ्चाशत् सत्रिंशिनीर्[22] विराजस् संपद्यन्ते[23], पञ्चविंशतिर् अवस्तात् पञ्चविंशतिः परस्तात् । अथ यैकपञ्चाशी[24] तस्याम् एष एतन् मध्ये[25] व्यूह्याध्याहितस्[26] तपति । तं न शोको[27] न हिमो नाशनायति[28] न पिपासति[29] नास्य[30] का चनार्त्तिर् अस्ति । न ह वा अशनायति[31] न पिपासति नास्य का चनार्त्तिर्[32] भवति य एवं वेद[33] ॥६॥

1 A C एतत् बिभृतीयतेरिभर्, B एतत् बिभृतीयतेद्भिर्.

2 Cf. JB I.52 अद्भिरेवैनं तच्छमयन्ति and JB I.202 अद्भिरेवैनत्तच्छमयन्ति.

3 A B सोम परं, C सोमापरं. Cf. the beginning of this section स इमं लोकम् .

4 C तनैनम्.

5 प्रजापतिं should be emended to प्रजापतिना which will be in consonance with the similarly situated instr. अद्भिः, above.

6 C अशमन्.

7 A B C अनिष्ठानि.

8 A B पराध्यानीधते, C पराच्यानीत्येते.

9 C पथोषसो.

10 Note that the akārānta word ओक does not occur in the Vedic language except in the compound ओकवत् in AB V.20 (see note on it in VPK *s.v.* ओकस). ओकस् is the usual form occurring in the other Brāhmaṇas. ओक is only quotable from classical Sanskrit.

11 C अभ्यवाविध्यत्तन्तिभिः.

12 A B असस्ताद्.

13 A B सोमं परं लोकं, C सोमं परं लोक.

VI, p. 196, §81), 291, 300, 306, II.394, III.5, 7.

13 After अहो B inserts च, and C inserts दश. Cf. infra तस्य वा एतस्यारम्भणीयस्याहश्चतुर्दश च पञ्चविंशानि स्तोत्राणि भवन्ति दश च स्तोत्रियाः.

14 B स्तोत्रीय्ये.

'Of this visuvat day (the central day of the gavāmayana) there are ten pañcaviṃśa stotras and two stotriyās'

15 B adds भवन्ति दश च स्तोत्रीम्यास्ततो after स्तोत्राणि.

16 A B महावृत, C महावृत. व and वृ are often confused in Grantha MSS.

17 C सद्.

18 B तेर्.

19 Mark the loc. sg. of the stem अहन् in -i. The usual JB form is अहन्, which occurs in the next sentence.

20 C महावृतम्.

21 B स्तोत्रीय्ये.

22 Cf. SBM XII.1.3 23 स एष संवत्सरस्त्रिमहाव्रतः। चतुर्विंशे महाव्रतं विषुवति महाव्रतं महाव्रत एव महाव्रतम्। त ह स्म एतं पूर्वं उपयन्ति त्रिमहाव्रतम्. Cf. GB I.4.13. Caturviṃśa is the second day of the gavāmayana after the prāyaṇīya atirātra (see Eggeling's note 1 on SBM XII.2.3.2, XII 3.1.9). It is synonymous with the ārambhaṇīya day of the present passage.

23 C रम्य.

24 In Over en uit het JB, p.29 where this sentence is quoted, व is a misprint for वा.

25 C महावृतम्. Here महाव्रत is used in the general sense of a 'great rite' (cf. Eggeling's translation of SBM XII.1.3.23) and does not refer to the last but one day of the gavāmayana.

26 Ārambhaṇīya is the second day of the gavāmayana after the prāyaṇiya atirātra.

27 Adjectives in -īya (ārambhaṇīya and mahāvratīya) enclose between them the adjective vaiṣuvata formed by -a with ādivṛddhi—a वाक्यालंकार, whether natural or by design.

28 C महाप्रतीये (the confusion of प and व is common in Grantha MSS). Here mahāvrata denotes the last but one day of the gavāmayana before the udayanīya atirātra (See Eggeling's note 1 on SBM XII.3.1 9).

29 C -हश्.

30 B पञ्चविंशानि.

31 C व.

32 A श्रोत्रिया, B स्तोत्रीया, C श्रोत्रिय.

33 A B महाव्रत, C महावृ.

34 A B C तर्.

35 C महावृतम्.

36 B स्तोत्रीय्य.

37 Note that या is not followed by the correlative सा in अथ या दश स्तोत्रिया दशाक्षरा विराट्.

38 A B C हावमेनेन्त्या.

39 अवस signifying 'food, provisions, viaticum' is a Saṃhitā word (RV I.93.4, I.119.6, VI 61.1, etc.). It does not occur in the other Brāhmaṇas.

40 For the correction यन्त्या वैषुवतादहः compare infra एताभ्यां यन्त्या महाव्रतीयादहः.

41 B स्तोत्रीये.

42 C चयम्.

43 A B C हा.

44 C चैवाश्नाति. Cf. JB III.345 तदेतद्द्वयमेवाश्नाद्यस्य (v. l. तदेवास्य द्वयमेवान्नस्य) रूपं यच्चैवाश्नाति यच्च पिबति, JB III.349 तदेतद्द्वयमेवान्नस्य रूपं यच्चैव पिबति यच्चाश्नाति.

45 C महावृती-.

46 A,B त्रिरूपेमेस्य, C त्रिरूपमेस्य. On the basis of the reading of C, another emendation is also possible—त्रिरूपम् एतस्य. But the reading of C is not very reliable when it goes against the other *two* and *better*

manuscripts, A and B. Moreover, we have त्रिर् in त्रिर्महाव्रतमुपयन्ति (supra), and C has रू for र at JB II.25 in श्रीरूपवर्द्दणम् where in a similar way the -र् of the preceding word and उप- of the following word have been wrongly changed to -रूप-. It is certainly a *lectio difficilior*.

47 B C महावृत.

48 Note the omission of च, which is not rare, *e. g.*, JB II.232 (237) सर्वमायुरेति गच्छति स्वर्गं लोकम्.

49 'He goes to the heavenly world *because* the mahāvrata is the heavenly world (as said above एष वाव स्वर्गो लोको यन्महाव्रतीयमहः)'.

२.९

तद् आहुस् तम् ई हिन्वन्त्य् अग्रुव[1] इत्य् एवैतस्याह्नः[2] प्रतिपत् कार्येति । तम् अर्केभिस् तं सामभिर्[3] इति शीर्ष्णस्[4], तद् इद् आस भुवनेषु ज्येष्ठम्[5] इत्य् आत्मनः । तत् तद्[6] इतीव वा एतेनाह्ना चरन्ति[7] । ततो[8] ह वै प्रजापतिः । ततो ह वा एष सर्वासां देवतानाम् । तत् पितैतद् अहः, प्रजेतराणि[9] । स यथा पुत्रः पितरम् आगत्य तत ततेति ह्वयेत्[10], तादृक्[11] तत् । सो[12] वा उभयरूपा[13] भवति । तम् इति वै पुंसो रूपम्, अग्रुव इति स्त्रियै । उभयम्[14] उ ह वा एतद्[15] भूत्वा प्रजापतिः[16] प्रजज्ञे । तद् आहुर् अभ्युदिते वैषा प्रतिपत् । योगे[17] त्व् आगते पवस्व वाचो अग्रिय[18] इत्य् एव प्रतिपत् कार्येति । मनो वै प्रजापतिः । मनो वै वाचो ऽग्रम्[19] । [20]तद् एनं[20] तत् स्वेनैव रूपेणारभन्ते । सो[21] वै मिथुना[22] भवति । पवस्वेति वै पुंसो रूपं[23], वाच इति स्त्रियै । तद् एतन् मिथुनं प्रजननं क्रियते[24] । मिथुनेन जायते[25] य एवं वेद । तस्माद् एषैव प्रतिपत् कार्या । उपास्मै गायता नर[26] इति द्वितीया । तद् एतस्माद् अह्नो[27] नयन्ति । दविद्युतत्या रुचेति[28] तृतीया[29], प्रत्यक्षम् एतस्याह्नो रूपम् । तम् ई हिन्वन्त्य् अग्रुव इति चतुर्थी, याभ्युदिता प्रतिपत् तां[30] नद् अन्तरयामेति[31] ॥९॥

1 JS IV.4.8 = RV IX.1.8.

2 B -स्याह्न, C -स्यह्न. एतस्याह्न 'of this mahāvrata day.

3 JS IV.5.2 = RV VIII.16.9

4 A B C शीर्ष्णु.

PB V.1.8 says that the 'head' is chanted on gāyatrī verses containing the word अर्क (अर्कवतीषु गायत्रीषु शिरो भवति). JB and PB have a different tristich. According to PB the 'head' is chanted on SV II.146-148 = RV I.7.1,2,4 इन्द्रमिद्गाथिनो बृहदिन्द्रमर्केभिरर्किणः while according to JB on JS IV.5.2-4 = RV VIII.16.9-11 तमर्केभिस्तं सामभि. Both of them contain the word अर्क.

5 JS IV.5.5 = RV X.120.1.

6 It is pointed out here that the forms of the pronoun तद् which occur in the mantras तमी हिन्वन्त्यग्रुवः, तमर्केभिस्त सामभिः, and तदिदास भुवनेषु ज्येष्ठम् have a significance in that they become characteristic of the mahāvrata day. The argument is as follows तद् is phonetically similar to तत. Prajāpati is the तत 'father' (see infra ततो ह वै प्रजापतिः । ततो ह वा एष सर्वासां देवतानाम्), and as Prajāpati is intimately associated with the mahāvrata day (cf. *e. g.* JB II. 10 प्राजापत्यं महाव्रतं........., JB II.11 एकदेवत्यं वा एतदहः प्राजापत्यमेव and ŚBM XII.1.3.21 अथ

यन्महाव्रतमुपयन्ति प्रजापतिमेव देवतां यजन्ते), the word तत् is connected with the mahāvrata day—तत्तद्वितीयं वा एतेनाह्ना चरन्ति.

7 चरन्ति, like यन्ति, with instr. denotes 'continuous occupation with any sacrifice'. Cf. गवामयनेन यन्ति in Caland's introductory remarks on PB IV, p. 43.

8 A C नो, B ते. The MSS are corrupt. The emendation ततो is evident from the next sentence

तत 'father' is used in the other Brāhmaṇas only at AB V.14, VII.14,15.

9 'So this day is the father and the other days are the creatures'. Note the sg. प्रजा. इतराणि = इतराणि अहानि

10 C ह्रायेत्.

11 B तत्तत्तादृक्, C तातादृक्

12 = मा (i.e. प्रतिपत् fem) + उ. मा refers to तमीं हिन्वन्त्यग्रवः above

13 उभयरूपा is 'male and female', as is evident from the next sentence.

14 उभयम् 'both male and female'. Mark that the neut. stands for both the masc. and fem. (vārtika on Pāṇini IV.7.13 सामान्ये नपुंसकम्).

15 A B C एतत्.

16 C प्रजापति.

17 B योग.

18 JS III.13.1 = RV IX.62.25.

Cf. PB IV.2.17-18 अथो खल्वाहुः पवस्व वाचो अग्रिय (SV II.125 127 = RV IX.62.25-27) इत्येव (sc. प्रतिपत् of the bahiṣpavamāna-stotra of the prāyaṇīya atirātra of the gavāmayana) कार्या । मुखं वा एतत् संवत्सरस्य यद्वाचोऽग्रम् । मुखत एव तत् संवत्सरमारभन्ते ॥ मिथुनमिव वा एषा व्याहृतिः । पवस्वेति पुंसो रूपं वाच इति स्त्रियाः । .... मिथुनमेवैभ्यो यज्ञमुखे दधाति प्रजननाय. Note that PB identifies वाचोऽग्रम् with संवत्सरस्य मुखम् and JB with मनः, as suits their different purposes. Also mark that JB has dat. sg. स्त्रियै for the gen. sg. स्त्रियाः of PB.

In JB

पवस्व वाचो अग्रिय is the प्रतिपत्,

उपास्मै गायता नरः is the द्वितीया (see infra),

दविद्युतत्या रुचा is the तृतीया (see infra).

Maśaka's Ārṣeyakalpa I.1b gives the above tristichs in the same order for the bahiṣpavamāna-stotra of the prāyaṇīya atirātra (i.e. the first day of the gavāmayana).

19 वाचोऽग्र is with reference to वाचो अग्रियः of the ṛk beginning पवस्व वाचो अग्रियः. Cf. PB XI.1.3 मनो हि पूर्वं वाचः । यद्धि मनसाभिगच्छति तद्वाचा वदति

20 C नेन.

21 = सा + उ. सा refers to the pratipad पवस्व वाचो अग्रिय.

22 C मिथुन मिथुना fem sg. occurs in AB I.29 also. A strange usage!

23 C रूपा.

24 Cf. JB I.91 पवस्व वाचो अग्रिय इति श्रेयस्काम प्रतिपदं कुर्वीत । यो वै दैव्यं मिथुनं वेद प्र मिथुनेन जायते । पवस्व इति च वाचः इति च दैव्यं मिथुनम् । प्र मिथुनेन जायते य एवं वेद.

25 C जायन्ते

26 JS III.1.3, III.11.9 = RV IX.11.1

27 C अवेना.

28 JS III.1.6 = RV IX.64.28.

29 B तृतीय्या.

30 C त.

31 अन्तरयाम (अन्तर् + √इ 'to omit, exclude'). नेदन्तरयामेति is used frequently in the JB, e.g. at II.190(195) प्रज्ञातमग्निष्टोमसाम नेदन्तरयामेत्यथ वाजजित्, II.191(196) प्रज्ञातमग्निष्टोमसाम नेदन्तरयामेत्यथ ज्येष्ठयम् and अथ नार्मेधमतिरात्रसामातिरात्रसाम नेदन्तरयामेति.

Our text accounts for the caturthī Usually there are only three ṛks. Hence it is pointed out that तमीं हिन्वन्त्यग्रुव is made the caturthī, so that the abhyuditā pratipad, तमीं हिन्वन्त्यग्रुव., may not be omitted.

२.१०

[1]सना च[2] सोम जेषि[3] चेति[4] दशर्चं[5] भवति। ऋषयो वा एतद् ऋद्धिकामा उपोत्थानं[6] प्रियं वाचो[7] ऽपश्यन्। अथा नो वस्यसस् कृध्य्[8] अथा नो वस्यसस् कृधीति तेनास्तुवत[9]। ततो वै ते सर्वं एवार्ध्नुवन्[10]। सर्वे हैवर्ध्नुवन्ति य एवं विद्वांस एतेन दशर्चेन स्तुवते। तस्मिन्[11] ह स्माह शक्तिर्[12] [13]विराजं गेयां[13] सना च सोम जेषि च[14] पवमान महि श्रव[15] एकं द्व त्रीणि चत्वारि पञ्च षट् सप्ताष्टौ नव दश[16] [17]हुंभा ओइ[17] भूर् इति। तद् आहुः कृत्रिमेवैषा[18] विराड् उपाकार्येव। संपदं लोभयति[19]। ओम् इत्य [20]एतद् एवाक्षरं[20] गेयम् इति। एतद् ध वा इदं[21] सर्वम् अक्षरम्[22]। यथा सूच्या पलाशानि संतृण्णानि स्युर् एवम् एतेनाक्षरेणेमे[23] लोकास् संतृण्णाः[24]। दशधा वा[25] एतद्[26] अतिविध्यमान्[27] क्षरति[28] शतधेमान्[29] सहस्रधेमान्[30]। तस्माद् एतद् एवाक्षरं गेयम् इति पर्यासो भवति। यः[31] पर्यासं कामस् स न उपास्तो ऽसद्[32] इति। ताः[33] पञ्चविंशति[34] स्तोत्रियास् संपद्यन्ते। पञ्चविंशो[35] वै प्रजापतिः[36]। प्राजापत्यं महाव्रतं[37] तत् तत्सलक्ष्म[38] क्रियते ॥१०॥

1 Cf. JB III.138 सना च सोम जेषि चेत्युत्तर दशर्चं भवति। अभिपूर्वमेवैतेन विराजमन्नाद्यमवरुन्धते। ऋषयो वा एतदृद्धिकामा उपोत्थान प्रिय वाचोऽपश्यन्। अथा नो वस्यसस्कृध्यथा नो वस्यसस्कृधीति तेनास्तुवत। ततो वै ते सर्व एवार्ध्नुवन्। सर्वे हैवर्ध्नुवन्ति य एव विद्वांस एतेन दशर्चेन स्तुवते.

2 A B C म.

3 A B जेशि, C जेम्नि.

4 JS III.31.17 = RV IX 4.1

5 A दर्च्या, B दगर्च्चं, C दशर्चं. The reading is corrupt in all the MSS. The parallel passage quoted in note 1 shows that the reading should be दशर्चं, which would qualify सूक्त. It is curious that the hymn commencing with सना च सोम जेषि च consists of ten ṛks (*i.e.*, is a daśarca sūkta) in RV and *not* in JS where it forms a part of III.31, beginning with stanza 17.

6 Does उप go with अपश्यन्?

7 Note that the adj. follows the noun it qualifies and the gen. is far removed from the noun, the adj. intercepting them. It is just the reverse of their usual syntactical positions! The order is the same in the parallel passage quoted in note 1.

8 B omits अथा नो वस्यसस्कृध्य्. As अथा नो वस्यसस्कृधि is the refrain of the hymn, it is repeated twice in this passage, as well as in the parallel JB III 138 (quoted in note 1).

9 C तेनास्तुत.

10 A B -र्ध्नु-, C -ध्नु-.

11 तस्मिन् *i.e.*, on the daśarca hymn beginning with सना च सोम जेषि च.

12 Śakti is the name of a ṛsi (Auswahl, p.317).

13 C विराजाग्रेयां.

14 A जिषि चा, C जषि चा.

15 JS III.31.17 = RV IX.4.1.

16 The ten ṛks of the hymn under discussion (RV IX.4 = JS III.31.17-26) have not been quoted in extenso, only *ab* of the first ṛk and the finale हुंभा ओइ भूः. Instead the ṛks have been referred to by numbers —first, second, third, fourth, fifth, sixth, seventh, eighth, ninth, tenth (ṛks of the hymn). Mark the disjunctive use of cardi-

nals for ordinals. Also note that neut. forms of cardinals are used, as here, when the things counted are not specified.

17 C इंमा ओषि.

18 A कृत्तिमेवैषा, B कृत्तिमेवैषा, C कृत्तिमेवैषा.

19 B लोभयेति. For सम्पद लोभयति cf. JB I.253 सम्पद लोभयेत्, JB II.433 सम्पद लोभयेत् and सम्पद लोभयेयु:, JB III.302 सम्पद ह तु लोभयन्ति. In the other Brāhmaṇas √लुभ् occurs at AB II.37 (लुभ्यति) and ŚBM IV.1.1.18 (लोभयति) only. The ŚBM passage is तेनो प्राणान् न लोभयति which Eggeling translates 'and thus he does not disorder the vital airs'.

20 C एतवाक्षर, Wh -दक्षर. Cf. JUB I 23 7 तदेतदक्षरमभवदोमिति यदेतत्

21 All MSS इम Wh has the better reading इर. With इम, the sentence is unintelligible. Cf. JUB I.10.2 (quoted in note 24).

22 एतद्ध वा इद सर्वमक्षरम्=एतत् सर्वम् इदम् अक्षरम् (semantically ह वै would be placed after एतत् सर्वम्). Here the pronouns connected with both the subject and the predicate are grouped together in the beginning of the sentence and the nouns they qualify follow, thus rendering the sentence difficult to understand. This peculiar construction is analogous to those in certain native American languages, where the morphemes are placed at the beginning and the semantemes follow. With our sentence compare the interesting example from the Chinook language given by Vendryes, Language (*English edition*), p.87. 'In order to say: the man has killed the woman with a knife, the sentence would be as follows: he—her—that—with it to kill—man—woman—knife'.

23 B C -क्षरेणमे. एतेनाक्षरेण *refers to* ओम्.

24 Cf. JUB I.10.2 तदेतत् सत्यमक्षरं यदोमिति। तस्मिन्नापः प्रतिष्ठिता अप्सु पृथिवी पृथिव्यामिमे लोका:। यथा सूच्या पलाशानि संतृण्णानि स्युरेवमेतेनाक्षरेणेमे लोकास्संतृण्णा:। तदिदमिमान् (v.l. इमाम्) अतिविध्य दशधा क्षरति शतधा सहस्रधायुतधा प्रयुतधा (नियुतधा) र्बुदधा न्यर्बुदधा निखर्वधा पद्मधाक्षितिर्व्योमान्त:.

For सं+√तृद् 'to unite by piercing' cf. TS VI.2.11.2, KS XXV.9=Kap XI.2, MS III.8.8, ŚBM III.5.4.13, XI.2.6.4.

25 C च.

26 एतत् (sc. अक्षर)=ओम्.

27 A B अनिविध्येमां, C अतिविद्धमां. Cf. JUB I.10.2 quoted in note 24. इमान् is elliptically used for इमान् लोकान्.

28 C रक्षन्ति. Cf. JUB I.10.2 (quoted in note 24), which has the reading क्षरति without v.l. अक्षर is connected with √क्षर in JUB I.24.1 यदक्षरदेव तस्मादक्षरम् and JUB I.4.3.8 कतमत् तदक्षरमिति। यत् क्षरन्नाक्षीयतेति. Cf. PB XI.5.10 where the akṣara sāman is connected with आ+√क्षर्.

29 A B C शतधेमा

30 A सहस्रधामून्, B सहस्रधार, C सहस्रधामून्. सहस्रधार and सहस्रधामून् of the MSS have been emended to सहस्रधेमान् (सहस्रधा+इमान्) in consonance with the preceding दशधेमान् and शतधेमान्. The context clearly requires इमान् (sc. लोकान्) which is also evident from the parallel JUB I.10.2. Mark that JB does not go farther than सहस्रं, while JUB goes up to the very high number व्योमान्त..

31 C य.

32 Cf. JB II.194(199) द्विपदा पञ्चाशद्वस्त्वै पर्यासो भवति य: पर्यासे कामस्स म उपाप्तोऽसदिति, JB II.191(196) यत् षोडशिनि कामस्स म उपाप्तोऽसदिति, JB II.219(224), 221(226) bis योऽनुष्टुभि कामस्स न उपाप्तोऽसदिति.

33 C तां.

34 A पाञ्चविंशति.

35 C पञ्चविंशो.

36 C प्रजापतिं. Cf. JB II.14 पञ्चविंशो वै प्रजापति:.

37 C महाव्रतं.

38 तत् तत्सलक्ष्म is of common occurrence in JB—II.12,14 प्राजापत्य महाव्रत तत्तत्सलक्ष्म क्रियते, II.20, 229(234) ऐन्द्र महाव्रत तत्तत्सलक्ष्म क्रियते, II.270 (275) यश एष तत्तत्सलक्ष्म क्रियते, II.85(87), 137(139) ऐन्द्र एष यज्ञस्तत्तत्सलक्ष्म क्रियते, II.198(203), 199(204) six times तत्तत्सलक्ष्म क्रियते. Among the other Brāhmaṇas सलक्ष्मा occurs only in ŚBM III.8.3.37.

२.११

अथ ह स्माहार्यकच्चित्[1] सर्वम् एवैतद् अहश् चतुर्विंशं[2] कार्यम् । एकम् एवैतत् स्तोत्रं पञ्चविंशं[3] कुर्युः । अभ्यारोहो वा एष एकस्य स्तोत्रस्य यत् सर्वं पञ्चविंशं कुर्वन्ति[4]। तथैतत्[5] स्तोत्रम् अनभ्यारूढं[6] भवतीति ।

तद् उ होवाच शाट्यायनिः कर्तपत्यम्[7] इवैतद् यन् न्वावैकस्यै[8] स्तोत्रियायै छिद्यते[9] [10]यद् द्वाभ्यां[10] यत् तिसृभ्यः । तस्य न्व् एव प्रायश्चित्तिं विन्दन्ति[11] वा न वा ऽथ किं यद् एकादशभ्यश् छिद्यते[12] । को[13] तस्य प्रायश्चित्तिः । एकदेवत्यं वा एतद् अहः[14] प्राजापत्यम्[15] एव । प्रजापतिं वावैतनाह्ना[16] परिविविषति[17] । तस्मात्[18] सर्वम् एवैतद् अहः[19] पञ्चविंशं[20] कार्यम् इति[21] ।

तस्य त्रीणि शतानि स्तोत्रिया[22] भवन्ति द्वाषष्टिश्[23] च । ततो यानि[24] हि त्रीणि शतानि विराट्[25] सा । अथ [26]या षष्टिर् ऊधस्[26] तत् । अथ ये द्वे[27] स्तनाव् एव ताव् एतस्यैवाह्नो दोहाय ॥ ११ ॥

1 A C स्माहार्य्यकच्चित्, B स्माहाभ्यकच्चित्. No such proper name is quotable. It, or a similar word, is not to be found in the index of person-names in Auswahl, MW, JUB (index), VPK, Index Védique and Names of Persons in Early Sanskrit Literature by J. A. van Velze (Utrecht, 1938).

2 A B C चतुर्वेश Cf. PB IV.10.5 चतुर्विंशं भवति.

3 C पञ्चवशं.

4 Cf. TB I.2.6.1 पञ्चविंशस्तोमो भवति.. where the entire (सर्वं) mahāvrata is a 25-versed (pañcaviṃśa) day. See Caland's note 1 on PB IV.10.5.

5 तथा 'in that way', i.e., when the mahāvrata is made a 24-versed (caturviṃśa) day, with one 25-versed stotra.

6 C अनभ्या (without रूढ).

7 कर्तपत्यं 'falling into a hole' occurs in PB XVI.1.2 also for which KB XVI 9, XXV.14 has गर्तपत्यम्. Cf. कर्तप्रस्कन्द in PB IV.5.13 तदाहुः कर्तप्रस्कन्द (cf. KS XXVI गर्तमभिप्रस्कन्दति) इव वा एष त्रयस्त्रिंशात् (ZDMG 72, p. 19) सप्तदशमुपयन्तीति. Cf. Wackernagel, Vol. I §100b, p. 117). Interesting is कर्त for the usual गर्त in त्रिकर्त (JB II.299, Auswahl §156 with notes 8 and 29) for त्रिगर्त, the name of a country.

8 न्वाव [from नु वाव—Caland, ŚBK, Introd. III.39 (n), p. 82— as न्वै is from नु वै] 'verily'. Not found in MW. It is used in JB I.241, JUB I.12.8, II.10.9, 12, 15, 18, XIII.2.4 ..(the JUB references, except the first have not been registered in either the body or the supplement of VPK !). Besides, it occurs in the Kāṇva recension of ŚB at I.4.2.5 and I. 4.3.2 in place of the Mādhyandina न्वेव

[see Caland, ŚBK, Introd. III §39(n), p.82]. Here the Kāṇva recension employs a particle quotable only from the Jaiminīyas.

9 C चिषते.

10 A यत्वाम्या, B यद्वाभ्यां, C यत्वाम्या.

11 B विदन्ति, C विमन्ति.

12 B छिद्यते, C चिषते.

13 =का+उ.

14 C अह.

15 Cf. JB II.10 प्राजापत्य महाव्रत.

16 C -हा.

17 Cf. PB XV.7.3 प्रजापतिं वा एतेनान्नाद्येन परिवेविषति 'they offer this (tenth) day as food to Prajāpati' Caland. For the mahāvrata day as Prajāpati's food cf. PB IV.10.2 प्रजापतिर्वाव महांस्तस्यैतदन्नम् (*i.e.*, the mahāvrata day) अन्नमेव. See Caland's notes on PB IV.10.1.

18 All MSS कस्माद्. क and न are confused in the Grantha script.

19 C अह.

20 A B C पञ्चविंश

21 That the whole mahāvrata day should be 25-versed (pañcaviṃśa) is the view of Śāṭyāyani, while Āryakacit (?) thinks that the whole day should be 24-versed (caturviṃśa) with one 25-versed stotra.

22 B स्तोत्रीम्या.

23 C त्वाषष्टिश्. द्वाषष्टि is unquotable from the other Brāhmaṇas. According to MW it occurs in the Mahābhārata. Cf. the NIA. languages in most of which the word for '62' is derived from द्वाषष्टि—Hindi, Nepali, Gujarati *bāsaṭh*, Assamese *bāsaṭṭi*, Bengali *bāsaṭṭi*, Oriya *bāsaṭhi*, Sindhi *bāhaṭhi*, Marathi *bāsaṭ*. MIA also attests its usage Pāli *dvāsaṭṭhi*, Prākṛit *bāsaṭṭhim*, *bāvaṭṭhim*. Cf. Wackernagel III, p.381, and द्वाषष्टानि in ŚBM XI.5.2.10 तानि वा एतानि चातुर्मास्यानि द्वाषष्टानि त्रीणि शतानि भवन्ति संपद्यन्ते । नेदिम संवत्सरं च महाव्रतं चाप्नोति (see Eggeling, ŚBM part 5, p. 78 note 4 and p. 79 note 2).

24 A B यान् C या

25 C विगत्

26 A B याण्षष्टिरूचस, C यार्षष्टिरचस. Cf. the preceding यानि . शतानि.

27 C त्व. द्वे refers to the two stotriyās.

२.१२

सुषमिद्धो न आ[१] वहेत्यू[२] आप्रीर्[३] आज्यं[४] भवति । यत्र ह वै 'क चाप्रीर्[५] आज्यं प्रजापतेर् एव तत् । प्रजापतिम् एव तेनाप्रीणन्ति[६] ।

ता नस् शक्रं पार्थिवस्येति[७] मैत्रावरुणम्[८] । [९]तद्वद् अह[९] भवति[१०] । अनिरुक्तम्[११] उ वै प्राजापत्यम्[१२] । प्राजापत्ये ऽहंस् तत् तत्सलक्ष्म क्रियते ।

महे[१३] इन्द्रो य ओजसेत्यू[१४] ऐन्द्रं[१५] भवति । निष्कस्य[१६] हैतन् मणे रूपम् । तस्मान् [१७]निष्कं मणिं स्रजं[१७] पुरस्ताद् बिभ्रति[१८] ।

[१९]तद् इद् आस[१९] भुवनेषु ज्येष्ठम्[२०] इति रथस्य हैतद् रूपम् । तस्मात् तम् अभिह्वायैव[२१] तिष्ठन्ति । मह[२२] स्तवानो अध्रिव[२३] इति हास्तिनो[२४] हैतद् रूपम् । तस्मात् तं पार्श्वत इवाधिरोहन्ति । तानि वा एतानि महद्रूपाणि[२५] संपद्यन्ते । महद्रूपो वै प्रजापतिः[२६] । प्राजापत्यं महाव्रतं[२७] तत् तत्सलक्ष्म क्रियते । उप[२८] हैनम् एतानि रूपाण्य् अक्रीतानि तिष्ठन्ते य एवं वेद ।

इयं[29] वाम् अस्य मन्मन[30] इत्य् ऐन्द्राग्नं[31] भवति । इन्द्राग्नी पूर्व्यस्तुतिर् अभ्राद्[32] वृष्टिर् इवाजनीति[33] वा [34]आहुर् जातम्[34] । जायन्त[35] उ एनेनाह्ना[36] । यथा ह वा [37]इदम् आण्डान्[37] निर्भिद्येरन्न् एवम् एवैतस्माद् अह्नो[38] निर्भिद्यन्ते[39] ।

श्रृणुतं जरितुर् हवम् इन्द्राग्नी वनत गिरः ।
ईशाना [40]पिप्यतं धियः[40] ॥
मा पापत्वाय[41] नो नरेन्द्राग्नी माभिशस्तये[42] ।
मा नो रीरधतं[43] निदे[44] ॥

इति पाप्मन[45] एवैषोपहति(ः) ॥ १२ ॥

INTRODUCTORY

This section deals with the four ājya-stotras, sung during the prātaḥsavana.

The first or āgneya ājyastotra begins सुषमिद्धो न आ वह.

The second or maitrāvaruṇa ājya-stotra begins ता नश्शक्त पार्थिवस्य.

The third or aindra ājyastotra begins मह इन्द्रो य ओजसा.

The fourth or aindrāgna ājyastotra begins इयं वामस्य मन्मन.

1 A B C क.

2 JS III.57.1-4 = RV I.13.1-4. RV सुसमिद्धः (Vedic Variants II p 460). SV II. 697, PB XV.8.1, XVI.5.22 and the pratīka in LŚS VI.4.13 have सुषमिद्ध (with cerebral ष) as in our text. Similarly JB I.205 reads महेवृधे with SV and PB instead of महिवृधे of RV in the mantra प्र वो महे महेवृधे भरध्वम्. . (SV I.328 = RV VII 31 10). See Oertel, JVS, Vol. II, p. 187.

Our Brāhmaṇa, as well as PB XV. 8.1, prescribe the āprī stanzas JS III.57.1-4 = RV I.13.1-4 (= SV II.697-700) for the first ājyastotra. These are four in number. The ājyastotra as a rule consists of three stanzas. It is not possible to ascertain which of the three stanzas out of the four are intended. On this see note 1 of Caland on PB XV.8.1 where the views of LŚS VI.4.13-16, Nidānasūtra IV.8 and others are quoted. According to Sāyaṇa on RV I.13 सुषमिद्धो न आ वह is the āprī hymn of the Kānvas also.

3 A आव्रीर्, C आप्रिर्.

Note the nom. pl. of -ī stem in -īḥ of JB against the -yaḥ of PB XV.8 1 (quoted in note 4)—JB आप्री PB आप्रिय. On -īḥ (nom. pl) see Oertel on uit het JB p.15, and Wackernagel III p 177.

4 JB rightly has the sg. आज्यम्, instead of the pl. आज्यानि in the parallel PB XV.8.1 and XVI.5.22 सुषमिद्धो न आ वह इत्याप्रिय आज्यानि भवन्ति, as only the first ājyastotra is meant आज्यानि in PB is due to the attraction of the preceding pl. आप्रिय, (cf. Sāyaṇa's remark on PB XV.8.1 आज्यानि भवन्तीति बहुवचनमाप्रिय इति बहुत्वापेक्षया). Here आज्यम् signifies the āgneya, i.e the first ājyastotra.

5 A B रव चाप्रीर्, C रव चाप्रीर्. क and रव are confused in the Grantha script, e.g., at JB II.13, 80 bis, 232 (237), III.279 क (v.l. रव). Cf. JB II.13 यत्र ह वै क च. यत्र ह वै क च becomes intelligible when we take यत्र क च as one phrase meaning 'wheresoever'. Insertion of ह वै after the first word in a sentence is the syntactical norm of Brāhmaṇa prose.

6 For the derivation of आप्री from आ + √प्री cf. JB III.167(172) प्रजापतिः प्रजा असृजत । स सृष्ट्वा रिरिचानो (MSS रररिचान्मनो, रिरिचानो) ऽमन्यत । स एतान्याप्रीराज्यान्यपश्यत् । तैरात्मानमाप्रीणीतायातयामतायै (so MSS), JB III.281

प्रजापतिः प्रजा असृजत । स सृष्ट्वा रिरिचानो ऽमन्यत । स एतान्याप्रीराज्यान्यपश्यत् । तैरात्मानमाप्रीणीतायातयामतायै, KB X.3 तद्यदाप्रीणाति तस्मादाप्रियो नाम, ŚBM XI.8.3.5 तद्यदेन एताभिराप्रीभिराप्रीणात् तस्मादाप्रियो नाम, PB XV.8.2 प्रजापतिः प्रजा असृजत । स दुग्धो रिरिचानो ऽमन्यत । स एतान्याप्रिय आज्यान्यपश्यत् । तैरात्मानमाप्रीणात् । दुग्ध इव वा एष रिरिचानो यो दशभिरहोभिस्तुष्टुवानः । यदेतान्याप्रिय आज्यानि भवन्त्यात्मानमेवैतैराप्रीणाति, PB XVI.5.23 प्रजापतिः प्रजा असृजत । स दुग्धो रिरिचानो ऽमन्यत । स एतान्याप्रिय आज्यान्यपश्यत् । तैरात्मानमाप्रीणात् । दुग्ध इव वा एष रिरिचानो यः सर्वं ददाति । यदाप्रिय आज्यानि भवन्त्यात्मानमेवैतैराप्रीणाति. See Eggeling's note 1 on ŚBM III.8.1.2. TB II.2.8.6 connects the word आप्री with √आप्—आप्रीभिराप्नुवन् । तदाप्रीणामाप्रित्वम्

7 C पार्त्थिव.

JS III.57.5-7 = RV V 68.3-5 ता नङ्गाक्त पार्थिवस्य begins JS III.38.9 and III 57.5. The three stanzas beginning with JS III.38.9 are ruled out as RV does not show a parallel tristich. The tristich commencing with JS III.57.5 is paralleled by RV V.68.3-5 and hence it is meant. Moreover, our conclusion is strengthened by this tristich (JS III.57.5-7, see Pt A. C. Śāstri's note 2 on PB XVI.5 22 in the Kashi Sanskrit Series) being prescribed as the second *or* maitrāvaruṇa ājyastotra by Sāyana in his comm. on PB XVI.5 22 in continuation of सुषमिद्धो न आ वह as the first ājyastotra, as here.

8 Maitrāvaruṇa denotes the second ājyastotra (Sāyaṇa's comm. on PB XIII.2.5, XIII.8.2. XIV.2.4, XV.8.3 मित्रावरुणदेवताकं द्वितीयमाज्यस्तोत्रं भवति).

9 C तत्वरह. अह is a particle.

10 C भव.

11 C तुरुक्म्.

12 As Prajāpati is *anirukta,* so anything connected with him (प्राजापत्य) is also *anirukta.* Cf. AB VI.20 तदनिरुक्तं प्राजापत्यं शंसत्यनिरुक्तो वै प्रजापतिः प्रजापतेराप्त्यै. Commenting on ŚBM I.6.1.20 Sāyaṇa says that Prajāpati is *anirukta*, because he represents all deities (cf. JB I.85 सर्वदेवत्यः प्रजापतिः) and one cannot say 'he is such or such a one' (see Eggeling's note 1 on ŚBM I.6.1.20). According to Caland (note 2 on PB VII.8.3, and note 1 on PB XVIII.6.8) Prajāpati is *anirukta*, because he is designated not by his name but is mysti·lly addressed as क. Prof. Renou opines that Prajāpati is *anirukta* in the sense that the *anādiṣṭadevata* formulas are addressed to him *par privilège*, cf. TS II.5.7.3, AB VI.20,18, KB XXIII 6, Bṛhaddev. VII.16, the rites of Prajāpati are in silence or in a low voice TS II.5.11 5, ŚBM I.6.3.27 etc. (from an article on the notion of *anirukta,* to be shortly published in the Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute).

13 C तमह, B महां.

मह is the Jaiminīya reading (see JS III.54.10, Prof. Dr Raghu Vira's ed.). At III.243 also JB has मह without v.l. The variant महां in B is due to its being found in an overwhelming majority of works, viz., RV VIII.6.1, AV XX.138. 1' SV II.657, VS VII.40, XXXIII.27, TS I.4.20.1, KS IV.8, PB XV.2.7, TB III.5.7.4, AĀ V.2.3.2, ĀŚS I.6.1, VI.4.10, VI.7.2, IX.11.16, ŚSS I.8.13, IX.15.1, XII.1.4, XVIII.7.2, Vait XXVII.28, XXXIII.14, XLI.8, 11, XLII.6, ĀpŚS XIII.8.4. Besides JB, मह is found in MS I.3.24 and MŚS VIII.2.4 only. It is curious that this interesting variant, though recorded by the Vedic Concordance, is not noted in Vedic Variants II p.436.

14 JS III.54.10-12 = RV VIII.6.1,3,2.

15 Aindra is the third ājyastotra (Sāyaṇa's comm. on PB XIII.2.7,8.4, XV.2 7,8.5 ऐन्द्रमिन्द्रदेवत्यं तृतीयमाज्यस्तोत्रं भवति).

At PB XV.2.7 also महां इन्द्रो य ओजसा is the third ājyastotra (of the ninth day of the daśāha).

16 C निष्कस्य.

17 For the connection of स्रज् with the aindra ājyastotra we may compare PB XVI.4.3 where the beings yielded supremacy to *Indra* when they saw the wreath (स्रज्) on him.

18 The text is not clear. A निष्कम्माणि स्रज पुरस्ताद्बिभ्रति, B निष्कन्माणि स्रज पुरस्ताद्बिभ्रति, C निष्कन्मणिस्रजा पुरस्ताद्बिभृति. Cf JB II 185 (190) तस्मा एव तच्छिल्प प्रायच्छन् । तदस्मिन् प्रत्यमुञ्चन्यथा निष्क माणि स्रज (MSS निष्कममणि स्रज and निष्कमणि स्रज) प्रतिमुञ्चेदेवम्, and *JB II.186 (191) यथा* वै निष्क मणि स्रज(MSS निष्काममणिस्रज and निष्कमणि स्रज) प्रतिमुच्य तत् पुनरुन्मुञ्चेत् तादृक् तत्. In JB II.103 'निष्की स्रग्वी सम्रहीता भवति' निष्क and स्रज् are two different ornaments. So तस्मान्निष्क मणि स्रज पुरस्ताद्बिभ्रति may be translated as 'therefore they wear the niska mani in front of the wreath [*or* as a wreath in front]'. For the acc. with पुरस्तात् in स्रज पुरस्तात् see MW *s.v.* पुरस्तात्.

19 C तदिन्द्रास.

20 JS IV.5.5=RV X.120.1.

21 अभिहाय occurs only at two places in the other Brāhmanas, *viz.* AB VI.33 and ŚBK I.1.2.10. अभिहाय is a Kānva expression (see Caland, ŚBK, Introd. III §42, p.83) for the Mādhyandina अभिपद्य 'taking hold of' (ŚBM II.1.2.16). Noteworthy is the occurrence of अभिहाय in both JB and ŚBK.

22 So in all MSS, without the visargas. Prof. Dr. Raghu Vira's ed. of JS has the visargas after मह like MS II.13.9b. But according to the sandhi rules of JB, the visargas are dropped when a sibilant is immediately followed by a dental mute.

23 A अन्द्रिव, B C कन्द्रिव (क and अ are confused in Grantha MSS). JS III.15.8b =RV VI.46.2b.

24 C हरितने.

25 महद्रूप is a new compound. It is not found in MW, VPK and Index Védique.

26 C प्रजापति. Cf. PB IV.10.2 प्रजापतिर्वाव महान्, ŚBM VI.1.3.16 प्रजापतिर्वै महान् देव.

27 C महंवृन.

28 उप goes with तिष्ठन्ते. The prefix is always separated from the verb in a phrase ending in य एवं वेद.

JB III.65 has the parallel passage इयं वामस्य मन्मन इत्यैन्द्राग्नं भवति । इन्द्राग्नी पूर्व्यस्तुतिरभ्राद्वृष्टिरिवाजनीति । अजनीति वा आहुर्जातम् । जायत उ एतेनाह्ना । श‍ृणुतं जरितुर्हवमिन्द्राग्नी वनतं गिर ईशाना पिप्यतं धियो मा पापत्वाय नो नरेन्द्राग्नी माभिशस्तये मा नो रीरधतं निद इति पाप्मन एवैनोपहति.

29 C य.

30 C मन्यन

This pratīka stands for the tristich JS III.22.13-15=RV VII.94.1-3. Cf. PB XII.8.7 इय वामस्य मन्मन इत्यैन्द्राग्नम्.

31 Aindrāgna signifies the fourth ājyastotra (cf. *e.g.* Sāyana's comm. on PB XII.8.7, XIII.2.9, XIV.2.6, XIV.8.7 ऐन्द्राग्नमिन्द्राग्निदेवताक चतुर्थमाज्यस्तोत्र भवति).

32 C अभ्रात्.

33 JS III.22.13bc=RV VII.94.1bc. It is the second and third quarter of the first stanza of the tristich constituting the fourth ājyastotra.

34 C आहुजजातम्. Oertel quotes this passage in his notes on JUB III.14.8 and there he misses the punctuation mark after जातं. The first sentence ends with जातम् and the second one begins with जायन्ते as is clear from the use of the particle उ, which occupies the second position in a sentence.

35 A B जयन्त, C जयत. For the correction जायन्ते cf. JB III.58 एतत् प्रजातं 'ये त्वा मृजन्त्यृषिषाण वेधस' (RV IX.86.4d, SV II.236d) इति । मृजन्तीव वै जातम् । जायत उ एतेनाह्ना, JB III.61

अभि पूर्वमेवैतेन यज्ञमारभन्ते 'हिन्वन्ति सूरमुस्रय' (RV IX.65.1a, 67.9a, SV II.254, PB XIV 11.6) इति । हिन्वन्तीव वै जातम् । जायत उ एवैनाह्ना, JB III.65 (quoted above), JB III.78 . मृजन्तीव वै जातम् । जायत उ एनेनाह्ना.

36 C एनेनाप्ना

37 A इद्मण्डोन्. In his note on JUB III.14.8, p. 240 Prof. Oertel wrongly reads *a nda* (MSS *-an*) *nirbhidyeran*.

38 C -हो. In note on JUB III.14.8 p.240, *aṅho* is a misprint.

39 Cf. JUB III.14.8 अजातो ह वै तावत् पुरुषो यावन्न यजते । स यज्ञेनैव जायते । स यथाण्डं प्रथमनिर्भिण्णमेवमेव.

40 C पिप्यतक्रियाः.

41 C पापक्पाय.

42 A B C माभिशास्तए.

43 C नीरधन्त.

44 JS III.22.14-15=RV VII.94 2,3.

45 C पाप्मान.

२.१३

[1]उच्चा ते जातम् अन्धसेति[2] माध्यंदिनस्य पवमानस्यान्धस्वतीर्[3] गायत्र्यो[4] भवन्ति प्राजापत्याः । प्राजापत्य ऽहस् तत् तत्सलक्ष्म[5] क्रियते । तासु[6] गायत्रम्[7] उक्तब्राह्मणम् । [8]अथामहीयवं[9] प्राजापत्यं[10] साम[11] प्राजापत्य ऽहन् क्रियते । अहर् एव तद्रूपेण समृद्धयन्ति[12] । तेनेभ्यस्[13] समृद्धेन स्वायां [14]जनतायाम् अधुकं[14] भवति । अथ दोहादोहीयं दुग्ध्या एव, एतस्याह्नो दोहाय । [15]अथ हारिश्रीनिधनम्[16] । श्रीर् वै हारिश्रीनिधनम्[17] । एतेन वा इन्द्रस् सर्वेषां देवानां [18]श्रियम् अगच्छत्[18] । श्रियम् एवैतेन गच्छन्ति । ता दश स्तोत्रिया गायत्र्यां संपद्यन्ते । दशाक्षरा विराट् । अन्नं विराट् । मुखं[19] [20]गायत्री छन्दसाम्[20] । मुखत एवैतद् आत्मनो ऽन्नाद्यं दधते । [21]पुनानस् सोम धारयेत्य्[22] उभयरूपा[23] बृहती भवति । एषा ह वा उभे सामनी[24] उद्यायाम[25] । तस्माद् एतां कुर्वन्त्य् एव बृहत्साम्नः कुर्वन्ति रथन्तरसाम्नः ।

आ पृक्थ्येन सधस्थेन प्रत्नेन धरुणेन च ।
पिबान्युद् इन्द्र व सोमम् [26]ऋचोर् गर्भे[26] अप्याहितः[27] ॥

इति यत्र ह वै क्व[28] चैषा बृहती क्रियते न हैव [29]तस्येन्द्र ईशान तं नागच्छत्[29] ॥१३॥

1 Cf. JB II.189-190(194-195) उच्चा ते जातमन्धसेति माध्यंदिनस्य पवमानस्यान्धस्वतीर्गायत्र्यो भवन्ति । अन्नं वा अन्धः । तदेन तत् मुखाणमेव (v. l. स्वभ्राणमेव) पवमानमुखेऽन्नाद्येन समृद्धयन्ति । तासु गायत्रमुक्तब्राह्मणम् । अथामहीयवम् । प्रजापतेर्वा आमहीयवम् । प्राजापत्य एष यज्ञः । प्रजापतेरेवाप्त्यै, JB III.40 उच्चा ते जातमन्धसेति माध्यन्दिनस्य पवमानस्यान्धस्वतीर्गायत्र्यो भवन्ति.

2 JS III.3.1-3=RV IX.61.10,12,11 (see Caland's note 1 on PB XII.3.1). Note that RV IX.61 10, SV I.467, II.22, VS XXVI.16, PB XII.3.1, XV.9.1, SVB II.6.1, 8.5, III.5.7 read अन्धस for JS अन्धसा, JB I.81, 116, 119, 286, II.193, 237, III.40, 283 correctly has its Samhitā reading अन्धसा.

3 अन्धस्वती is not found in MW, though it occurs in PB XII.3.3, AB IV.6, KB XVII.9, XXX.1, GB II.5.5 and many times in JB. It means 'containing the word अन्धस्'. Note the nom. pl. in *-īḥ*.

4 Interesting is the *-yaḥ* nom. pl.

while its adj. अन्धस्वती: has the termination *-īḥ*. अन्धस्वतीर्गायत्र्य is found at several places, *e.g.*, JB II.189 (194), 190 (195). The pl. is used because three gāyatrī verses (JS III.3.1-3) are meant. Cf. Sāyana's comm. on PB XV 9.1. But why should the adj. अन्धस्वती qualify गायत्र्य (pl.) when *only the first* gāyatrī contains the word अन्धस्?

5 See note 38 on JB II.10

6 All MSS सासु. त and स are confused in Grantha script, *e.g.*, at JB III.185, 254 त (v.l. स) एतत् सामापश्यन्. तासु गायत्रमुक्तमब्राह्मणम् is an oft-used phrase in JB, *e.g.*, at I.116, 156, II.140(142), 191(196), III.13, 16, 23, 28, 40, 51, 66, 76, 91, 119, 143, 159, 182, 191, 209, 222, 244, 264, 282, 294.

It is on the three gāyatrīs (fem.) beginning with उच्चा ते जातमन्धसा that the gāyatra sāman is sung. Cf. JB I 119 उच्चा ते जातमन्धसा इत्येतासु गायत्रं कुर्यात् and Sāyana's comm. on PB XV.9.4 उच्चा ते जातमन्धस इति तृचे गायत्रं साम गातव्यम्.

7 Gāyatra is a sāman.

8 Cf. the parallel JB III.282 अथामहीयवम् । प्रजापतेर्वा आमहीयवम् । प्राजापत्यमेतदहः । तद्यदत्रामहीयवं प्राजापत्येऽहन् क्रियतेऽहरेव तद्रूपेण समृद्धयन्ति (v.l. समर्द्धयन्ति)। तेनैभ्यस्समृद्धेन स्वाया जनतायामृधुक (MSS -मृद्धुकाम) भवति.

9 C अथामहियवं. The āmahīyava is the first sāman after the gāyatra in the mādhyandina-pavamāna-stotra. It is Grām XII.2.13 composed on SV I 467, *i.e.*, SV II.22, 23, 24 = JS III.3.1, 2, 3 = RV IX.61.10,12,11 (see Caland's note 1 on PB VII 5 1). Also cf. Sāyana's comm on PB XV.9.5 आमहीयवाख्यमपि साम उच्चा ते जातमन्धस इत्यस्मिन्नेव तृच आवृत्ते गेयम्

10 The āmahīyava sāman is designated प्राजापत्य at JB I 322 also अथैतदामहीयवं प्राजापत्यं सवनमुखे क्रियते

11 C सोम.

12 समृद्धयन्ति is not to be emended to समर्धयन्ति It is very common in JB. It occurs without v l, *e.g.*, in II 83(85), 85 (87) bis, 86(88), 133(135), 169(174), 176 (181), 189(194), 190(195), 191(196), 192 (197), 198 (203), 219 (224), 250 (255), 305 (310), III 35, 59, 69, 85, 136, 175, 191, 207, 304, etc The known examples of the type *-ayati* from समृद्ध (p.p.p.) are late. Prof Renou, Gram Sanscrite p 489, cites two such forms from the Gopālakelicandrikā

13 एभ्य is connected with ऋधुक भवति. Cf. अस्मै in the parallel JB I.320 ऋद्धुकमस्मै (no v.l.) स्वायां जनतायां भवति य एवं विद्वान् धुरे न विगायतीति.

14 A -मृद्धुक, B -मद्धुक, C जनतायामद्धुक. अर्धुक and ऋधुक are both met with in JB — I.192 तेनैभ्यस्समृद्धेन स्वायां जनतायामर्धुक (v. l. निरधुक) भवति, I.320 quoted in the previous note, II.36 तेनैभ्यस्समृद्धेन स्वायां जनतायामृधुक (A B -मृर्धुकं, C -मधुक) भवति, III. 69 तदेनत् स्वेनायतनेन समृद्धयन्ति । तेनैभ्यस्समृद्धेन स्वायां जनतायामर्धुक (no v.l.) भवति, III 83 स्वेनैवैन तदायतनेन समृद्धयन्ति (no v.l.) । तेनैभ्यस्समृद्धेन स्वायां जनतायामृद्धुक (v. l. स्वायमञ्जीनतायामृभ्नुग) भवति, III.184 तद्यदत्र रौरवं क्रियतेऽहरेव तद्रूपेण समृद्धयन्ति (no v.l.) । तेनैभ्यस्समृद्धेन स्वायां जनतायामृद्धुकं (no v.l.) भवति, III.191 तद्यदत्राग्नेर्कः क्रियतेऽहरेव तद्रूपेण समृद्धयन्ति (no v.l.) । तेनैभ्यस्समृद्धेन स्वायां जनतायामर्द्धुकं (v.l. जनतायामधुक) भवति, III.291 स्वेनैवैन तदायतनेन समर्द्धयन्ति (no v.l.) । तेनैभ्यस्समृद्धेन स्वायां जनतायामृद्धुकं (no v.l.) भवति. Cf. समर्धुक in TS III.4.3.3 दिव एवास्मै पर्जन्यो वर्षति, व्यस्यामोषधयो रोहन्ति, समर्धुकमस्य सस्यं भवति and अर्धुक in ŚBM XIII.1.3.8, TB II.1.3.6, KS VI.4. In this connection note the confusion of *ṛ* and *ar* in JB manuscripts (Oertel, JBR, p. 62).

15 Cf. JB III.248 अथ हरिश्रीनिधनम् । प्रजापतौ ह वा अग्रे श्रीरास । स इन्द्रोऽकामयत येयं प्रजापतौ श्रीर्मय्येषा स्यादिति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । तेन हरिश्रीरिति प्रजापते श्रियमहरत् । तद्धरिश्रीनिधनस्य

हरिश्रीनिध(न) त्वम्। तदेतच्छ्रिसामाश्नुते (MSS तदेतच्छ्रि-स्सवस्समाश्नुते, तदेतश्छ्रिसामाश्नुते) श्रियं य एवं वेद। देवासुरा अस्पर्धन्त। तेषु होभयेष्वेव श्रीरास। स इन्द्रोऽकामयत वृञ्जीयासुराणां श्रियमिति। स एतत् सामापश्यत्। तेन हरिश्रीरित्येवासुराणां श्रियमवृङ्क्त तद्वेव हरिश्रीनिधनस्य हरिश्रीनिधनत्वम्। तदेतच्छ्रीरेव सामाश्नुते श्रियं वृङ्क्ते द्विषतो भ्रातृव्यस्य श्रियं य एवं वेद। तत् त्र्यक्षरणिधनं भवति.

16 A C हरिश्रीनियनम् (ध and य are often confused in the Grantha script). हरिश्रीनिधन is the name of a sāman. It is not registered in MW, VPK and Index Védique. It is a synonym of हरिश्रीणिधन which, in the Brāhmanas, is only found at PB XV.3.9 and JĀB I.195. The word हरिश्रीणिधन means '(the sāman) having हरिश्री (*with visargas*) as the finale (nidhana)' while हरिश्रीनिधन means the (sāman) having हरिश्री (*without visargas*) as the finale.' According to Caland's note 1 on PB XV 3.9 the finale is hari 3 śrī 2345 (*without visargas*). It accounts for the absence of ṇ in हरिश्रीनिधन. But according to Sāyana's comm. on PB *ibid* (Kashi Sanskrit Series ed. of Pt. A.C. Śāstri, 1936) it is हरी३श्री२३४५ इः (*with visargas*) which beautifully justify the ṇ in हरिश्रीणिधन. Cf. JB III.248 तेन हरिश्रीरिति प्रजापते श्रियमहरत्.

17 C हरिश्रीनियनम्. The sāman harīśrīṇidhana is glory (श्री) because it contains the word श्री. Cf. JB III.248 (quoted in note 15).

18 C श्रीयमगच्छन्.

19 Being emphatic, the predicative noun मुखं is placed first in the sentence [see Macdonell, Vedic Grammar for Students, §191(b)].

20 C गायत्रि चन्दसाम्.

Gāyatrī is the chief (मुख) of the metres because it was created from the mouth (मुख) of Prajāpati. Cf. PB VI.1.6 सोऽकामयत बहु स्यामिति। स मुखत एव त्रिवृतमसृजत। तं गायत्री छन्दोऽन्वसृज्यताग्निर्देवता ब्राह्मणो मनुष्यो वसन्त ऋतुः। तस्मात् त्रिवृत् स्तोमानां मुखं, गायत्री छन्दसाम्, अग्निर्देवतानां, ब्राह्मणो मनुष्याणां, वसन्त ऋतूनाम् and Sāyaṇa's comm. thereon यस्मादेते मुखत एव सृष्टास्तस्मादेते त्रिवृतादय स्वस्वजातीयानां मध्ये मुख्या अभवन्. This incident is also related at JB I.68 प्रजापतिर्वावेदमग्र आसीत्। मनो (v.l. जनो) ह वै प्रजापतिर्देवता। सोऽकामयत बहु स्यां प्रजायेय भूमानं गच्छेयमिति। स शीर्षत एव मुखतस्त्रिवृतं स्तोममसृजत गायत्रीं छन्दो रथन्तरं सामाग्निं देवतां ब्राह्मणं मनुष्यमज पशुम्। तस्माद्ब्राह्मणो गायत्रीछन्दा आग्नेयो देवतया। तस्माद् मुखं प्रजानाम्। मुखाद्ध्येनमसृजत.

21 Cf. JB III.24 पुनानस्सोम धारयेत्युभयरूपा बृहती भवति। एषा ह वा उभे (no v.l.) सामनी उद्ययाम (no v.l.)। तस्मादेतां कुर्वन्त्येव बृहत्साम्नः कुर्वन्ति रथन्तरसाम्नः, JB III 183 पुनानस्सोम धारयेत्युभयरूपा (v.l. उभयेरूपा) बृहती भवति। एषा ह वा उभे सामनी उद्ययाम (v.l. उद्यमाम)। तस्मादेतां कुर्वन्त्येव बृहत्साम्नः कुर्वन्ति रथन्तरसाम्नः and JB II.190(195) पुनानस्सोम धारयेत्युभयरूपा बृहती भवति। एषा उभयसामनी (no v. l.) उद्ययाम (v. l. उद्ययामस्)। तस्मादेतां कुर्वन्त्येव बृहत्साम्नः कुर्वन्ति रथन्तरसाम्नः.

22 JS III.3.4-5 = RV IX.107.4-5 (Caland's note 1 on PB XIV.3.3, XV.9.2).

23 उभयरूपा is not found in MW, VPK and Index Védique

24 A C उभयसामनी, B उभयासामनी. Should उभयसामनी be corrected to -साम्नी? Cf. JB I.127 द्विसाम्नी बृहती. Neither VPK nor MW give उभयसामनी. उभयसामनी occurs at JB II.190(195) without v.l., and at JB II.170(175) with the variants उभयसामानी and उभयसमानी. Cf. the parallel passages quoted in note 21. उभयसामन् (see MW) refers to the two sāmans, bṛhat and rathantara. The emended text surmounts the difficulty of the form सामनी at the end of a compound.

25 उद्ययाम is pf. 3 sg. of उद् + √यम्. See Oertel, JBR, p.66 on JB III.24 (quoted in note 21). उद्ययाम occurs only in ŚBM V.5.5.2 4.

26 A B ऋचोर्गर्भं, C ऋचागर्भं.

27 According to Bloomfield's Vedic Concordance this mantra is found nowhere else.

28 C स्व. See note 5 on JB II.12.

29 A B C तस्येन्द्र इशेत्वागच्छेत्.

२.१४

[1]तासु[2] रौरवं प्रज्ञातम् अग्निष्टोमसाम नेद् अन्तरयामेत्य्[3] अथार्कपुष्पम्[4]—[5]अन्नं वा अर्कः । तस्यैतत् पुष्पं यद् आरण्यम् । तद् [6]ध्यू अरण्य[6] जायत—आरण्यस्यै-वान्नाद्यस्यावरुद्ध्यै[7] । अथाभीशवं[8] तृप्त्या[9] एव । तर्पयन्त्य्[10] एवैनम् एतेन[11] । अथ पञ्चविंशत्यक्षरनिधनम्[12] आङ्गिरसम्[13] । अङ्गिरसो वा ऋद्धिकामास् तपो ऽतप्यन्त[14] । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । ततो[15] वै ते[16] सर्व[17] एवार्ध्नुवन्[18] । सर्वे हैवर्ध्नुवन्ति[19] य एवं विद्वांस एतेन साम्ना स्तुवते । तन् पञ्चविंशत्यक्षरनिधनं[20] भवति । पञ्चविंशो[21] वै प्रजापतिः । प्राजापत्यं महाव्रतं[22] तन् तत्सलक्ष्म क्रियते[23] । अथ नौधसं[24] प्रज्ञातं ब्रह्मसाम[25] । प्रज्ञातं ब्रह्मसाम[26] नेद् अन्तरयामेत्य[27] अथ पृश्नि[28]—अन्नं वै पृश्नि—अन्नाद्यस्यैवावरुद्ध्यै[29] । अथ[30] रौहिणकम्[31] । एतेन वै प्रजापतिर् एक-शफानां[32] पशूनां कामम् आरोहत्[33] । तद् यत् कामम् आरोहत्[33] तद् रौहिणकस्य रौहिण-कत्वम्[34] । कामं पशूनां रोहति य एवं वेद । यथा ह वा इम आरण्याः पशवो मृगा एवम् एते ऽग्र एकशफाः[35] पशव आसुः । तान् एतैर् एव रौहिणकस्य किटकिटाकारैर्[36] ग्रामम् उपानयत् । तत्[37] त्रयोदशनिधनं भवति त्रयोदशस्य मास[38] उपाप्त्यै । तद् वा अशीतिभिस् संपन्नम् । आशयन्त्य्[39] एवैनम् एतेन । [40]अथ दैर्घश्रवसम्[41]—[42]अन्नं वै दैर्घश्रवसम्[42]—अन्नाद्यस्यैवावरुद्ध्यै । अथ समन्तम्[43], समन्ताः[44] प्रजापशुभिर्[45] असामेति[46] । [47]अथ यौधाजयं[48] त्रिणिधनं[49], सवनानां क्लृप्त्यै[50] । अथौशनम् अन्त्यं[51] साम । अन्त्येन साम्नान्त्यं स्वर्गं लोकम् अश्नवामहा[52] इति ॥१४॥

1 Cf. JB II.190(195) पुनानस्सोम धारयेत्युभयरूपा बृहती भ-ति । एषा उभयसामनी । उद्याम (v.l. उद्याम·) । तस्मादेतां कुर्वन्त्येव बृहत्साम्नः कुर्वन्ति रथन्तरसाम्नः । तासु रौरवं प्रज्ञातमग्निष्टोमसाम । प्रज्ञातमग्निष्टोमसाम (omitted in one MSS) नेदन्तरयामेत्यथ वाजजित्—अन्नं वै वाज. (v.l. वाचः)—अन्नाद्यस्यैवावरुद्ध्यै (v. l. अन्नाद्यस्याद्रुद्ध्यै) । अथ दैर्घश्रवसम्—अन्नं वै दैर्घश्रवसम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्ध्यै) । अथार्कपुष्पम्—अन्नं वा अर्क—अन्नाद्यस्यैवावरुद्ध्यै । अथ समन्तम् । समन्तेन (v.l. समन्त्यैनं) श्रीरसदिति । अथ यौधाजय त्रिणिधन सवनानां क्लृप्त्यै । अथौशनमन्त्यं साम । अन्त्येन साम्नान्त्य स्वर्ग लोकमश्नवामहा (MSS लोकमश्नवाता) इति.

2 तासु i.e. on the ṛks beginning पुनानस्सोम धारया. Cf. JB II.190(195) quoted in the previous note.

3 The madhyandina-savana is brought about by the three metres, gāyatrī, bṛhatī and triṣṭubh (see PB VII. 3.1-2 with Caland's notes, and Sāyana's comm. thereon). The bṛhatī part of the stotra is begun by an aiḍa sāman (PB VII. 3.14 ऐडेन बृहतीमारभन्ते) which is the raurava sāman in the ordinary agniṣṭoma (Sāyana's comm. on ibid ऐडेन इडानिधनेन रौरवेण साम्ना बृहतीछन्द आरभन्ते गृह्णन्ति and Caland's note 1 on PB ibid). So, in accordance with the general practice the bṛhatī part (beginning with पुनानस्सोम धारया) was to commence with the usual raurava sāman, but our text prescribes the **arkapuṣpa**

sāman instead. Hence, the need of saying रौरव प्रशातमग्निष्टोमसाम नेदन्तरयाम 'so that we may not omit (अन्तरयाम) raurava, the well-known agnistoma-sāman'.

4 C अथापुष्पम्. Arkapuṣpa is the name of a sāman, so called because its vākya-stobha (here puṣpa = stobha) begins with the word अर्क (SV I.565) (see The Vedic Chant Studied in its Textual and Melodic Form by J.M. van der Hoogt, p.8). See Caland's note 1 on PB XV.3.22, where also it is employed in the mādhyandina-pavamāna-stotra.

5 Cf. JB III.255 अथार्कपुष्पम्—अन्नं वा अर्कस्, तस्यैतत् पुष्पं यदारण्यम्, तद्यदरण्ये जायते—आरण्यस्यैवान्नाद्यस्यावरुद्ध्यै

6 B धरण्ये.

7 Cf JB II.169(174) अन्नाद्यस्यैवावरुद्ध्यै तस्मिन्नेतानि सामान्यवकल्पन्त्यर्कार्कपुष्पे देर्घश्रवसमिति and PB XV.3.22, 23 अर्कपुष्पं भवति । अन्नं वै देवा अर्क इति वदन्ति रसमस्य पुष्पमिति । रसमेवान्नाद्यमवरुन्द्धेऽर्कपुष्पेण तुष्टुवानः. Also cf. JB III.255 quoted in note 5.

8 Ābhiśava is the name of a sāman, Grām XIV.2 5, composed on SV II.512 (see Caland's note 1 on PB XV.3 27, where also this sāman is employed in the mādhyandina-pavamāna-stotra).

9 A B C तृप्या

10 C तर्पयन्त्.

11 B एतेन.

12 A B C -निधनम्. The compound पञ्चविंशत्यक्षरनिधन is not found in MW, VPK and Index Védique.

13 Like our text PB XII.9.18 enjoins the employment of the āṅgirasa sāman after the ābhiśava sāman. But the āṅgirasa sāman is different in the two texts. In PB it is चतुर्णिधन while in JB it is पञ्चविंशत्यक्षरणिधन.

14 The passive अतप्यन्त is used in an active sense. It is of common occurrence in the Vedic language.

15 B C तनो वंतो for तनो.

16 A B C तैस्.

17 C सर्वा.

18 B एवाईव्युनवन्.

19 C हैवध्नुवन्ति.

20 A B C -क्षरा-.

21 A B C पञ्चविंशा.

22 A B C महाव्रत.

23 As the āṅgira a sāman has a finale of *twentyfive* akṣara , it is connected with the *pañcaviṃśa* Prajāpati. The mahāvrata is a prajāpatya day Hence by this sāman प्राजापत्यं महाव्रतं तत् तत्सलक्ष्म क्रियते.

24 C नोधम. Naudha a is the sāman. Grām VI.1.37 composed on SV I.236 (Caland s note 2 on PB VII.10.2)

25 Brahma-sāma, *i.e.*, the third pṛṣṭha-stotra

26 A haplologically omits प्रशान ब्रह्मसाम.

27 C अन्तनयामेत्य् न इद् अन्तरयाम इति 'so that we may not omit it'.

28 C प्रश्नि. Pṛśni is the name of a sāman. It is the same as भरद्वाजस्य पृश्नि (JB III.75 वाग्वै पृश्नि । वाचमेनेनाह्ना समिच्छन्ति । तामेवैनत् संविदन्ति । तद्वाचक्षते भरद्वाजस्य पृश्नीति).

29 Cf. JB III.75 अथो ह स्मैनेनैव (*i.e.* by the Bharadvāja's pṛśni) साम्ना भरद्वाज पृश्न्यन्नाद्यमवरुन्द्धे । तद्धान्नाद्यस्यावरुद्धिस्साम (so all MSS) । अवान्नाद्यं रुन्द्धेऽन्नाद श्रेष्ठ स्वानां भवति य एवं वेद and PB XII.10.25 अन्नं वै देवाः पृश्नीति वदन्त्यन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै.

30 C अथे.

31 A B C रौहिणकम्. Rauhiṇaka is the name of a sāman. This sāman is not used in any other Brāhmaṇa.

32 B एकशाफानां, C एकशपानां. एकशफ 'whole-hoofed, solidungulate.'

33 A B आरोहत्, C अरोहत्. For the acc. with √रुह् cf. SBM II.1.2.7 मनुष्याणां कामं रोहेम. ... ते मनुष्याणां काममरोहन् । य मनुष्येषु काम-

मरोहन् त पशुषु काम रोहति but the parallel Kāṇva passage I.1 2.4 has the loc. मनुष्याणां कामे रोहाम. मनुष्याणां कामे रूढ्वा: . . मनुष्याणां कामेऽरोहन् . . पशूनां कामे रोहति (Caland, ŚBK, Introd. III §26b, p. 67).

34 Cf. JB II.61.

35 C एकशपा.

36 C किट्किटाकारै. किट्किटाकार is a new word. It refers to the stobha किट् of the rauhinaka sāman. It is cited by Caland, Over en uit het JB p.21 and compared with किक्किटाकार

37 C नत्र

38 माम is gen. sg of माम.

39 C आशयन्

For the connection of अशीति with √अश् cf. JB II.15 इ ह वा अशीतियावङ्श्चैव रात्रिश्च। ताभ्यामेनमाश्नुवन्ति। आशयन्त्येवैनमेताभ्याम्, JB II.24 अशीतिभिर्वै देवा इमान् लोकानिमानध्नन आश्नुवत। तदशीतीनामशीतित्वम्. ŚBM VIII.5 2 17 and IX 1.1.21 (both with Eggeling's note) connect the word अशीति with the √अश्.

40 Cf. JB III.256 अथ दैर्घश्रवसम्—अन्नं वै दैर्घश्रवसम्—अन्नाद्यस्यैवावरुन्ध्यै and PB XV.3.25 सर्वाभ्यो दिग्भ्योऽन्नाद्यमवरुन्द्धे दैर्घश्रवसेन तुष्टुवानः.

41 C दैघश्रममम् On dairghaśravasa sāman see Caland's note 1 on PB XV. 3.24, where also it is employed during the mādhyandina-pavamāna-stotra.

42 C omits अन्नं वै दैर्घश्रवसम्.

43 Samanta is the name of a sāman, Grām II.1.30 composed on SV I.61 (see Caland's note 1 on PB XV.4.6 and XIX. 12.6).

44 Cf. PB XV.4.6,8 समन्तं भवति॥ आग्नेयी पृथिव्याग्नेयो ब्राह्मण। ऐन्द्री द्यौरैन्द्रो राजन्य। अन्तरिक्षेण द्यावापृथिवी समन्ते। अन्तरिक्षेणैवैन समन्तं करोति . and PB XIX.12.7 (according to the Kashi Sanskrit Series ed., but XIX.12.6 according to Caland's translation) समन्तं भवति। समन्तामेवास्मै विशं करोति and JB III.186 प्रजापतिर्वा अकामयत समन्तः प्रजया पशुभि स्यामिति। स एतत् सामापश्यत्। तेनास्तुत। ततो वै स समन्तः प्रजया पशुभिरभवत्। तद्वै समन्तस्य समन्तत्वम्। समन्त एव प्रजया पशुभिर्भवति य एवं वेद.

45 The compound प्रजापशु is not found in MW, VPK and *Index Védique*. It occurs in JB at II.92(95) मिथुनात् प्रजापशव: (no v.l.) प्रजायन्ते and II.143(145), 173 (178), बहु प्रजापशुभि (so in A B, but प्रजया पशुभि in C) प्रजायेय. Note प्रजापशुकाम in AĀ I 1.1.

46 C असमेति. असाम is 1 pl. imp. of √अस. The sentence signifies 'may we be surrounded on all sides ('समन्ता परितो ऽवस्थिताः' Sāyana's comm on PB XIX.12.7) by progeny and cattle'

47 JB III 15 is verbally identical अथ यौधाजय त्रिणिधन सवनाना क्लृप्त्यै। अथो शानमन्त्यं साम। अन्त्येन (v. l. अन्तेन) सामान्तयं स्वर्गं लोकमश्नवामहा इति.

48 C यौधाजय Yaudhājaya is the sāman, Grām XIV.1.36 composed on SV I.511 (see Caland's note 1 on PB VII 5.12 and p.650) At PB VII.5.12 and XI.3 10 it is chanted during the mādhyandina-pavamāna-stotra, as in our text.

49 A B C त्रीणिधन According to Caland (note 2 on PB VII.3 17) the yaudhājaya sāman 'has no finale in the proper sense, *viz* no finale which is added to the words of the verse (such as *idā*, *as*, *his*, etc.) but three parts of the verse itself are taken as nidhana (*sā234si*; *dā234si*; *nyā345yāh*, etc.)". Caland-Henry, L'Agniṣṭoma, §178b, p.281 correctly reads the last nidhana as *nyā234yāh*).

50 The yaudhājaya sāman is for the klpti of the THREE savanas (prātah-, mādhyandina- and tṛtīya) because it has THREE finales. Cf. the elaborate expla-

nation of JB I.124 अथ यथाजय त्रिणिधन सवनानां क्लृप्त्यै .देवानां वा असुरा यज्ञेनेशम अचिकीर्षन् । यावत्येतद्दक्षिणानां काले न स्तुवन्ति न शसन्ति, तद्देवा प्रत्यबुध्यन्त । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । ते प्रातःसवनमेव प्रथमेन निधनेन पर्यगृह्णन्, माध्यंदिन द्वितीयेन, तृतीयसवन तृतीयेन.

51 C अन्त्य. The auśana is the last sāman of the mādhyandina-pavamāna-stotra (cf. PB VIII.5.16, see also Dr. B Ghosh, Collection of the Fragments of Lost Brāhmanas, p.11, note 19, and Caland's note 1 on PB VII.3.23).

52 Cf. JB I.224 अन्त्याभ्यामेवैतत् सामभ्यामन्त्य स्वर्गे लोकमश्नुते य एवं वेद and JB III. 248 अथोऽन्त्येन साम्नान्त्य स्वर्गे लोकमश्नामहै. In Sāyaṇa's comm. on PB VII.3.23 it is stated that auśana, which is devoid of a finale (अनिधन), is at the end of the mādhyandina-pavamāna-stotra to prevent the sacrificer from f 'ing acro s the world of heaven (स्वर्गस्य लोकस्यानतिपादाय).

२.१५

तद् आहुस् तवश्शाव्यम्[1] एवैतस्याह्नः पृष्ठं कार्यम् इति[2] । तस्यैषा कल्याण्य एव प्रशंसा, न त्व् एवास्मिन्[3] ह्रौ संपादयतः । वामदेव्यम् एवैन्य आहुः[4] । वामदेव्यं हि[5] (?)। तद् ध वै प्रत्यक्षं वामदेव्यं यद् राजनम्[6] । तस्य[7] प्राणेन प्रस्तौति । ऋचा वै वामदेव्यस्य प्रस्तौति । प्राणेनैतस्य हि हि हि[8] प्राणो ऽसद् इति वै हिंकुर्वन्ति । यथा ह वै वयस आशय एवं राजनस्य वामदेव्यम् । प्रजापतिर् वै पितादित्यः[9] पुत्रः । प्रजापतिर् वामदेव्यम् आदित्यो राजनम्[10] । तस्माद् एष[11] [12]एतयोर् आभावत्तरं तपति । एतद् ध्य् अस्मात् तेजो[12] निर्भिन्नम् । तद् वा अशीतिभिस्[13] संपन्नम् । एकैकस्यां स्तोत्रियायां द्वे द्वे अशीत्यौ[14] संपद्येत । ताः पञ्चाशद्[15] अशीतयस् संपद्यन्ते । द्वे ह वा अशीत्याव्[16] अहश् चैव रात्रिश् च । ताभ्याम् एनम् आशयन्ति[17] । आशयन्त्य् एवैनम् एताभ्याम् । तस्य यन्[18] निधन पृष्ठान्य् एव तानि[19]— ॥ १५ ॥

INTRODUCTORY

JB II.406(411) has the same subject matter as the present section It is quoted in extenso तदाहुस्तवश्शाव्यमेवैतस्याह्नः पृष्ठं कार्यमिति । देवा वै यदग्रे सत्रं समभरंस्तत् तवश्शाव्यमभवत् । तद्यदेतस्याह्नस् तवश्शाव्यं पृष्ठं भवति सत्रमेवैतत् प्रत्यक्षमुपयन्ति । तदु हा आहुर्-ब्राह्मणा वै तवश्शाव्यस्य स्तोमाः पदवृत्तीः (v.l पदवृत्ति·) प्रस्तावा· (v. l. प्रस्तावः) प्रतिहारा देवता निधनानि । वामदेव्यमेवैतस्याह्न· पृष्ठं (v.l. पृष्ठय) कार्यमिति । आत्मा वै सत्रस्य वामदेव्यम् । स यथागत्य गृहान् न विन्देत् तादृक् तद्यदेतस्याह्नोऽन्यद् वामदेव्यात् पृष्ठं कुर्युः । तदाहु स्वारं न पृष्ठतायै । तस्मात् राजनमेवैतस्याह्नः पृष्ठं कार्यमिति । राजनेन वै प्रजापतिः प्रजानां राज्यमैश्वर्यमाधिपत्यमगच्छत् । तद्येन प्रजापति. प्रजानां राज्यमैश्वर्यमाधिपत्यम् [अगच्छत् तेन प्रजानां राज्यमैश्वर्यमाधिपत्य] गच्छामेति । परोक्षमिव ह खलु वा एतद्वामदेव्यं यद्राजनम् । राजनं पृष्ठं भवति, वामदेव्य मैत्रावरुणसाम, पञ्चनिधनं वामदेव्य ब्रह्मसाम । अभिपूर्वमेवैनद्वामदेव्येन मध्यत आत्मानं सन्धन्वन्ति.

1 Tavaśśāvya is the name of a sāman. This word is not found in MW, VPK and Index Védique. It is the same as तवश्यावीय (q.v. in the index to Die altindischen Todten- und Bestattungsgebrauche by W. Caland and Index Védique) which is a variant of तवश्रवीय (so called because it begins with RV X.140.1 अग्ने तव

अबो.. , SVB II.1.8). The word तवश्शाव्य occurs four times in JB II.406(411) quoted above.

2 'They say that the tavaśśāvya (sāman) should be made the pṛṣṭha-(stotra) of this (mahāvrata) day'.

3 A C -रिम, C -रिम.

4 वामदेव्यमेवेत्याहु = वामदेव्यमेवैतस्याह्न पृष्ठ कार्यमित्याहु. Like our text, PB V.1.1 prescribes the vāmadevya sāman for the ātman part of the first pṛṣṭha-stotra (see Caland' note on PB *ibid* and cf. PB V.2.1). JB II.406(411) clearly brings out the above वामदेव्यमेवैतस्याह्न पृष्ठ कार्यमिति । आत्मा (व्रतस्य (*i.e.* महाव्रतस्तोत्रस्य) वाम देव्यम्.

5 A B ही, C हि हि. The text is not clear. Lacuna ?

6 Here the rājana sāman is prescribed as an alternative to the vāmadevya sāman for the ātman part of the first pṛṣṭha-stotra. Cf. JB II 406(411) तस्मात राजनमेवैतस्याह्न पृष्ठ कार्यमिति So also PB V.2.6 (see Caland's note 1 on PB V.2.1) Why this *vikalpa* ? Regarding this PB V. 2.4-5 says that the vāmadevya sāman is *unfit* because it is devoid of finale, and without support is the sāman that is devoid of finale. Hence the rājana sāman, which is provided with a finale (PB V.2.9), is substituted for the vāmadevya.

Rājana sāman is Ar. gā. IV.2.19, composed on SV I.318 (see Caland's note 1 on PB V.2.6).

7 = राजनस्य.

8 C हु हुं हुं.

9 A B C पितादित्यः. JB II.269(274) प्रजापतिर्वै पितादित्य पुत्र.

10 A B C राजानम्.

11 C एन.

12 A एनयोराभावत्तरन्नपत्येद्धयस्मात्तेजो, B एनयोराभादत्तरन्नपत्येतद्धयस्मात्तेजो, C एषतयोरभावत्त-रन्नपत्तेनद्धयस्मात्तेजो. आभात्तर 'more brightly' is new to MW, VPK and Index Védique.

13 C अशीनिस

14 For the meaning of अशीनि see Eggeling's note 1 on ŚBM VIII. 6.2.3, p.112.

15 C पञ्चशद्.

16 C अशीत्या.

17 For the connection of अशीति with √अश् see note 39 on JB II.14.

18 C omits यन्.

19 C makes नानि a part of the next section.

The finale of the rājana sāman (तस्य = राजनस्य) is the pṛṣṭha. See note 1 on JB II.16 and cf. PB V.2.9 with Caland's translation.

२.१७

[1]वाग् इति रथन्तरम् । इळेति वैरूपम् । तच् छक्वर्यस्[2] तद् रेवतयः[3] । स्वर् इति वैराजम् । बृहद् इति बृहत्[4] । भा[5] इत्य् असौ वा आदित्यः । भा इत्य् एतद् एवास्य निधनम् । एतस्य सलोमताम्[6] अश्नुते य एवं वेद । तद् एतत् सर्वाणि [7]पृष्ठान्य् अभिवदत्य् एतेन[8] सामनिधनेन[9] । त उ वै[9] पञ्च[10] पञ्चविंशास् सामनिधनानां संस्तुतानां संपद्यन्ते । तान् उ एतान् निधनैर् एव होतानुशंसति ।

तद् आहुर् आत्मनाग्रे[11] प्रतिपद्यम् अथ शीर्ष्णा[12] । आत्मा वा अग्रे ऽथ शिर इति । तद् उ ह तद् यथा कर्त[13] एतत्[14] तादृक्[15] तद् यत् पञ्चविंशाद् आत्मनस्[16] त्रिवृच्

छिरो[17] ऽभि प्रत्यवरोहेयुः[18] । शीर्ष्णैव[19] प्रतिपद्यम् । सर्वा ह वा एतद्[20] देवता [21]स्तोत्रं प्रत्युपतिष्ठन्ति[21]—मया प्रतिपत्स्यते मया मयति । स यदि शीर्ष्णा प्रतिपद्येत यैव शिरःप्रतिपद्देवता[22] भवति[23] ताम् एव तेनर्ध्नोति । यदि पक्षेण यैव पक्षौप्रतिपद्देवता[24] भवति ताम्[25] एव तेनर्ध्नोति[26] । यदि पुच्छेन यैव पुच्छंप्रतिपद्देवता[27] भवति[23] ताम् एव तेनर्ध्नोति । यद्य् आत्मना यैवात्मनःप्रतिपद्देवता[28] भवति ताम् एव तेनर्ध्नोति[29] । अन्तरिता[30] इतरा देवता भवन्ति । सर्वा[31] उ ह वै देवता(श्) शीर्षन्न्[32] एव—इमे वै वसवः[33] ॥ १६ ॥

1 The last statement of the previous section (तस्य यन्निधनं पृष्ठान्येव तानि) is amplified here. The five nidhanas of the rājana sāman, *viz.* वाक्, इडा, सुवो (-वः), बृहत् and भा (Caland's note 1 on PB V.2.7) are identified with the pṛṣṭha-sāman (rathantara, bṛhat, vairūpa, vairāja, śākvara and raivata) and the sun. वाक् is identified with rathantara, इडा with vairūpa, śākvara and raivata, स्वर् (Caland in note 1 on PB V.2.7 reads सुवो) with vairāja, बृहत् with bṛhat and भा (the last nidhana) is yonder sun (cf. PW 'भा *m.* die Sonne *Trik.* I.1.99')

2 C छन्दयस्.

3 रेवतय: occurs in JB only. रेवत्य is the regular nom. pl. of रेवती and it alone occurs in the other Brāhmanas AB II.16 ŚBM I.2.2.2, ŚBK II.2.1.2, PB VII.9.20, XIII.7.3, 9.4, 14, 16, 17, 25, 10.5, XVI 5.27, Ārṣeya B I 15.3, II. 6.7.

4 Note that here the order of the pṛṣṭha-sāmans is different from that of JB II.1, so as not to alter the sequence of the nidhanas of the rājana sāman.

5 B म, C स्य.

6 A C सल्लोमताम्. सल्लोमता is new to MW and PW. At JB I.204 (Auswahl §76) Caland translates it as 'Kongruenz' and Renou in his Index Védique as 'marche normale, réussite'. In the other Brāhmaṇas it is used only in KB XXVIII.2 bis. Cf. सलोमत्व.

7 C पृष्ठान्येतस्येदेन.

8 एतेन सामनिधनेन, *i.e.*, by the nidhana of this rājana sāman.

9 A B C पै (प and व are often confused in the Grantha script).

10 *i.e.*, the five nidhanas of the rājana sāman वाक्, इडा, सुवो, बृहत् and भा.

11 The different parts of the mahāvrata-stotra are compared to the various parts of a bird, as the fire altar was built in the shape of a bird (cf. ŚBM IX.1.2.35-39) Hence the terms 'head' (शिरस्), the two 'wings' (पक्षौ), the 'trunk' (आत्मन्), the 'tail' (पुच्छ) for the different parts of the mahāvrata-stotra. Cf. Sāyana's comm. at the beginning of PB V 5

12 A B शीर्षां.

13 C कत्त. On कर्त see note 7 on JB II.11.

14 For the use of acc. with √पत् (Renou, Gram. Skt. 223 b, p.310) cf. ŚBM XIV.7.1.20 (BĀUp IV.3.20) गर्तमिव पतति, JB I 139 यथा कर्तं पतेत् तादृक् तत्, TĀ VI.9.19 (Mys. ed. II, p.107-108) कर्तं पतिष्यामि, but the loc. with पत् in KB XXVI.4 गर्ते वा पतति.

15 C तादृत्.

16 See Eggeling's note on ŚBM X.1.2.8 स पञ्चविंश आत्मा.

17 The 'head' of the mahāvrata-stotra is trivṛt, *i.e.*, it is chanted in the gāyatra melody on three tristichs (see Caland's note 1 on PB V.1.2). Cf. PB V.1.2 त्रिवृच्छिरो भवति, ŚBM VIII.4.4.4, VIII.

6.2.6 त्रिवृद्धि शिरः. त्रिवृच्छिरः is acc. sg. governed by अभिप्रत्यवरुह्य.

18 A B प्रत्यवरोहेयु, C प्रत्यवरोहयु. अभिप्रत्यवरुह् is not indexed in VPK although MW gives its usage in AB in the sense of 'to step down upon (acc.)'.

19 A शीर्ष्णेव, C शीर्ष्णैव. On शीर्ष्णा see Oertel en uit het JB, p 17.

20 एतत् qualifies स्तोत्र.

21 C स्तोत्रा स्तुत्युप्रतिष्ठन्ति

22 A शिर प्रतिदेवता, C शिर प्रतिपदेवत.

23 C भवन्ति.

24 A पक्षौ प्रतिदेवता, B C पक्षौ प्रतिपदेवता, Wh पक्षौ देवता.

25 B तान्.

26 C नैनाध्नोति.

27 A B C पुच्छंप्रतिपदेवता.

28 A वैवात्मान.प्रतिपदेवता, B C वैवात्मनः-प्रतिपदेवता.

29 C नैनद्वर्षेति.

30 C अन्तरिक्षता. Cf. JB II.17 अन्तरिता इतरा देवता स्युः.

31 B C सर्व.

32 C शीर्ष्णान्.

33 A takes over इमे वै वसवः to the next section, while B C and Wh do not. The enumeration of सर्वा देवता is continued in the next section.

२.१७

इमे रुद्रा इम आदित्या इमे विश्वे देवाः । अयम् एवायं लोक इदम् अन्तरिक्षम् अयम् असौ लोक इमा दिश[1] श्रोत्रम् इदं रथन्तरम्[2] इदं वामदेव्यम् इदं बृहद् इदं यज्ञायज्ञीयम्[3] । [4]तद् एतच् छीर्ष्णा[4] प्रतिपद्यमानस्[5] सर्वाभिर् देवताभिस् सर्वैर् एभिर् लोकैस् सर्वैस् सामभिर्[6] अनन्तरायं[7] प्रतिपद्यते । स यद् इतो ऽन्येनाङ्गेन[8] प्रतिपद्येत यैव तत्प्रतिपद्देवता[9] स्यात् ताम् एवर्ध्नुयात्[10] । अन्तरिता इतरा [11]देवता स्युः[11] । [12]अथैतच् छीर्ष्णा[12] प्रतिपद्यमानस् सर्वाभिर् एव देवताभिर् अन्तरायं प्रतिपद्यते । अथो हैतद् देवतानां प्रियं यच् छीर्ष्णा प्रतिपद्यते—सर्वा नो नापरात्सीर्[13] इति ॥ १७ ॥

1 A B दिशश्.

2 C रथन्तरनरम्

3 C यज्ञायाज्ञीय.

4 B तदेतत्शीर्ष्णा, C तदेच्छीर्ष्णा.

5 A -न:, B -ना, C -न.

6 A मामाभिर्.

7 अनन्तराय 'without a break'.

8 C Wh यदतोन्येनांगेन.

इतोऽन्येनांगेन 'by a part different from this one, the 'head', i.e., by the right or left wing, by the trunk, or by the tail of the mahāvrata stotra.

9 A B तत्प्रतिदेवता, C तत्प्रतिपदेवता.

10 C एवध्नुयात्.

11 C देवता स्यु. Cf. JB II.16 अन्तरिता इतरा देवता भवन्ति.

12 Wh अथ तच्छीर्ष्णा.

13 Instead of 2 sg. अपरात्सीर् the 3 sg. अपरात्सीद् is expected. For the confusion of r and d see Oertel, GGA 1931, p. 239-240, Studia Indo-Iranica, Ehrengabe fur Wilhelm Geiger p.136-137, Bloomfield-Edgerton's Vedic Variants II,272a, p. 142, and add the reading of Devarāja on Naigh. (Bibl. Ind. I, p. 284) इन्द्रः पूर्भिर् आतिरद् instead of इन्द्रः पूर्भिद् आतिरद् of RV III.34.1, अश्नावीर् for अश्नावीद् at JB II 2.

२.१८

[1]रेतो[2] वा एतद् अग्रे प्रविशति[3] यद्[4] गायत्रम् । ततो ऽन्यान्य् अंगानि विक्रियन्ते[5] । प्राणो वा एष प्रविशति यद्[6] गायत्रम् । [7]तम् अन्यान्य् अंगान्य् उपसंसीव्यन्ति[7] । स इमान् [8]प्राणान् आकाशान् अभिनिर्मन्थति[8] । प्राणो वै गायत्रः[9] । गायत्रं शिर एव[10] । तदायतनो वै प्राणो यच् छिरः । तस्मात्[11] त्रिवृतैव[12] शीर्ष्णा[13] प्रतिपद्यम् अथ पञ्चदशेन पक्षेणाथ सप्तदशे [14]नाथैकविंशेन[15] पुच्छेनाथ[16] पञ्चविंशेनात्मना[17] । तद् ऊर्ध्वाः कीर्तिम्[18] ऊर्ध्वा श्रियम् ऊर्ध्वा स्वर्गं लोकं रोहन्ति । अथो हैषां तैर् एव ज्योतिष्टोमस्य [19]स्तोमैश् शिवैश् शान्तैर् एतद् अहः[19] परिप्लुतं भवति । अथो हैषाम् एत एव ज्योतिष्टोमस्य स्तोमाश् शिवाश् शान्ताः परिमाद्भाजनं[20] भवन्ति[21] ॥ १८[22] ॥

1 It has been tran lated by Oertel in his Syntax of *Cases* in the *Prose* of the Brāhmanas §51 Ex 5,p 133 'The seed, *viz.* the gāyatrī metre, enters first, from it the other members (of the body) are respectively fashioned. this breath indeed, *viz.* the gāyatrī metre, enter , the other members (of the body) cluster round it, this (primary) breath churns out (=generates) these (other) breaths (=sense organs) with reference to (?) the ethereal spaces'.

2 C रेता.

3 C प्रविशति.

4 A C यत्.

5 A B C विक्रीयन्ते.

6 C यत्.

7 C तमन्यान्यागानुपसीदन्ति.

8 A प्रणानाकाशान्-, B प्रणा-, C प्रणानाकाशानभिनिर्मन्थन्ति, Wh प्राणा-. Cf. JB I.17 तस्य वै सम्भविष्यतः प्राणा अग्रे प्रविशन्त्यथ रेतस्सिच्यते । स इमान् प्राणानाकाशान् (so all MSS) अभिनिवर्तते । तस्माद् समानस्यैव रेतसस्सतो यादृश एव भवति तादृशो जायते. This passage is discussed by Windisch in BKSGW, 59, p.115-116 and by Oertel in his Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas, §51 Ex. 5. Windisch proposes to emend आकाशान् in the clause स इमान् प्राणानाकाशानभिनिवर्तते which is not favoured by Oertel 'against the concurrent testimony of the MSS'. He thinks that "if the MSS-reading is retained आकाशान् must be taken in apposition to प्राणान् and the passage would mean 'He (*viz* he who is about to come into existence) turns towards these breaths (which, in the macrocosm, are identical with) the ethereal space', that is to say: when a human being is about to come into existence (तस्य सम्भविष्यत) the प्राणा of the future being enter the mother's womb first (प्राणा अग्रे प्रविशन्ति) and before the seed is emitted into it (अथ रेतस्सिच्यते), it is toward these प्राणा, which in the macrocosm correspond to the ethereal spaces (आकाशा) that the future being turns (स [सम्भविष्यन्] इमान् प्राणानाकाशानभिनिवर्तते), and thus it comes to pass that the character and nature of the future being do not depend on the seed,—for the seed is uniform in character for all beings,—but on the character and nature of the प्राणाः which have entered the mother's womb before the seed is cast and with which the सम्भविष्यन् has united (तस्माद् समानस्यैव रेतसस्सतो यादृश एव भवति तादृशो जायते)". Also cf. KausUp II.14 and ChāndUp IV.10.5 for the connection of प्राण with आकाश.

9 So in all MSS.

10 C ए for एत. Cf. JB I.321 तेषा यदेव गायत्रं शिर आसीत् तत् समभवत्.

11 C तस्मा.

12 A B C त्रवृतेन

13 Cf. PB V.1.2 त्रिवृच्छिरो भवति.

14 The 'wings' of the mahāvrata-stotra are 15- and 17-versed (PB V.1.10 पञ्चदशसप्तदशौ पक्षौ भवतः)

15 B -थैकविंक विशेन.

16 C पुछनाधि.

The 'tail' of the mahavrata-stotra is 21-versed (PB V.1.16 एकविंशं पुच्छं भवति).

17 The ātman is 25-versed (ŚBM transl., part IV, p. 283).

18 C कीर्तिम्.

19 C स्तोमैशिविंश्शान्तैनेतदह.

20 C परिमद्भाजां. The compound परिमाद्भाजन is not found in MW, VPK and Index Védique. Parimād is the 'name of 16 sāmans belonging to the mahāvrata-stotra' according to MW, but they are 13 according to Eggeling, ŚBM transl., part IV, p. 283

21 B भवति

22 C omits '18'.

२.१९

'तद् एतत् सर्वपृष्ठं[2] सर्वस्तोमम्[3] अहः । तद् यद् एतेन सामनिधनेन सर्वाणि[4] पृष्ठान्य् अभिवदति तेन[5] सर्वपृष्ठम्[6] । अथ यद् एते ज्योतिष्टोमस्य स्तोमाश् शिवाश् शान्ताः परिमाद्भाजनं भवन्ति[1] तेन सर्वस्तोमम् । [7]संपदा हैव[7] त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ[8] [9]स्तोमाव् अभिसंपद्येते[9] । सर्वपृष्ठेन[10] हास्य सर्वस्तोमेनैतेनाह्ना[11] स्तुतं भवति य एवं वेद । तेन [12]हैतेनैके ऽपि[12] तृतीयं कृत्वा स्तुवत एकं वावेदं सामेति वदन्तः । तेषां ह नेषाम् [13]अमुष्मिंल् लोके[13] नैव शिरश् चान्यानि चाङ्गानि विज्ञायन्ते[14] ॥ १९ ॥

1 C haplologically omits तदेतत् सर्वपृष्ठ परिमाद्भाजनं भवन्ति.

2 सर्वपृष्ठ 'provided with all the (six) pṛṣṭhas'. See Eggeling, ŚBM transl., part III, introd. p xxi.

3 सर्वस्तोम 'provided with all the (six) stomas', which are the trivṛt (9-versed), pañcadaśa, saptadaśa, ekaviṃśa, saptaviṃśa and the trayastriṃśa (Caland's note 2 on PB XX.2.1).

4 B सर्वा.

5 B omits तेन.

6 तद्यदेतेन सामनिधनेन सर्वाणि पृष्ठान्यभिवदति refer to तदेतत् सर्वाणि पृष्ठान्यभिवदत्येतेन सामनिधनेन in JB II 16 where the identification of the nidhanas of the rājana sāman with the pṛṣṭha sāmans is given.

7 A B C सपादा हैव.

8 B त्रिणवत्त्रयस्त्रिंशौ.

9 A B स्तोमाभविसम्पद्यते.

10 C सर्वपृष्ठेन.

11 A -नह्ना, C -नहा.

12 C हैतेनेकेपि.

13 A C अमुष्मिन् लोके, B अमुष्मिन् ल्लोके.

14 B विज्ञायते, C विज्ञयन्ते.

२.२०

पिण्डाः[1] पिण्डा इव हि भवन्त्य् अकृताः[2] । यथाकृम् एव स्तोतव्यम्[3] । ते हैवा-

मुष्मिँल्[4] लोके साक्षात् सतनवो ऽमृताम् संभवन्ति[5] ।

अथ हैके सकृद् एव शीर्ष्णे हिंकुर्वन्ति—पराङ्[6] एतद् यच् छिर इति वदन्तः । त्रिस् त्रिर् इतरेभ्यो ऽङ्गेभ्यः[7] । ते[8] त्रयोदश हिंकारान् संपद्यन्ते । एवं त्रयोदशस्य मास[9] उपाप्तिर् इति । तद् उ ह शश्वन् न तथा[10] । त्रिर्[11] एव शीर्ष्णे हिंकुर्वन्तस्[12] त्रिस् त्रिर् इतरेभ्यो ऽङ्गेभ्यः । ते पञ्चदश हिंकारान् संपद्यन्ते । पञ्चदशो[13] वा इन्द्रः । ऐन्द्रं महाव्रतं[14] तत् तत्सलक्ष्म क्रियते ॥ २० ॥

1 B पिण्ड.

2 So all MSS. अक्नाः for अक्नवः like RV पूतक्ता side by side with पूतक्रतु ?

3 C स्तोतव्य

4 A B -ष्मिन्, C हैवामुष्मिन्.

5 Cf. JB II.321 सर्व एव साक्षास्सतनवो-ऽमृतास्सम्भवामेति....... ते सर्व एव साक्षास्सतनवो-ऽमृतास्समभवन् । सर्वं हैव साक्षात्सतनुरमृतस्सम्भवति य एवं वेद.

6 C पनाङ्. For पराङ् neut. see Wackernagel III p.231. The common form is पराक्.

7 The other anga are the 'trunk' (आत्मा), the two 'wings' (पक्षौ) and the 'tail' (पुच्छ).

8 A B C ता

9 मास. is the gen. sg. of मास्.

10 'That is not always so', *i.e.*, they do not always utter the sound *him* once for the 'head'

11 A B C त्रिर्.

12 A C हिंकुर्वम Note the use of the participial form हिंकुर्वन्तः for the finite.

13 C पञ्चादशो.

14 C महावृत.

२.२१

[1]तद् आहुर् नौधसम् एवैतस्याह्नो[1] ब्रह्मसाम[2] कार्यम् इति । तद् ध तत् पक्षम् अनुवदन्ति[3] । रथन्तरम् एव स्यैतम्[4] एव कार्यम् इति । तद् उ ह तत् पक्षम् एवानुवदति । बृहद् एव पञ्चनिधनम् एव वामदेव्यं[5] कार्यम् इति । आत्मानं[6] ह्य् एव तद् अनुवदति । आयन्तीयम्[7] एव कार्यम् इति । न ह वै किं चन आयन्तीयम् अनुवदति । [8]महाविष्टम्भम् एव[8] कार्यम् । [9]तद् दिङ्निधनं[9] भवति । [10]दिशो वै पृष्ठानि[10] । इयम् एव प्राची दिग् रथन्तरम् इयं बृहद्[11] इयं वैरूपम् इयं वैराजम् अमूर् महानाम्नीर्[12] इमा रेवतयः[13] । दिग्भ्यो[14] वा एतस्मा अन्नाद्यं हरन्ति[15] । [16]दिग्भ्यो वा अस्मा[16] अन्नाद्यं ह्रियते य एवं वेद[17] । अथो हैषाम् एतेनैव सर्वाणि पृष्ठानि ब्रह्मसामवन्ति भवन्ति[18] । तस्माद् उ हैतत् सामैतस्माद् अह्नो[19] नान्तरित्यम्[20] । तद् उ सतोबृहतीषु[21] [22]भवत्य् उत्क्रान्त्या[22] एवानपभ्रंशाय[23] ॥ २१ ॥

1 C तदाहुर्नौधसमेवैतस्याह्नो. Naudhasa is the name of the sāman, Grām VI.1.37 composed on SV I.236 (Caland's note 2 on PB VII.10.2).

2 C ब्रह्मसा. Brahma-sāman is the third pṛṣṭha-stotra (Caland's note 2 on PB XII.4.19). Here different sāmans are prescribed because the day belongs to the second half of the year. It is to be noted that in the first half of the year the

[illegible] of the same [illegible] the [illegible] [illegible] while the [illegible] and in the second [illegible] day [illegible] the same but the [illegible] vary (see Caland's note 1 on PB IV.[illegible] and [illegible], Collection of the Fragments of Lost Brāhmaṇas, p.73 note 6). Cf. JB II.[illegible] [illegible], JB I.[illegible] [illegible].

3 C inserts [illegible] after [illegible].

Pakṣa of the mahāvrata-stotra.

4 Śyaita is the sāman, Grām VI.1.62 composed on SV I.235 (Caland's note 1 on PB VII.10.2). According to PB VII.10.2 also śyaita is the brahma-sāman.

5 The five nidhanas of the vāmadevya are: (i) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], (ii) [illegible] [illegible] [illegible], (iii) [illegible] [illegible] [illegible], (iv) [illegible] [illegible] [illegible], (v) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Cf. PB V.2.10 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

6 C [illegible]. 'Ātman' of the mahāvrata-stotra.

7 C [illegible]. Śrāyantīya is the sāman, Grām VIII.2.5 composed on SV I.967 (Caland's note 1 on PB VIII.2.9). It is the brahma-sāman in JB I.352, II.198(203) [illegible] [illegible] and PB VIII.2.9 also.

8 A [illegible], C [illegible]. Mahāvaiṣṭambha is the name of the sāman, Grām VII.1.31 composed on SV I.261 (Caland's note 1 on PB XII.4.19). It is to be made the brahma-sāman. Cf. PB XII.4.19 [illegible] [illegible] [illegible].

9 B [illegible], C [illegible]. The word [illegible] is not found in MW and Index Vedicus though it occurs in PB X.10.1 and [illegible]. The finale of the mahāvaiṣṭambha [illegible] (SV Calcutta ed., vol.I, p.549) [illegible] [illegible] the adjective [illegible].

10 C [illegible].

11 C [illegible].

12 [illegible] the [illegible] [illegible]. See Caland's note 1 on PB XIII. 4.2 and [illegible], [illegible] transl., part 5, p. 231, note 2.

13 See note 16 on JB II.[illegible] and cf. [illegible] in JB II.[illegible].

14 A B [illegible], C [illegible].

They bring food from the quarters ([illegible]) as the mahāvaiṣṭambha sāman is [illegible].

15 C [illegible].

16 A [illegible], B [illegible] [illegible], C [illegible] [illegible].

17 C [illegible].

18 C omits [illegible].

19 C [illegible].

20 'Therefore this (mahāvaiṣṭambha) sāman should not be omitted ([illegible]) from this day'. [illegible] is not found in the dictionaries, including VPK.

21 The mahāvaiṣṭambha sāman is chanted on stanzas in the satobṛhatī metre (12+8+12+8 syllables). See PB XII.4.22 and Sāyaṇa's comm. thereon.

22 A B [illegible], C [illegible].

23 A B C [illegible].

It is for stepping up and not falling down ('zum Hinaufschreiten, zum Nicht-hinabstürzen' Caland in Auswahl [illegible]), because the satobṛhatī verses (40 syllables) on which mahāvaiṣṭambha the brahma-sāman is chanted have more syllables than the bṛhatī verses (36 syllables) on which the brahma-sāman is usually chanted (cf. Sāyaṇa's comm. on PB XII.4.22 [illegible] [illegible]).

[illegible] is strangely not [illegible] in MW and Index Vedicus though it occurs in PB XII.4.[illegible], [illegible], [illegible] [illegible], XVI.[illegible], XVII.[illegible], XX.[illegible], XXI.[illegible], XXIV.11.[illegible], XXV.[illegible] and JB I.[illegible], II.[illegible].

sāman is the same (*i.e.* the abhīvarta sāman) while the ṛk varies, and in the second half the ṛk is the same but the sāmans vary (see Caland's note 1 on PB IV.3.4, and B. Ghosh, Collection of the Fragments of Lost Brāhmaṇas, p.73 note 6). Cf JB II.14 अथ नौधसं प्रस्तात ब्रह्मसाम, JB I.313 नौधसं वा श्यैतं वा ब्रह्मसाम.

3 C inserts महावैष्टम्भ after अनुवदति.

Pakṣa of the mahāvrata-stotra.

4 Śyaita is the sāman, Grām VI.1.62 composed on SV I.235 (Caland's note 1 on PB VII 10.2). According to PB VII.10.2 also śyaita is the brahma-sāman.

5 The five nidhanas of the vāmadevya are (i) इह प्रजामिह रयिं रराणो, (ii) रायस्पोषाय सुकृताय भूयसे, (iii) अगन्म वामिमिद बृहत्, (iv) इद वामिमिद बृहत्, (v) चराचराय बृहत इद वामिमिद बृहत्. Cf. PB V 2 10 अनिरुक्तेषु पञ्चनिधनं वामदेव्यं ब्रह्मसाम कार्यम्.

6 C आत्मानम. 'Ātman' of the mahāvrata-stotra.

7 C श्रायन्तीम्. Śrāyantīya is the sāman, Grām VIII.2.5 composed on SV I.267 (Caland's note 1 on PB VIII.2.9). It is the brahma-sāman in JB I.352, II.198(203) श्रायन्तीयं ब्रह्मसाम and PB VIII.2.9 also.

8 A महावैष्टम्भ, C महावैष्टम्भं. Mahavaiṣṭambha is the name of the sāman, Grām VII.1.31 *composed on* SV I.261 (Caland's note 1 on PB XII.4.19). It is to be made the brahma-sāman. Cf. PB XII.4.19 महावैष्टम्भं ब्रह्मसाम भवति.

9 B तद्दिङ्निधन, C नर्द्दिङ्निधन. The word दिङ्निधन is not found in MW and Index Védique though it occurs in PB X.10.1 and X.12.3. The finale of the mahāvaiṣṭambha is (SV, Calcutta ed., vol.I, p.542) दीर२३४शा:, whence the adjective दिङ्निधन.

10 C बृहानि.

11 C महद्.

12 Here the mahānāmnīs=śākvara sāman. See Caland's note 1 on PB XIII.4.2 and Eggeling, ŚBM transl., part 5, p. 331, note 2.

13 See note 16 on JB II.1 and cf. बृहतय. in JB II.138-139(140-141).

14 A B दिग्भ्यो, C दिश्यां.

They bring food from the quarters (दिग्भ्यः) as the mahāvaiṣṭambha sāman is दिङ्निधन.

15 C हरंति.

16 A दिग्भ्योऽस्मा, B दिग्भ्यो अस्मा, C दिग्भ्यो वास्मा.

17 C वद.

18 C omits भवन्ति.

19 C अहो.

20 'Therefore this (mahāvaiṣṭambha) saman should not be omitted (नान्तरित्यम्) from this day'. अन्तरित्य is not found in the dictionaries, including VPK.

21 The mahāvaiṣṭambha sāman is chanted on stanzas in the satobṛhatī metre (12+8+12+8 syllables). See PB XII 4.22 and Sāyana's comm. thereon.

22 A B भवत्युत्क्रान्त्या, C भवत्युत्क्रान्त्या

23 A B C एवानपभ्रंशाय.

It is for stepping up and not falling down ('zum Hinauf chreiten, zum Nicht-hinabsturzen' Caland in Auswahl §156), because the satobṛhatī verses (40 syllables) on which mahavaiṣṭambha the brahma-sāman is chanted have *more* syllables than the bṛhatī verses (36 syllables) on which the brahma-saman is usually chanted (cf. Sāyana's comm. on PB XII.4.22 तत्र हि बृहतीषु ब्रह्मसाम भवति । अस्मिन्नहनि तु सतोबृहतीष्विति अधिकाक्षरत्वात् ताभ्यामहोभ्यामेतदहरुच्छ्रितं भवति).

अनपभ्रंश is strangely not registered in MW and Index Védique though it occurs in PB XII.4.3, 10.2,3, XIV.4.1,6.3, 10.2, XVI.3.4, XVII.4.2, XX.7.1, XXI.9.14, XXIV.11.8, XXV.2.5 and JB I.135, II.29.

२.२२

तद् आहुर् इलान्दम्[1] एवैतस्याह्नो[2] अग्निष्टोमसाम कार्यम् इति । तस्यैषा कल्याण्य् एव प्रशंसा । अतिरिच्यते[3] [4]यद् व्यवच्छिन्नुरामणीयं[4] तद् यद् अदः पक्षम् । इलान्दं[5] तद्[6] आर्भवस्य पवमानस्यानुष्टुभि कार्यं, यद् अभ्युदितं[7] [8]तन् नेद् अन्तरयामेति[8] ।

वारवन्तीयम्[9] एव [10]कार्यम् इति[10] । तस्यैषा [11]कल्याण्य् एव[11] प्रशंसा । निषिद्धम् इव तु यावद्[12] धैव कृत्वो[13] यजते[14] तावद्[15] बुभूषति[16] तावत् कामयते— श्रेयान्[17] स्यां श्रेयान् स्याम् इति । तद् आर्भवस्यैव पवमानस्य गायत्र्यां कार्यं[18], [19]यद् अभ्युदितं[19] [20]तन् नेद् अन्तरयामेति[20] ।

[21]तद् उ वा आहुर् यद् वाचान्या[22] वाङ् नातिवदति[23] तद् एतस्याह्नो[24] ऽग्निष्टोमसाम [25]कार्यम् । यज्ञायज्ञीयं वाचान्या[26] वाङ् नातिवदति । वाग् वै यज्ञायज्ञीयम्[27] । कुतो हि वाग् वाचम् अतिवदिष्यति । तस्माद् एतस्याह्नो यज्ञायज्ञीयम् एवाग्निष्टोमसाम[25] कार्यम् इति । अथैतच् चतुस्त्रिंश-संमितम् अनुष्टुभि[28] कुर्वन्ति । त्रयस्त्रिंशद् वै देवताः[29] । प्रजापतिश् चतुस्त्रिंशः[30] । सप्रजापतिका[31] एवैतेन देवा[32] ऋध्नुवन्ति । अथ यद् आरम्भणीये [33]ऽहंस् त्रयस्त्रिंशत्संमितं[33] भवति देवता एव तेनर्ध्नुवन्ति[34] । अथैतेन सप्रजापतिका एवैतेन देवता अन्तत ऋद्ध्वाप्त्वो-त्तिष्ठन्ति[35] ॥ २२ ॥

INTRODUCTORY

This section gives three agnistoma-sāmans. (i) ilānda, (ii) vāravantīya, and (iii) yajñāyajñīya. PB V.3 gives these in a different order. There the yajñāyajñīya occupies the second place and the vāravantīya comes at the end. But yajñāyajñīya is usually placed at the end of an agniṣṭoma (JB 1.310 वाङ्निधनं यज्ञायज्ञीयमन्ततः क्रियते).

1 For the ilānda sāman see Caland's note 1 on PB V.3.1.

2 C अवैतस्याह्नो, B omits -ह्नो. एतस्याह्नः 'of this mahāvrata day'. Ilānda is the agniṣṭoma-sāman of the mahāvrata in PB V.3 also.

3 A B तुरिच्यते, C रिच्यते. Reading is uncertain.

4 A यद्व्यवच्छिन्नन्नुरामणीयं, B यद्यवच्छिन्न-न्नरमणीयं, C यद्व्यवच्छिन्नुरमणीयं.

5 B C इलान्द

6 A B C तद्.

7 B अभ्युदि. Cf. JB II.9 याभ्युदिता प्रति-पन् तां नेदन्तरयामेति.

8 Here all the MSS read तन्नोन्तर-यामेति. Further on (note 20) तन्नोदन्तरयामेति of A is replaced by तन्नेदन्तरयामेति in the other two.

9 Vāravantīya is the name of a sāman. According to Caland's note 1 on PB V.3.8 "vāravantīya sāmans are Grām I.1.30,VIII.2.17,XV.2.12,13. Probably, the first of these is meant, cf. notes on [PB] XVII.5.7 and XVIII.6.16".

10 C कार्यमेवति.
= वारवन्तीयमेवैतस्याह्नोऽग्निष्टोमसाम कार्यमिति. Cf. PB V.3.8 वारवन्तीयमग्निष्टोमसाम कार्यम्, JB I.352 वारवन्तीयमग्निष्टोमसाम.

11 C कल्याण्यैव.

12 B याद्.

13 Mark the separation of यावत् and कृत्वः. It is also separated in JB III.286 तदु वा आहुर्यावद्वै कृत्वो यजते तावद् बुभूषति तावत् कामयते श्रेयान् स्यां श्रेयान् स्यामिति.

14 A B C यजतो.

15 A B C तावत्. तावत्=तावत्कृत्वः correlative of यावत्कृत्व.

16 B बभूषति.

17 B श्रेया.

18 B कार्य्यं.

19 A C यद्वदिनं, B यद्वुदिनं. See note 7.

20 A नक्षोद-तरयामेति.

21 JB II 142(144) is identical verbatim तदु वा आहुर्यद्वावान्या वाङ् नातिवदति तदेतस्याह्नो ऽग्निष्टोमसाम कार्यम्। यज्ञायज्ञीयं वावान्या वाङ् नातिवदति। वाग्वै यज्ञायज्ञीयम्। कुतो हि वाग्वाचमतिवदिष्यति। तस्मादेतस्याह्नो यज्ञायज्ञीयमेवाग्निष्टोमसाम कार्यमिति. Cf. PB V.3.6-7 यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसाम कार्यम्॥ यद् वा अन्या वाङ् नातिवदेत् तदग्निष्टोमसाम कार्यम्। न वै वाग्वाचमतिवदति। वाग्यज्ञायज्ञीयम्। वाच्येवान्ततः प्रतितिष्ठन्ति.

22 A B C वावा अन्या.

23 B नोतिवदति.

24 A B C -ह्नो.

25 C omits कार्यम्... -साम.

26 B वावन्या.

27 Yajñāyajñīya is the voice (वाक्) because its nidhana is वाक् (JB I.285 वागिति यज्ञायज्ञीयस्य निधनम्, Sāyaṇa's comm. on PB V 3.7 यज्ञायज्ञीयं च वाङ्निधनत्वाद्वागेव).

28 B -मी.

29 The thirty-three gods are enumerated in JB II.77

30 C त्रनुस्त्रिंश.

31 C संप्रजापतिवा.

32 A C देव. B देवी.

33 A B हा-, C हात्रयस्त्रिंशसम्मितं.

34 C तेन स्तुवन्ति.

35 A B ऋध्वाप्नोस्तिष्ठन्ति, C ऋध्वाप्नोस्तिष्ठति. The use of the *-toh* infinitive (आप्तोः) in an absolutive sense does not appear to be possible. Cf. ऋद्ध्वाप्द्वोत्तिष्ठन्ति in JB III.233.

२.२३

तद् आहुः कां देवतां दीक्षमाणा अनुनिषीदन्ति[1] काम् अनूत्तिष्ठन्तीति[2]। स ब्रूयाद्[3] अग्निं देवतानां दीक्षमाणा अनुनिषीदन्त्य् आदित्यम् अनूत्तिष्ठन्तीति। तस्माद् दीक्षितान् सत आहुर् आसत इति, यद्य् अपि ते शयीरन्न्[4] अथोत्तिष्ठेयुः[5]। अग्निर् हि देवानाम्[6] आसीनानां श्रेष्ठः। अग्निदेवत्या[7] हि तर्हि भवन्ति। तस्माद् उत्थितान् सत[8] आहुर् [9]उदस्थुर् इति[9] यद्य् अपि त आसीरन्न् अथो शयीरन्। आदित्यो हि देवानाम्[10] उत्थितानां श्रेष्ठः। आदित्यदेवत्या[11] हि[12] तर्हि भवन्ति।

तद् आहुः के[13] भूत्वोत्तिष्ठन्तीति[14]। स ब्रूयान् मनुष्या भूता दीक्षन्ते देवा भूत्वोत्तिष्ठन्तीति।

त [15]एतद् ऋक्प्रेतसं[15] यजूरेतसं[16] ब्रह्मणि योनौ[17] रेतो दधतो यन्ति। अग्नाव् एव तद् आहुतीभिर् अभिजुह्वतो[18] यन्ति। तस्माद् दीक्षोपसत्सु[19] धीव ग्लायन्ति[20]। तरुणम् इव तर्हि रेतो भवति। तस्माद् उ स्त्री[21] दुर्हार्दिनी[22] [23]धीव ग्लायति[23]। तरुणम् इव हि तर्हि रेतो भवति। तान् स्तुतिशस्त्रैस्[24] त्रिर्[25] वर्धयन्तो ऽभिशृण्वन्तो[26] यन्ति। तस्माद्[27] गर्भा अनश्नतस् संभवन्ति ॥२३॥

1. अनु+नि+√सद् is not found in MW. अनुनिषद् is attested as a noun in

the Vādhūla (Acta Orientalia II p.157).

2 A आनु-

3 A B C क्रयद्.

4 A B C शयिरत्र.

5 So in all the MSS. Is it to be corrected to अथो तिष्ठेयु· (cf. अथो infra), or to the still better reading अथो उत्तिष्ठेयुः? In the latter case it would be an instance of double sandhi.

6 C देवतानाम्.

7 The word अग्निदेवत्य is not found in MW and Index Védique though it occurs in ṢB V.7 and AV-Pariśiṣṭa (Bolling-Negelein ed.) I.4.1. Cf. अग्निदेवत in ŚBM XIV.6.9.25.

8 A आसत. For सत compare supra दीक्षितान् सतः (no v.l.).

9 A ऊदस्थुरिति, C ऊदस्थुरिति.

10 B C देवनाम्.

11 आदित्यदेवत्य is not found in MW and Index Védique though it occurs in PB XV.5.9. Cf. आदित्यदेवत in ŚBM XIV. 6.9.21.

12 A B ह. Cf. supra अग्निदेवत्या हि तर्हि भवन्ति.

13 A B को.

14 A B C भूत्वोत्तिष्ठन्तीति.

15 A एतदृग्रेतसं, B एतदृग्रेतसं, C एतदृग्रेतसं.

16 A C यजुरेतसं. ऋग्रेतस् and यजूरेतस् are not found in MW, VPK and Index Védique.

17 C योक्तौ.

18 C अभिजुह्वतो.

19 B दीक्षितोपसत्सु, C दीक्षोप्सत्सु.

20 B श्लायन्ति, C श्यायन्ति. वीव (=वि+इव) ग्लायन्ति. वि goes with ग्लायन्ति.

21 C ल्लि.

22 A C दुहृदिनी. There are two forms दुहृदिनी and दुर्हृदिनी. With दुहृदिनी cf. दौहृदिनी in Suśruta I.322.12 (which is derived from दौहृद=दोहद). With दुर्हृदिनी cf. दौर्हृदिनी in Bhāvaprakāśa (from दौर्हृद=दोहद). See Lüders, Nachrichten Göttingen 1898 p. 3 on the etymology of दोहद. Our passage is the sole attestation of दुर्हृदिनी or दुहृदिनी in the Vedic language. Suśruta seems to favour the reading दुहृदिनी 'a woman having two hearts'.

23 C वीव श्यायन्ति. See note 20.

24 स्तुतिशस्त्र, according to MW, is a wrong reading for स्तुतशस्त्र 'stotra and śastra' (in ritual स्तुत=स्तोत्र). Note the pl.

25 C omits त्रिर्.

26 C भिश्रण्वन्तो.

27 A B C तस्मात्.

२.२४

[1]ता ऋङ्मया यजुर्मयाम्[2] साममया ब्रह्ममया हिरण्मया [3]अमृतास् संभवन्ति[3]। ऋङ्मयो ह वै यजुर्मयस् साममयो ब्रह्ममयो हिरण्मयो ऽमृतस् संभवति[4], [5]ऋङ्मयान्य् अस्यास्थानि[5] भवन्ति य एवं वेद। तान् उद्गाता[6] पुरस्तात् संवत्सरस्य[7] जनयित्वा होत्रे प्रयच्छति। तान् होता सूक्तैस् स्तुते[8]। तत् सूक्तानां सूक्तत्वम्। [9]तान् छस्त्रैः[9] प्रशास्ति[10]। तच् छस्त्राणां शस्त्रत्वम्। तान् उक्थैर्[11] उत्थापयति[12]। [13]तद् उक्थानां उक्थत्वम्[13]। तस्य एतद् देयं मधु अशीतीर्[14] भक्षार्थं प्रयच्छति। मधु हास्यास्मिंश् च लोके ऽमुष्मिंश् चान्नं[15] भवति य एवं वेद। अक्षरेणाक्षरेणो[16] हास्मै विद्यास् सर्वान् कामान् दुहे[17]। तस्मात् संवत्सर एव शस्यं संवत्सरे प्रोच्यम्। तस्माद्[18] ब्राह्मणो हतो न स्तायाद्भवति[19]। तस्माद् रेतस् सिक्तं न स्तायाद्भवति। तस्माद्

उ हैवं[20] विद्वान् न स्तायाद्भवति । अशीतिभिर् वै देवा इमान् लोकान् इमान् अध्वन आश्नुवत[21] । [22]तद् अशीतीनाम्[22] अशीतित्वम् । तिसृभिर् एवेमं लोकम् आश्नुवत[23], तिसृभिर्[24] अन्तरिक्षं, तिसृभिर्[25] अमुं, चतसृभिर् एव दिश आश्नुवत, चतसृभिर् अवान्तरदेशान्, [26]एकयामूम् ऊर्ध्वां[26], द्वानवाशीतयो[27] ऽभवन् । नव प्राणाः[28] । अश्नुते प्राणान् । सप्राणम्[29] संभवति । सर्वायुर्[30] एति । नाकामो म्रियते[31] ॥ २४ ॥

1 Cf. JB I 2 सोऽत (v.l. ते मात) आहुतिमयो मनोमयः प्राणमयश्चक्षुर्मय श्रोत्रमयो वाङ्मय ऋङ्मयो यजुर्मयस्साममयो ब्रह्ममयो हिरण्मयोऽमृतस्संभवति । अमृता हैवास्य प्राणा भवन्ति । अमृतशरीरमिद कुरुते । सोऽमृतत्वं गच्छति य एवं विद्वान् अग्निहोत्र जुहोति, JB I.47 सोऽत (no v.l.) आहुतिमयो मनोमयः प्राणमयश्चक्षुर्मय श्रोत्रमयो वाङ्मय ऋङ्मयो यजुर्मयस्साममयो ब्रह्ममयो हिरण्मयोऽमृतस्सम्भवति, JB III. 339 स मनोमयः प्राणमयश्चक्षुर्मय श्रोत्रमयो वाङ्मय ऋङ्मयो यजुर्मयस्साममयो ब्रह्ममयो हिरण्मयोऽमृतः प्रजापतिस्समभवत्.

2 A B C यजुर्मया.

3 B C अमृतस्सम्भवति

4 B C सभवति.

5 C ऋङ्मयास्यास्थानि. Note the use of the Vedic form अस्थानि (Wackernagel, III §158a, p.302 ; Over en uit het JB p.17) which occurs in JB I.252, 345, 347 also.

6 C उत्गाता.

7 A C संवत्सरस्य.

8 A B C Wh स्तेति.

9 B ताच्छस्ते.

10 A C प्रतिशास्ति.

11 C उत्थैर्.

12 Wh उत्थापयन्ति.

13 C तदुत्थानामुत्थित्वम्. Cf. JB I.179 ते देवा असुरानन्वभ्यवायन् । तानसुराननैतैरेवोक्थैः प्रत्युदतिष्ठन् । यदुक्थैः प्रत्युदतिष्ठंस्तदुक्थानामुक्थत्वम् and TB II.2.8.7 उक्थैरुदस्थापयन्, तदुक्थानाम् (read so instead of उक्थ्यानाम् of the Bibl. Ind. ed.) उक्थत्वम्.

14 B अशीतिर्.

15 C चान्तं.

16 Wh अक्षरेणाक्षरेण.

17 C द्वर्भे. Note the use of the Vedic form द्वे which occurs in JB at I.19, 159, 236, 256, II.3, 114, 215, 410, III.157, 328, 378 also.

18 A B C तस्मात्.

19 A B C स्तायात्भवति स्तायाद्भवति is of uncertain meaning and derivation. It is new to MW. Prof. Renou, in his Index Védique, tentatively translates स्तायाद्भू by 'se raidir (?)', following the Dutch translation 'verstijven (?)', given by Caland in Over en uit het JB, p.24. See Prof. Oertel, JBR p.103 (under the √स्ता), where he compares it with स्तायत् in AV IV.16.1 and VII.108.1. Prof. Renou informs me that our word has nothing to do with स्तायत् in AV, but it is a phonetic variant of √स्त्यै 'to coagulate, become rigid'. The termination -at is not easily explicable, the ancient form must have been *स्तायाम् (afterwards स्तायाद्भू by the influence of particles in -d).

20 C हेवं.

21 See note 39 on JB II.14.

22 C तदीतीनाम्.

23 B आश्नुवत.

24 B त्रिसृभिर्.

25 A B त्रिसृभिर्.

26 A B एकयामूमूर्ध्वां, C एकमामूर्ध्वां.

27 All the MSS read द्वानव which is to be corrected to द्वानव and not to द्विनव. द्वानव 'eighteen'. द्वा- as a multiplicative is new. द्वि- is expected in this role.

The total **18** is arrived at by adding up the following items : **3** (तिसृभिरेवेमं लोकम्)

+3 (तिसृभिरन्तरिक्षम्) +3 (तिसृभिरमुं [लोकं]) +4 (चतसृभिरेव दिशः) +4 (चतसृभिरवान्तरदेशान्) +1 (एकयामूमूर्ध्वाम्).

28 Cf. ŚBM VI.3.1.21, VI.8.2.10, PB VII.7.6 नव प्राणाः (cf. PB VI.8.3 and Caland's note 1 on PB VI.2.2), AB IV.16, GB I.4.6, KB VII.10, ṢB III.12, PB IV.5.21, XIV.7.6 नव वै प्राणाः, ŚBM VI. 4.2.5, VIII.4.3.7 नव वै प्राणाः सप्त शीर्षन्नवाञ्चौ द्वौ, ŚBM I.5.2.5, V.4.1.13, XI.2.1.3 नवेमे पुरुषे प्राणाः; KS IX.16, XX.11 (=Kap XXXI.13), XXVII.9, TS III.5.10.2, V.3.2.3, VI.1.1.8, VI.6.2.1, VII.4.11.4, VII.5.8.2, VII.5.15.2, TB I.3.7.4, I.8.5.3, II.2.1.7, III.9.6.3, TĀ V.5.9, JB I.132, II.358, 431, III.176,206 नव वै पुरुषे प्राणाः; JB III.318 नव पुरुषे प्राणाः.

29 A B C समाणस.

30 A B सर्वमायुर्, C and Wh (without v.l.) read सर्वायुरेति. सर्वायुषा in §31 justifies the reading सर्वायुः. But सर्वायु with ५ is not found in the other Brāhmaṇas. Instead they always show सर्वमायुः JB I.100,111,166,232,261 (bis), 300,309 (bis), 328,334,362, II.232(237), III.110,318,330 (ter),350,377, JUB I.3.1, PB II.2.2, II. 15.3,4, III.6.3,4, VII.1.9,10, VII.5.18, IX.9.4, XX.16.4, XXI.15.6, XXII.2.2, XXII.12.23, XXIII.12.3,4, XXIV.19.2, AB I.5.6, II.7.13, II.21.4, II.30.6, III.8.10, III.14.4, III.34.10, IV.7.9, IV.10.16, VIII.11.9,10, VIII.25.2, KB XIII.5, XIII. 9, XIV.4, GB II.2.19, II.3.6,7, TS I.5.9.5, II.2.3.2,3, II.3.2.1, II.3.11.1,5, II.5.2.4, II. 5.7.4,5, III.2.1.2,3, V.1.5.7, V.6.2.2, V.6.3.1, VI.4.6.4, VII.3.3.1, TB I.7.7.5, II.2.8.8, II.3.9.1,2, III.10.9.10, III.12.5.13, ŚBM II.1.3.4(=ŚBK I.1.3.3), II.1.4.9 (=ŚBK I.1.4.9), II.2.2.14, II.4.2.6(=ŚBK I.3.3.6), IV.2.4.7, VI.7.4.2, VII.4.2.18, VIII.1.4.6, IX.1.1.33, IX.1.2.7, IX.5.1.10, X.2.6.6,19, X.4.3.1,2, X.6.1.4-9,11, X.6.5.8, XI.4.3.20, XI.8.3.6, XII.1.1.7,11, XII.2.2.5, XII. 3.4.11, XII.7.3.16, XIV.5.1.11,12, XIV. 6.3.2, XIV.9.4.13-17, MS I.4.7, I.5.14, I.8.4, I.9.5(bis), II.2.2(bis), II.3.5, III.7.3, IV.1.14, IV.2.1,2, IV.6.6, KS VII.6(=Kap V.5), IX.13(bis), X.4, XI.8, XIX.5(=Kap XXX.3), XXI.2 (=Kap XXXI.17), XXII. 10(=Kap XXXV.4), XXVI.9 bis(=Kap XLI.7 bis), XXVII.4 (=Kap XLII.4), XXVIII.1 (=Kap XLIV.1), KS XXIX. 1 (=Kap XLV.2), XXXII.3 (bis), XXXV.16 (=Kap XLVIII.14), XXXVII. 14.

31 C सृयन्ते.

२.२५

अथैषौदुम्बरी राजासन्दी । तस्यै[1] बृहद्रथन्तरे[2] पूर्वौ[3] पादौ, वैरूपवैराजे अपरौ[4], शाक्वररैवते अनूच्यानि, ऋचः[5] प्राचीनम् आताना, यजूंषि तिरश्चीनं, सामान्य्[6] आस्तरणं, वाकोवाक्यम्[7] अतीरोका[8], श्रीर् उपबर्हणम्[9] । तस्यै प्रजापतिश् च बृहस्पतिश् च[10] पूर्वौ पादाव् अधारयतां, सोमश् च वरुणश् चापरौ । [11]तस्याम् एतम् आदित्यम् अभ्यषिञ्चन्त[11] । वसवो राज्याय रुद्रा वैराज्यायादित्या स्वाराज्याय[12] विश्वे देवास् साम्राज्याय मरुतस् सार्वभौम्याय साध्याश् चाप्त्याश् च पारमेष्ठ्याय[13] । तन् न हैतावत् कयाचन देवतया श्रितं[14] यावद् आदित्येन । ये हि सुता देवानाम्[15] आसंस् त एनम् असुवत । तस्मिन् विशो अपित्वम् ऐच्छन्त[16] यथा राजनि [17]विजितिन्य् अपित्वम् इच्छन्त[17] एवम् । ता[18] अब्रवीत्[19]—[20]प्रदानं मे[20] प्रयच्छतेति[21] । सेयं प्राची दिक् प्रायच्छन्[22] मद् उदयेत्य्

महश् च सत्यं च । माम् [२३]अभ्य् उदयेत्य् ऊर्ध्वा[२३] दिक्[२४] प्रायच्छत्[२५] क्षत्रं च राष्ट्रं च । माम् अभ्य् अपक्रामेति[२६] दक्षिणा[२७] दिक् प्रायच्छद् अन्नं च रथं च । माम् अभ्य् अपक्रामेत्य् उदीची दिक् प्रायच्छद् रूपं च वर्णं च । समया माम् अयेत्य् अन्तरिक्षं प्रायच्छत्[२८] प्रकाशं चासंबाधं[२९] च । माम् अभ्य् अस्तम् अयेति प्रतीची[३०] दिक् [३१]प्रायच्छद् ऋतं[३१] च रात्रिं[३२] च । अनु माम् आ तपेति[३३] पृथिवी प्रायच्छत्[३४]—॥ २५ ॥

☞ For this section cf. PB V.5, DŚS X.4.7-8 and AB VIII.12-14. §§25 and 26 have been edited by Prof. Caland in Auswahl §117.

1 तस्यै is syntactically equivalent to the genetive (तस्या).

2 A B C बृहदृथन्तरे.

3 A B C पूर्वो.

4 A B C अपरो.

5 C ऋचा..

6 C ममान्य्.

7 C वानोवाक्यम् (न and क are confused in the Grantha script). On वाकोवाक्य see Eggeling, ŚBM XI.5.6.8, note 3.

8 A B अतीरोको, C अतीरोका. अतीरोक = अतिकाश (Auswahl §117, note 9).

9 C श्रीरूपबर्हणम्.

10 C adds न् after it.

11 A तस्यनमेतमादित्य-, C तस्यनमेतदादित्यमभ्यषिञ्चन्त्य. Cf. JB III.152 तस्मा एतां राजासन्दीं न्यदधुः । तस्यामेनमभ्यषिञ्चन्त—वसवो राज्याय रुद्रा वैराज्यायादित्या स्वाराज्याय विश्वे देवास्साम्राज्याय मरुतस्सार्वेवश्याय साध्याश्चाप्त्याश्च पारमेष्ठ्याय, and JB III.366-367 तस्मै जातायैतां राजासन्दीं न्यदधुः । तस्यामेनमभ्यषिञ्चन्त—वसवो राज्याय रुद्रा वैराज्यायादित्या स्वाराज्याय विश्वे देवास्साम्राज्याय मरुतस्सार्वेवश्याय साध्याश्चाप्त्याश्च पारमेष्ठ्याय.

12 A C स्वराज्याय.

13 B पारमेष्ट्याय.

14 Note the use of the instrumentalis agentis with the participial form of √जि as in KB XXIII.4, instead of the genetivus agentis which is commoner: JB I.182 (Auswahl §67, p.73), II.215 (bis), ŚBM I.6.3.26 (सर्वं म आसमस्त्तेर्जितं), I.7.2.5 (तस्य सर्वमाप्तं सर्वं जितं), II.5.4.10, IV.5.1.11, IV.6.4.4, IV.6.9.20, VI.7.3.5, XII.5.2 8,13, ŚBK I.3.4.11, I.5.3.10, JUB I.10.8, I.31.10, III.33.8, TB III.10.9.3.

15 C देवतानाम्.

16 C पैछिन्त.

17 A B विजितिन्व-, C विजितिन्वपित्वमिछिन्त.

18 ताः sc. दिशः acc. pl.

19 B अब्रवी.

20 C प्रदानमेम.

21 B प्रायच्छतेति, C प्रयछितेति.

22 C प्रायछित्.

23 A B अभ्युदेत्यूर्ध्वां, C अभ्युदेन्यूर्ध्वां.

24 After it C inserts एनमस्तुवत तस्मिभिशोपित्वमैछन्त यथा राजनि विजितिन्वपित्व.

25 B प्रायच्छ, C प्रायछित्

26 C अभ्युपक्रामेति.

27 A B दक्षिण.

28 B प्रायच्छ, C प्रायछत्.

29 A चासम्बाधां.

30 C उदीची.

31 C प्रायछिद्रत.

32 So emended by Caland in Auswahl §117. A B C -रात्र.

33 A B C तवेति.

The verbal phrase अनु + आ + √तप् is new to MW and PW. Renou translates it as 'répandre de la chaleur sur' in his Index Védique.

Oertel has translated अनु मामातपेति... प्रायच्छत् (JB II.25-26): "The earth bestowed on him (=āditya) rest and unyoking (saying): 'Heat me all along', then the waters considered themselves better, they bestowed on him journeying and going-forth (saying): 'We will heat (*viz.* with the reflected rays of the sun)

toward thee' " (Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas, p.330).

34 This sentence is completed in the next section.

२.२६

—क्षेमं च विमोकं च । अथ हाप श्रेयसीर् मेनिरे । ताः प्रति त्वा वयम् आतपाम[1] इति यात्रां[2] च प्रयां च प्रायच्छन् । [3]अङ्गिर् ह[3] वा एष एतद् एत्य् अपाम् एवायनेन[4] । तासाम् एतासाम् [5]ऊर्ध्वाश् छायाः[5], प्रति हैनं तद् आतपन्ति[6] । स एवम् एता दिश उपाप्नोति[7] । अस्यै प्राच्यै[8] दिश उदेति । अभ्य् उदेतीमाम् ऊर्ध्वां[9] दिशम्[10] । षड् इत्थं[11] मास[12] एति, षड् इत्थ(म्) । समयान्तरिक्षम्[13] एति । अभ्य् अस्तम् एतीमाम्[14] अपरां दिशम् । अन्व् इमां पृथिवीम् आतपति । तद् यथा पतिर् जाया अनुसञ्चरेद् एवम् एवैना एष एतद् अनुसञ्चरति ।

स एक्षताहम् एवेदं[15] सर्वं संवृणजा[16] इति । [17]स वशम्[18] एव दिव[19] आदत्त, क्षत्रं नक्षत्राणाम्[20], आत्मानम्[21] अन्तरिक्षस्य, रूपं वायोर्, आज्ञां[22] मनुष्याणां, चक्षुः[23] पशूनाम्, ऊर्जम् अपां, रसम् ओषधीनां, चरथं[24] वनस्पतीनां, शिञ्जं[25] वयसाम्, अर्चिषम् अग्नेर्[26], हृदयं पृथिव्यै, गन्धं हिरण्यस्य, स्तनयित्नुं वाचस्, सङ्गमं पितृणां[27], भां[28] चन्द्रमसः । तद् यद् एतेषां भूतानाम् आदत्त, तद् आदित्यस्यादित्यत्वम्[29] । स य एतद् एवं वेदैष[30] एवादित्यो भूत्वैतस्यां राजासन्द्याम् आस्ते ॥ २६ ॥

1 प्रति+आ+√तप् is a new verbal phrase, which has been translated by Prof. Renou in his Index Védique as 'briller en face'.

2 C षात्रां (ष and य are easily confused in the Grantha script).

3 A B C अग्निर्ह. ह is omitted in Auswahl §117.

4 See Auswahl §117, note 12.

5 A B ऊर्ध्वच्छायाः, C ऊर्ध्वछाया..

6 A B C आतपतन्ति.

7 C उपाप्नाति.

8 In अस्यै प्राच्यै note the dative form in place of the ablative.

9 A B C ऊर्ध्वां.

10 A B C दिशम्.

11 See Auswahl §117, note 14.

12 मासः is the acc. pl. of मास्.

13 B समाया-.

14 C एतिमाम्.

15 A एवं.

16 A C सम्वृणजा, B समम्वृणजा.

17 Cf. JB III.357 स वशमेव दिव आदत्त क्षत्र नक्षत्राणामात्मानमन्तरिक्षस्य रूप वायोराज्ञां मनुष्याणां चक्षु. (so all MSS) पशूनामूर्जमपां रसमोषधीनां चरथ (all MSS read चरसं) वनस्पतीनां शिञ्ज वयसामर्चिमग्नेर्हृदय (so all MSS) पृथिव्यै गन्ध हिरण्यस्य स्तनयित्नुं वाचस्सगम पितृणां भा (so all MSS) चन्द्रमस. । तद्यदेतेषां भूतानामादत्त तदादित्यस्यादित्यत्वम्.

18 A C पशम् (प and व are easily confused in the Grantha script), B वंशम्.

19 C दिशव.

20 He TOOK AWAY the *kṣatra* of the nakṣatras and that is why they are called NA*kṣatras*. Cf. SBM II.1.3.18-19.

21 C आमानम. Here आत्मा means 'body'.

22 A B C आज्ञा.

23 C चक्षु.

24 All the MSS, including those consulted by Caland, read चरसं. In the parallel JB III.357 too चरसं has no v.l.

Moreover, चरथ is not found in the other Brāhmaṇas, except AB II.2 which Sāyaṇa takes as च and रथ.

25 A B C शिश्न.

26 A B अन्न, C अश्नु.

27 C पितृणा.

28 C भ. भा is also used in the Brāhmaṇa prose besides भास, e.g. SBM IX 4.1.9, XI.8.3.11 (भा)

29 For the derivation of आदित्य from आ + √दा cf. JB III.357 तद्यदेतेषां भूतानामादत्त तदादित्यस्यादित्यत्वम्, JUB IV.2.9 तदादित्यानाम्। प्राणा वा आदित्याः। प्राणा हीदं सर्वमाददते, TB III.9.21.2 यदमुराणां लोकानादत्त तस्मादादित्या नाम, SBM II.1.2.18 तेषामेव उद्यन्नेव वीर्यं क्षत्रमादत्त तस्मादादित्यो नाम, SBM XI.6.3 8 एते हीदं सर्वमाददाना यन्ति। ते यदिदं सर्वमाददाना यन्ति तस्मादादित्या इति, JB II.77 एते हीदं सर्वमाददाना यन्ति। तस्मादादित्या इति. A different etymology is given in AB III.34 तस्य यद्रेतस प्रथममुददीप्यत तदसावादित्यो ऽभवत्.

30 B वेदे.

२.२७

न ह ब्रूयात्—सत्त्रम् आसिष्य इति। अभिप्यामीत्य[1] एव वक्तव्यम्। द्वौ ह वाव देवौ [2]सत्त्रम् आसाते[2] प्राणापानाव् एव। तयोस् सो ऽभ्यारोहः। तद् यत् ताव् इदं सत्त्रायेते तस्मात् तौ सत्त्रसदौ। तस्माद् उ [3]अभिप्यामीत्य् एव[3] वक्तव्यम्[4]। तस्यैष श्लोकः[5]—

सप्तर्षयः प्रतिहिताम्[6] सुभृते
सप्त पश्यन्ति बहुधा निविष्टौ।
सप्तैतं लोकम् उपयन्त्य् आपो
ऽस्वप्नजौ सत्त्रसदौ यत्र देवा ॥[7]

इति। सप्तर्षयः[8] प्रतिहितास् सुभृत इति पुरुषो वै सुभृतम्। न इमे सप्तर्षयः प्रतिहिताः प्राणा[9] एव। सप्त पश्यन्ति बहुधा निविष्टाव् इति बहुधा ह्य् एतौ निविष्टौ पश्यन्ति यत् प्राणापानौ[10]। सप्तैतं लोकम् उपयन्त्य् आप इतीमा इयीर्[11] [12]आप इमा इयीर्[12] इमा एका इमा इयीर् अवाचीः। अस्वप्नजौ सत्त्रसदौ यत्र देवा इत्य् एत एव ते देवेन। स य एतद् एवं वेद[13]—॥ २७ ॥

1 C अभिप्यामित्य्.

2 A सत्रमासते, C सत्रसासाते.

3 C अभिप्यामीत्तेव

4 C वक्तव्य.

5 C श्योक.

6 A B C प्रनिहिता.

7 Cf. VS XXXIV.55
सप्त ऋषयः प्रतिहिताः शरीरे
सप्त रक्षन्ति सदमप्रमादम्।
सप्ताप· स्वपतो लोकमीयुस्तत्र
जागृतो अस्वप्नजौ सत्रसदौ च देवौ ॥

8 C interpolates इयन्ति यत्प्राणापान सप्त.

9 C प्राणा.

10 Cf. JUB III 2.13 बहुधा ह्येवैष निविष्टो यत्प्राण.

11 C इयीर्

12 A reads अवाचीर् for आप इमा इयीर्, B omits आप इमा इयीर्.

13 This sentence is continued into the next section.

२.२८

—यदि च स ह सत्त्रम् आस्ते यदि च नाथ हास्यासितम्[1] एव सत्त्रं भवति। य उ एवं विद्वान् [2]कूर्मम् उपपरेत्य[2] एते एवास्य देवते[3] भागाम् सत्त्रम् आसाते सो ऽनार्तिम्[4] संवत्सरस्योदृचं गच्छति[5]।

[6]असाव् एव संवत्सरो यो ऽसौ तपति। तस्य यद्[7] भाति तत् संवद्[8], यन् मध्ये कृष्णं मण्डलं तत् सर इत्य् अधिदेवतम्[9]। अथाध्यात्मम्। अयम् एव संवत्सरो यो ऽयं चक्षुषि पुरुषः। तस्य यच् छुक्लं तत् संवद्[10], यन् मध्ये कृष्णं मण्डलं तत् सरः। तस्यैष श्लोकः—

मद् एवोदेति[11] सूर्यो ऽस्तं[12] [13]मद् उ[13] च[14] गच्छति।
मा सर्वे देवा अन्वायत्ता माम् उ नात्येति किं चन ॥

इति। मद् एवोदेति[11] सूर्य इत्य् एवंविदो ह वाव सूर्य उदेति। अस्तं[15] मद् उ च गच्छतीत्य् एवंविदो[16] ह वावास्तम् एति। मा सर्वे देवा अन्वायत्ता[17] इत्य् एवंविदं ह वाव सर्वे देवा अन्वायत्ताः। [18]माम् उ[18] नात्येति[19] किं [20]चनेत्य् एवंविदं[20] ह वाव न किं चनात्येति[21] ॥ २८ ॥

1 C हास्यासितम् ह-अस्य-आसितम

2 A कूर्ममुपपरेत्य, C कम्मुरुपरेत्य.

3 एते एव देवते refer to प्राणापानौ of JB II.26 ते ह वाव देवते सत्त्रमासाते प्राणापानावेव

4 C नार्ते

5 C गच्छति. Cf. JB II 29,44,56 अनार्त एव संवत्सरस्योदृचं गच्छति, JB II.43,52 अनार्तं संवत्सरस्योदृचं गच्छति. SBM III.1.1.12, III 1.3.23, III.2.4.12, III.4.3.18 यज्ञस्योदृचं गच्छानि, SBM III.2.4.12 यज्ञस्योदृचं गच्छति. SBM III 4.3.18 यज्ञस्योदृचं गच्छेमेति यज्ञस्योदृचं गच्छानीत्येवैतदाह, SBM XIII 4.2.17 एतस्योदृचं गमिष्यन्ति, SBM IV.6.8.2 यज्ञस्योदृचं गत्वा, TS III 4.3.6 अनार्त उदृचं गच्छति, TS VII.5.1.3 अनार्ता एवोदृचं गच्छन्ति, SBM XIII.1.6.3, TB III 8.9.4 उदृचं गच्छन्ति.

6 Cf. the parallel JB II.60.

7 A B C यद.

8 A B C सपद् (in the Grantha script प and व are easily confused).

9 अधिदेवतम् is used several times in the SBM and JUB. It is not to be emended to अधिदैवतम

10 A सपद्, C वेत्

11 B एवोदेति

12 A B C स्त (ऽ not being used in our MSS)

13 A मुद्, B C मूद्

14 B C प

15 C अस्तम

16 C एविदो

17 After it A B C insert इत्येवंविदं ह वोदेति सूर्य इत्येवंविदो ह वाव सूर्य उदेत्यस्तम मद् उ च गच्छतीत्येवंविदो ह वावास्तमेति मा सर्वे देवा अन्वायत्ता. This insertion is clearly a complicated dittography

18 C मामा

19 A B C नात्येति

20 C चनेत्येवंविद

21 C चनात्येति.

२.२९

तद् आहुः किं संवत्[1] किं सरं[2] किम् अयनम् इति । स ब्रूयात् त्रय्य् एव विद्या संवत्[3] । तां हि सर्वे देवास् संवान्ताः[4] । अहोरात्रे[5] एव सरः[2] । ते हीदं सर्वं सरतः । आदित्य एवायनम् । स ह्य् एषु [6]लोकेष्व् एति[6] । इत्य् अधिदेवतम्[7] । अथाध्यात्मम् । अन्नम् एव संवत् । तद् धीदं[8] सर्वं संवान्तम् । वाग् एव सरः[2] । वाचा[9] हि पुरुषस् सरति । प्राण एवायनम् । स ह्य् अस्मिन्[10] सर्वस्मिन्न् एति । स य एवम् एतद् अधिदैवतं चाध्यात्मं च संवत्सरायणं[11] वेदानाति[12] एव संवत्सरस्योद्दचं गच्छति[13] ।

तद् आहुः कथं संवत्सर[14] एकच्छन्दा वाहिनो भवतीति—॥ २९ ॥

1 C सवत

2 Note that here it is सरं in all the MSS while further on in this section it is सर in अहोरात्रे एव सर and वागेव सर Is सरम् due to gender attraction with the following neut. अयनम्? Cf. also JB II.60.

3 C सवत्स

Note the splitting up of the word सवत्सर into सवत्+सर. In later times it was abbreviated to सवत The correct analysis is स+वत्सर

4 Formally सवान्त is a past participle of √वम, functionally it is active Cf. AB III.46 वान्त, GB 1.3.11 उद्वान्त, MS III 10 3 अभिवान्त. सम्+√वम् is not found elsewhere.

5 Here अहोरात्रे but अहोरात्रौ in JB II 30. On it see Theme in Ganganātha Jhā Comm Vol Note that the compound अहोरात्र is used in all the genders

masc (*pl*. VS, *du*. AV and PB, *sg*. or *pl*. MBh)

neut. (*pl* RV and VS, *du*. AV and VS, *sg* or *du* or *pl*. MBh)

fem (*pl* JUB)

6 B C Wh लोकेष्वेति

7 C अधीदैवतम्

8 A धीत

9 C आचपा.

10 A B अस्मि

11 B सवत्सरा, Wh सवत्सरायन.

12 C वेदानार्ते

13 See note 5 on JB II.28.

14 A C सवत्सर'.

२.३०

—अहोभिर् इति ब्रूयात् । कथम् अहोभिर् इति । अतिरात्राव्, आरम्भणीय-महाव्रतीये[1] अहनी, [2]पृष्ठ्याभिप्लवाव्, अभिजि(त्)[2], त्रय स्वरसामानः[3], प्रत्यञ्चस्[4] त्रय स्वरसामानो, विश्वजिद्[5], गोआयुषी[6], दशरात्रो[7], वैषुवतम्[8] एव सप्तत्रिंशम्[9] एतस्मिन् स्वर्गे लोके ऽभ्यूढम् । तस्यैष श्लोकः —

[10]ता विंशतिं(सु) सप्तशतानि[10]चाहु(र्)
षट्त्रिंशिनी बृहती[11] कल्पमानाम् ।
सानुष्टुब् भूत्वा पशुभिस् सयोनिर्
देवान् पितॄन्[12] ददते[13] मनुष्यांश् च ॥

इति । ता विंशतिं सप्तशतानि[14] चाहुर् **इत्य् अहोरात्रा एव ते ।** षट्त्रिंशिनी[15] बृहती कल्पमानाम् **इत्य् एवं ह तद् अहोभि(ष्) षट्त्रिंशिनी बृहती[16] कल्पते ।** सानुष्टुब् भूत्वा पशुभिस् सयोनिर् **इती-यम्[17] एव दिग् [18]गाम् आहरद्[18] इयम् अश्वम् [19]इयम् अजाम्[19] इयम् अविम् । अनुष्टुभे[20] वा एतस्यै सत्य[21] दिशश् शुल्कम् आहरन्न्[22] इत्य् एवं ह तत्[23] ।** देवान् पितॄन्[24] ददते मनुष्यांश् चेति[25] । [26]**वाग् वा[26] अनुष्टुप् । वाचो[27] वा इदं सर्वं यतम् । एवं वै संवत्सर एकच्छन्दा[28] बार्हतो भवतीति ॥ ३० ॥**

1 A B महाव्रतीये, C आरम्भणीयामहाव्रत्ये The atiratras are the opening and closing days of the gavāmayana. Ārambhaṇīya and mahāvratīya days are the second and the last but one day of the gavāmayana respectively.

2 C पृष्ठ्याभिप्ल॰ Pṛṣṭhya and abhiplavas are six day-periods (ṣaḍahas), performed in several months of the one-year long gavāmayana. Abhijit comes in the sixth month.

3 C स्वरसामान.

4 Six svarasāman days are referred to here. The three are those that precede the central or viṣuvat day and the other three are subsequent (प्रत्यञ्च) to it.

5 A B C विश्वजित Viśvajit is a day which comes in the seventh month of the gavāmayana after the three posterior svarasāman days.

6 The go and āyus days are performed in the twelfth month of the gavāmayana.

7 Daśarātra is a period of ten days which follows the go and āyus days.

8 C ॰षुवेम्. The viṣuvat is the central day, coming between the first and second halves of the gavāmayana.

9 The viṣuvat is the 37th rite, the previous 36 days of different rites in the gavāmayana being: 1 2 the atiratras, 3 ārambhaṇīya, 4 mahāvrata, 5 10 pṛṣṭhya ṣaḍaha, 11 16 abhiplava ṣaḍaha, 17 abhijit, 18 20 three svarasāmans, 21 23 posterior three svarasāmans, 24 viśvajit, 25 26 go- and āyus days, 27 36 ten days of the daśarātra.

10 B ता विंशतिसप्तशतानि, C तन् विंशति-सप्तशतानि

11 A B C बृहता

12 C पितृन्

13 ददते in ms

14 C सप्तशतानि तानि

15 B षट्त्रिंशनी.

16 C बृहति

17 C इतियम्

18 B गामहरद्

19 B इयमजम्, C omits इयमजाम्

20 A B अनुष्टुभि, C अनुष्टुभिर

21 A B सत्ये, C तत.

22 A B C अहरन्न्

23 B तत्

24 C पितृन्.

25 A B C चेति.

26 C वाचा.

27 वाचो = वाचा + उ.

28 A B C एकश्छन्दा.

२.३१

अयम् एव स्पृष्ठ्यो[1] यो ऽयं पवते। एतेन हीदं सर्वं स्पृष्टम्। स्पृष्ठ्यो ह वै नामैषः[2]। तं पृष्ठ्य[3] इति परोक्षम् आचक्षते। सर्वान् कामान् स्पृशति य एवं वेद।

असाव एवाभि[4]प्लवो यो ऽसौ तपति। एष हीदं सर्वम्[5] अभि[4]प्लवते[6]।

तद् आहुर् यत् पृष्ठ्याभिप्लवाव इत्य् आचक्षते[7] ऽभिप्लवम् उ वै पूर्वम् उपयन्ति। कथं पृष्ठ्यः पूर्व उपेतो भवतीति[8]। स ब्रूयाद् यद् एवायम्[9] अवरो वायुः पवते पर आदित्यस् तपति। अथो यत् परं[10] सन्तम् अभिप्लवम् अवरम्[11] उपयन्ति व्यतिषंगाया-[12] निर्मार्गाय[13] सर्वायुष्टायै[14]।

तद् आहुर् यच् चत्वारो ऽभिप्लवस्य[15] स्तोमाः षद् पृष्ठ्यस्य[16] कथं तत् समभारम्[17] इति। स ब्रूयाद् यद् एवैते सदृशि[18] देवते वायुश् चादित्यश् च तेन समभारम् इति। अथो यद्[19] ब्रह्माभिप्लवः क्षत्रं पृष्ठ्यस् तेनो एवेति[20] ॥ ३१ ॥

1 स्पृष्ठ्य is not found in MW, VPK and Index Védique

2 A B C नामैषा.

3 For the connection of पृष्ठ्य with √ स्पृश् cf. JB III 117 (Auswahl 185) तद्दिवि स्पृष्टमतिष्ठत्। यद्दिवि स्पृष्टमतिष्ठत् तत् स्पृष्टानां स्पृष्टत्वम्। स्पृष्टा ह वै नामैतानि। तानि पृष्ठानीति परोक्षमाचक्षते। सर्वान् कामान् स्पृशति य एवं वेद, KB XXIV 8 पृष्ठैर्वै देवा स्वर्गं लोकमस्पृक्षन् स्वर्गस्यैव लोकस्य स्पृष्ट्यै, GB I.4.23 सर्वे पृष्ठ्यैः स्वर्गं लोकमभ्यस्पृशन्त। यदभ्यस्पृशन्त तस्मात् स्पृश्य। त वा एतं स्पृश्यं सन्तं पृष्ठ्य इत्याचक्षते परोक्षेण, SBM XII 2.2.11 यदस्पृशंस्तस्मात् पृष्ठ्यः. Also see Adhvara-mimāmsa-kutūhala-vṛtti on Jaimini-sūtras p.19, line 11f

4 C omits -प्लवो योऽसौ तपति। एष हीद स...

5 B सर्वम

6 For the derivation of अभिप्लव from अभि + √ प्लु cf. JB II 440 ते देवा एतमभिप्लवं समभरन्। तेनाभ्यप्लवन्त। तदभिप्लवस्याभिप्लवत्वम्, SBM XII.2.2.10 यदभ्यप्लवन्त तस्मादभिप्लवाः, KB XXI 6 यदेवैष षडहः पुनः पुनरभिप्लवते तस्मादभिप्लवो नाम, GB I.4.23 स्वर्गं लोकमभ्यप्लवन्त। यदभ्यप्लवन्त तस्मादभिप्लव. It is derived from √ प्लु at ŚBM XII.2.4.8 प्लवन्त इव वा अभिप्लवाः.

7 C आचक्षत.

8 Grammatically, having a smaller number of syllables, the word पृष्ठ्य precedes the word अभिप्लव. But ritually, in the first half of the gavamayana, abhiplava precede pṛsthyas. Hence the explanation of the grammatical sequence. See Caland, Acta Orientalia, Vol. IX, p.59f. 'A Rhythmic Law in Language'

9 C एवाधम् (ध and य are confusable in Grantha)

10 A B C पर.

11 C Wh omit अवरम

12 A B व्यतीषगाया, C प्यतिषगाया.

13 अनिर्मार्गाय is of common occurrence in the Samhitas MS I 8.5, II.3 1, IV.3.6, IV.4.1, KS XII.5 8, 13, XXIV.10, Kap XXXVIII 3. But in the other Brāhmanas it is quotable only from GB II 2.8. (see Miss Gaastra, p 173 note 10). It recurs in JB I 201, III 92.

14 C सर्वायुष्टाये. सर्वायुष्टायै recurs in JB I.335. It is unquotable from elsewhere. सर्वायुष is met with.

15 C ऽभिप्लवस्य. The four stomas of the abhiplava-sadaha are trivṛt, pañcadaśa, saptadaśa and ekavimśa (see ŚBM XII.2.2.12).

त्रिवृतस् संपद्यन्ते तेन त्रिवृता प्रयतं भवतीति । अथो यच् चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री तेनो एवेति[2] ।

तद् आहुः कथम् [3]एतद् वैषुवतीयम् अहश् छन्दोम्यं[3] भवतीति । स ब्रूयाद् यावन्ति सप्तानां चतुरुत्तराणां[4] छन्दसाम् अक्षराणि तावत्य् एतस्याह्नः स्तोत्रियाः । तेन[5] छन्दोम्यं भवतीति ।

तद् आहुर् यद् उपरिष्टाद्[6] विषुवतश् छन्दोमान्[7] उपयन्ति कथं पुरस्ताद् विषुवतश् छन्दोमा उपेता भवन्तीति । स ब्रूयाद् य एवैष आरम्भणीयस्याह्नश्[8] चतुर्विंश[श] छान्दोमिकस्तोमस् तेन[9] पुरस्ताद् विषुवतश्[10] छन्दोमा उपेता भवन्तीति । अथो यद् एव पृष्ठ्यस्य द्वे द्वे अहनी समस्ते छन्दोमास्[11] संपद्यन्ते तेनो[12] एवेति ॥ ३३ ॥

1 All the stotras of the prāyaṇiya atirātra are 24-versed (PB IV.2.4)

2 To complete the sense add प्रयत भवति after एव. Cf. PB IV.2.5 चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री । तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री । तेज एव ब्रह्मवर्चसमारभ्य प्रयन्ति.

3 C एतद्वैषुवतीयमहश्छन्दोम्य छन्दोम्य is not found in MW, VPK and Index Védique. Chandomas are the seventh, eighth and ninth days of the daśarātra

4 See Indische Studien Vol.VIII, p.16.

5 C ते.

6 C उपरिष्टोद्

7 The chandoma days are performed in the last month of the gavāmayana long after the viṣuvat, which comes just before the seventh month.

8 C -स्याहश्.

9 C तोन.

10 A B विषुवतच्, C विषुवत.

11 C छन्दामास .

12 C तेन

२.३४

तद् आहुर् यत् षदकृत्वः[1] पुरस्ताद् विषुवतः पृष्ठ्यान्य् उपयन्ति विश्वजिति सप्तमम् उपरिष्टात्[2] कथं तत् समारम् इति । स ब्रूयाद् यद् वा अर्वाचीनं [3]विषुवतस् तद् अयं लोको[4], यद् ऊर्ध्वं[3] विषुवतस् तद् असौ लोकः । [5]आसन्न[6] इव वा अयं लोकः[5] । प्ररिक्त[7] इवासाव् अन्यः । द्वितीयो ह्य् अयं लोकः । तद् यद्[8] विश्वजिति सप्तमम् उपरिष्टात् पृष्ठ्यान्य् उपयन्त्य् एवं समारम् इति । अथो य एवम् उ य एव विश्वजित् पृष्ठमयम्[9] एव । गौर् वै रथन्तरम्[10] अश्वो बृहद् अजा वैरूपम् अविर् वैराजं व्रीहयश् शाक्वरो यवा रैवतयः । स एष रससंसिक्तो[11] यत् पृष्ठानि[12] । तस्यैषो ऽक्षो यद्[13] गायत्रीषु बृहद् अग्निष्टोमसाम भवत्य् एतस्य रसस्यानपवर्दाय[14] । अथ य एतन् निर्हृतपृष्ठम्[15] उपयन्ति विषिक्तरसं[16] ते विश्वजितं शून्यं[17] उपयन्ति । ते न किं चन व्यश्नुवते[18] । तस्मात् पृष्ठमय[19] एव विश्वजित् कार्य इति ॥ ३४ ॥

1 C षरोकृत्व:

2 The seventh pṛṣṭhya-ṣaḍaha is performed after the viṣuvat in the seventh month.

3 A B omit विषुवतस्तदयं लोको यदूर्ध्वं.

4 C लाको.

5 C omits this sentence.

6 A असश्च.

7 B प्ररिक्ता

8 C य.

9 पृष्ठमय is not found in MW, VPK and Index Védique. It qualifies अहर् (neut).

10 A B C रथन्तरन्तरम्.

11 A B C रसस्मसिक्तो. It is contrasted with विषिक्तरस. Can it be construed स एष मसिक्तो रसो यत् पृष्ठानि (रस being put first for emphasis)?

12 C पृष्ठयेन. Cf. JB I.333 तस्मिन् पृष्ठ रूपं वा गायेत्ना वा व्याहृतीर्व्याहृत्योद्गायेद्धौश्चादवश्चाजाश्चाविश्च व्रीहिश्च यवश्चेति। गौरेव रथन्तरमश्वो बृहदजा वैरूपमविर्वैराज व्रीहयश्शक्वर्यो यवा रेवतय। तद्येऽस्माद् रसात् सृष्टा भवन्ति तानस्मिन् दधाति। तदाप्याययति। तेनास्यापीनेन रसवता स्तुत भवति.

13 A B C यत.

14 B रसस्यानपवर्द्धय, C रसस्यानववर्द्धय. Reading is uncertain.

15 C निर्वृत्तपृष्ठम्. Neither निर्वृतपृष्ठ nor निवृतपृष्ठ are to be found in MW, VPK and Index Védique.

16 विषिक्तरस is a new compound.

17 Because it is विषिक्तरस.

18 C व्याशुवने.

19 C पृष्ठमथ

२.३५

तद् धैतद् एके स्वरसाम्नां स्वराण्य्[1] एव पृष्ठानि कुर्वन्ति। पृष्ठेन वा अहर् आख्यायंत, स्वरसामान इत्येत आख्यायन्ते। तस्मात् स्वरसाम्नां स्वराण्य् एव पृष्ठानि कार्याणीति। त चेत् स्वराणि पृष्ठानि कुर्युर् यानि छं (?) भवन्ति तान्य् एकबृहतीषु[2] कुर्युः। तद् उ होवाच शाट्यायनिर् वयं वाव प्रत्यक्षं स्वराणि पृष्ठानि कुर्मो ये बृहद्रथन्तरे[3] कुर्मः। इदं वै रथन्तरम् अदो बृहत्[4]। आभ्याम् उ वै लोकाभ्याम् इदं सर्वं स्पृतम्[5]। [6]तस्माद् बृहद्रथन्तरे[6] एव पृष्ठे[7] कार्ये इति।

अथो हैते विच्छिन्नान् स्वरसाम्न उपयन्ति ये त्रीण्य् उपयन्ति। सर्वाण्य् एव कार्याणि। तथा[8] द्वाभ्यां द्वाभ्याम् [9]अहस् तायते[9]। एवं संगृहीता स्वरसामानो भवन्त्य् अविच्छिन्ना[10], अथो [11]पापवस्यसस्य व्यावृत्त्या[11] इति।

तद् धैतद् एके विषुवतो बृहतीष्व् एव[12] बृहत्[13] पृष्ठं कुर्वन्ति[14] — ॥३५॥

1 स्वराणि refers to the sāmans.

2 C एकबृकहृतीषु. एकबृहती is a new word, of uncertain significance.

3 C बृहद्रथन्तरे बृहद्रथन्तर 'rathantara and bṛhad' NOT 'bṛhad and rathantara'.

4 Cf. JB II.84 इद वै रथन्तरमदो बृहत्.

5 C स्पृणतम्.

6 A B तस्मात्बृहद्रथन्तरे, C तस्मात्महद्रथन्तरे.

7 C पृष्ठ.

8 C तथा तथा.

9 The phrase अहस्तायते occurs in KB XXVI.7, besides JB II.278(283) ter, 280 (285), 281,(286) bis, III.135,316.

10 अविच्छिन्न 'undivided'.

11 A B वापवस्य व्यावृत्त्या, C वापवस्यसस्य व्यापृत्त्या पापवस्यसस्य व्यावृत्त्यै 'for the prevention of confusion' occurs in JB II.183 (188), III.306, TB I.8.6.5, II.1.8.2, ŚBM XII.7.3.15.

12 B ए.

13 बृहत् neut. acc. sg. of बृहत् (sc. साम).

14 The topic is continued in the next section.

२.३६

—बार्हतो विषुवान्, बार्हतो वासाव् आदित्यः। बृहत्याम् एष[1] एतद् अभ्यूढम्[2] तपति। तस्माद्[3] बृहतीष्व् एव बृहत् पृष्ठं कार्यम् इति[4]।

अथ हैके बृहतीष्व् एव दिवाकीर्त्य[5] पृष्ठं कुर्वन्ति। बृहत्यायतनानि पृष्ठानि। इदं (MSS इयं) वा अन्तरिक्षं बृहती[6]। तस्याम् अयं वायुर् अन्तः पवते। तत् पृष्ठं[7]. तस्या[8] उ एव यद् द्वादशाक्षरं पदं तत्[9], जगतीषु[10] कृतं भवति। एवं तृतीयसवनम् अयातयाम[11] क्रियत इति। तद् उ होवाच शाट्यायनिर्[12] जागतो विषुवान्[13]। जागतम् एतत् साम। जागतो ऽसाव् आदित्यः। यदा[14] ह्य् एष उदेत्य् अथ जगद् एतस्यैव [15]प्रयाणम् अनु प्रैति[16]। तस्माज् जगतीष्व्[17] एव दिवाकीर्त्यं[18] पृष्ठं कार्यम् इति[19]। ततो यास् तिस्रो[19] जगत्यश् चतस्रस्[20] ता बृहत्यः[21]। तत बृहतीषु कृतं भवति। तास् संस्तुता अष्टाविंशतिर्[22] बृहत्यस् सपद्यन्ते। तेनो एव बृहत्य् अन्तरिता भवति। अथो हैतत् प्राणस्यैव रेतो निर्मितं यद् दिवाकीर्त्यम्। प्रजननं[23] जगती। सो ऽसाव् आदित्यः। तद् यज् जगतीषु दिवाकीर्त्य[24] पृष्ठं[25] कुर्वन्ति तं[26] स्वेनैवेनं[27] तद् आयतनेन समृद्धयन्ति। तेनैभ्यस् समृद्धेन स्वायां जनतायाम् ऋधुकं[28] भवति ॥३६॥

1 C एषु.

2 C अभ्यूद.

3 A B C तस्मात

4 C इ. 'So on the bṛhatī (verses) the bṛhat (sāman) should be made the pṛṣṭha (stotra)'.

5 In PB IV.6 12 also the viṣuvat day has the divākīrtya sāman. The term divākīrtya comprise five ādityasya vrata śukriyāṇi bhrāja, ābhrāja, vikarṇa, bhāsa and mahādivākīrtya. The bhrāja sāman (Ar. gāna VI.1 5) is composed on अग्न आयूंषि पवसे (Ār. ārc. V 1), the ābhrāja (Ar. gāna VI.1.6) on अग्निर्मूर्धा (Ār. ārc. I.27), the vikarṇa (Ar. gana VI.1.7) on विभ्राड् बृहत् (Ār. ārc. V.2), the bhasa (Ar. gāna VI. 1.8) on प्रक्षस्य वृष्ण. (Ār. ārc. III.8), the mahādivākīrtya (Ar. gana VI.1 9-18) on different stobhas and Ār. ārc. V.2 (विभ्राड् बृहत्).

बृहत्यायतन is not found in MW and Index Védique. It is quotable only from KB XVIII.2 बृहत्यायतनानि पृष्ठानि भवन्ति. The editor of VPK emends it to बृहदायतन on the basis of PB XIII.10 15 (which is the only place where बृहदायतन occurs). The emendation, unsupported by any MSS authority (see Lindner's edition), is unnecessary because in the agniṣṭoma it is always on the bṛhatī-verses that the pṛṣṭha-sāmans (excepting the second, maitrāvaruṇa, stotra which is always chanted on the gāyatrī) are chanted. The emendation is further weakened by the occurrence of बृहत्यायतन in the present passage and in JB II.48.

6 Mark the position of the subject, बृहती Also cf. PB VII.3.9 अयं मध्यमो (sc. लोकः i.e. अन्तरिक्ष) बृहती

7 C पृष्ठं.

8 तस्या. = बृहत्या.

9 Note the pendent disjunctive construction.

10 C जागतीषु A bṛhatī has four pādas (8+8+12+8), the third pāda having 12 syllables. 12 syllables is the mea-

sure of the jagatī pāda too. Hence the relationship. Cf. JB I.206 तासां (sc. बृहतीनां) यद्द्वादशाक्षराणि पदानि तेन जागतीभ्यो नयन्ति.

11 अयातयाम 'of unexhausted strength'.

12 A B C शाख्यायनि.

13 C विषुवा.

14 C यद.

15 A प्रयणमनुप्रैति, C प्रायणमनुप्रैनी

16 A B C जागतीष्व्.

17 A C दिवीत्य.

18 'Therefore on the jagatī (verses) the divākīrtya (sāman) should be made the pṛṣṭha (stotra)'.

19 C तस्रो.

20 A चतसृस.

21 3 jagatīs = 3×48 = 144 syllables. 4 bṛhatīs = 4×36 = 144 syllables. Hence 3 jagatīs = 4 bṛhatīs.

22 A अष्टाविंशतिः

23 C प्रजनन

24 C दिवर्कीर्त्य.

25 C पृष्ठा

26 A B omit ने

27 C स्वैर्नेव.

28 A B ऋधुक, C अधुक. See note 14 on JB II.13

२.३७

तद् एतत् पृच्छन्ति किं तद् दिवाकीर्त्यं ऽहन्[1] क्रियते येन प्रजाः प्रजनयति येन च प्रजा दाधारयति[2] । स ब्रूयात् प्राणस्यैव रेतो निर्मितं यद् दिवाकीर्त्यम् । प्रजननं जगती[3] । तेन प्रजाः प्रजनयति । अथ यत् प्राणो[4] भूत्वा पराणि चावराणि चाहानि[5] दाधर्ति[6] तेनो एव प्रजा दाधारयति[7] । प्राण[8] एव दिवाकीर्त्यम्[9] । चक्षुषी भ्राजाभ्राजे[10] । श्रोत्रं विकर्णम्[11] । वाग् दशस्तोभम्[12] । त इमे प्राणा [13]मध्यतो हिताः[13] । तद् धै[त]द्[14] एक उदित एवाज्यग्रहान्[15] गृह्णन्ति । उदिते[16] प्रातरनुवाकम् उपाकुर्वन्ति[17] । दिवाकीर्त्यं वै नामैतद् अहः । तन् न रात्र्या संसृजेयुर्[18] इति । तद् उ होवाच शाट्यायनिस् सामभिर् वा [19]अहान्य् अभिष्टुतान्य् ऋग्भी[19] रात्रयः । सैषां रात्रिर् अनभिष्टुता[20] शून्या[21] भवति[22] । अथो प्रजापतिर् एष यत् प्रातरनुवाकः[23] । तम् आयतनाच् च्यावयन्ति[24] । स य एनांस् तथा चकृषो[25] ब्रूयाद् आयतनाद् वा च्योष्यन्ते ऽस्माद् वा लोकाद् इति, तथा हैव स्युः । तस्माद् यथैवेतरेषाम्[26] अह्नां तथा कार्यम् ।

प्राणापानाव् उपांश्वन्तर्यामौ[27] । उदित ऽन्यं जुह्वत्य्[28] अनुदिते ऽन्यम् । बहिर्[29] वै सन्तं प्राणम् उपजीवन्त्य् अन्तस् सन्तम् अपानम् । तद् यद् उदिते ऽन्यं[30] जुह्वत्य्[31] अनुदिते ऽन्यं, बहिस् सन्तं प्राणम् उपजीवामान्तस् सन्तम् अपानम् इति । अथ य [32]एताव् उदिते[32] जुह्वति[31], प्राणापानाव् उत्खिदन्ति[33] । स य एनांस तथा चकृषो[25] ब्रूयात्[34] प्राणापानाव् उदखात्सुर्[35] मरिष्यन्तीति, तथा हैव स्युः । तस्माद् यथैवेतरेषाम् अह्नां[36] तथा कार्यम् ॥३७॥

1 The viṣuvat day is also called the divākīrtya day, *e.g.*, in PB XXIII.16.1 and XXIV.20.1 (scheme of gavāmayana).

2 दाधारयति 3 sg. causative of intensive of √धृ (Whitney, Grammar §1025)

3 Cf. JB II.36 अथो हैतत् प्राणस्यैव रेतो निर्मितं यद्दिवाकीर्त्यम् । प्रजननं जगती.

4 C प्राणे.

5 Wh omits अहनि.

6 A B C दाधर्त्ती, Wh दाधर्ति. दाधर्ति

3 sg. intensive present of √भृ (Whitney, Grammar §1007a). See Over en uit het JB p.23.

7 C inserts स भयात् after it.

8 C प्राणा.

9 Divākīrtya corresponds to mahādivākīrtya in note 5 on JB II.36.

10 C भ्राजाभ्रजे.

11 On the vikarṇa sāman see note 5 on JB II.36.

12 Daśastobha is the bhāsa sāman Sāyana's comm. on PB IV 6.16 इद भास दशस्तोभ भवति । आद्यन्तयोः प्रयुज्यमाना हाउहावादयो भासान्ता दश स्तोभास्तैर्युक्तमेतत् See note 5 on JB II.36.

13 B मध्यने हिता, C मध्यने एता .

14 A omits धनद्, Wh धै

15 C एवाजग्राहान्

16 The phrase (an)udite sūrye or āditye is many times abbreviated by the omission of the noun—SBM II.1.4.8,9,3 1.2, 5,9,12,3.9, III.2 2.26, IV.1 2 11, 12,14, AB (Aufrecht's ed.) V.29.3-8, 30 1,4, 15, 31.1-4, TB I.7.5 3, 10.5, III 8.16.4 KB II.9, XII.4, JB I.5,6.213,II.38,269.

17 The prātaḥsavana begins with the prātaranuvāka hymn. Cf. KB XXV.10 सप्रातरनुवाकमेतदहर्दिवाकीर्त्यं भवति.

18 ममजेयुरिति or ममजेयुरिति ?

19 A अहान्यभिषुतान्य-, B अहान्यभिषुतान्य-, C अहन्यभिषुतानृभिः.

20 A अभिष्टुता, B अनभिष्टुन, C अभिष्टुत.

21 A B न्या

22 C भवन्ति.

23 Cf. KB XXV.10 प्रजापतिर्वै प्रातरनुवाकः.

24 C व्यवयन्ति.

25 C चक्रुषो.

26 B यथैवैतरेषाम्.

27 So also Caland, Auswahl §119. But all the MSS read प्राणापाना उपांश्वन्तर्यामौ. For the dropping of -v of -āv < -au see ŚBK, introd. III § 5 b and cf. AB II.21 प्राणापाना उपांश्वन्तर्यामौ Here the -v is not dropped in uniformity with प्राणापानावुत्क्रिदन्ति (infra) and प्राणापानावुदक्रमताम् (infra) where the v is found in all the MSS.

28 C जुबत्य्

29 C वाहि

30 C श्र.

31 C जुन्त-

32 A B C एता उदिते, Wh एतावुदिते

33 See note 37 on JB II 32 for parallel passages.

34 C भया.

35 A उद्‌क्रमांसुर्, B उदु‌क्रवांसुर्, C उदक्रत्वांसुर्, Auswahl §119 (note 1) उदक्रत्वासुर्. Wackernagel, BSOS VIII p 826, has shown that it is not necessary to emend उदक्रमताम्:, an aorist corresponding to the present उत्क्रिदन्ति.

36 A अहि.

२.३८

तानि वा एतानि दीक्षमाणाद् उत्क्रामन्त्य्[1] अग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासौ चातुर्मास्यानि[2] पशुबन्धः पितृयज्ञो[3] गृहमेधो ब्रह्मौदनो[4] मिथुनम्[5] । तद् यद् दीक्षोपसत्सु स्वाहेति व्रतयति[6], तेनास्य[7] दीक्षोपसत्स्व् अनन्तरितम्[8] अग्निहोत्रं भवति । यद् [9]उपांश्वन्तर्यामाव् उदिते ऽन्यं[9] जुहत्य[10] अनुदिते ऽन्यं, तेन सुत्यायाम् । यत् पुरोडाशम्[11] तेन पौर्णमासम् । य[द्] दधि[12] तेनामावास्यम्[13] । यत्[14] पयस्या[15] तेन चातुर्मास्यानि । यत् पशुम्[16] आलभन्ते तेन पशुबन्धः । यद् उपासनान्य् उपास्यन्ति[17] तेन पितृयज्ञः[3] । यद् धानाः करम्भो[18] भवति तेन गृहमेधः । यत् [19]सौम्यम् आहरन्ति[19] तेन ब्रह्मौदनः[20] । यत्

पत्नीस् संख्यापयन्ति[21] तेन मिथुनम्[22] ।

तद् धैक आहुः प्राणेन त्वा समन्वामर्नीत्य् एव प्रतिष्णाम्[23] अभिप्राण्यानीति । तद् उ होवाच शाट्यायनिर् अवकीर्णरूपम्[24] इवैतत् । एको वाव पुमान् प्राणावे विद्ययैवैतद् अनन्तरितम् अथो [25]यद् एव[25] यज्ञायज्ञीयस्य[26] स्तोत्रे संख्यापयन्ति[27] ॥३८॥

☞ Major part of this section has been edited in Auswahl

1 C युत्क्रामन्त्य्

2 Cāturmāsyas are the three sacrifices (*viz.* वैश्वदेवम्, वरुणप्रघासाः, साकमेधाः) performed at the beginning of the three seasons, each of four months duration.

3 All MSS पितुर्व्यंशा

4 See Auswahl §120, note 2

5 B C मिथुन.

6 A B ब्रयेति, C प्रतेनि. Cf. CH §55

7 B C तानास्य.

8 C आन्तरितम्

9 A B उपांश्वन्तर्यामावुदिनेन्य, C उपांश्वन्तर्यामावदिनेन्य.

10 Cf. CH §§128,131.

11 Cf. CH §§143,186

12 C दधिस. Cf. CH §184.

13 A B नेनामावास्यां, C नेनेमावास्य

14 B यत् यत्.

15 Cf. Karka's comm. on Kātyāyana Śrautasūtra I.2.15 कथमेषां चातुर्मास्यान्यन्तरितानि भवन्तीति । पयस्ययेति ब्रूयात्

16 Cf CH §141f

17 A B C उपास्यति Cf. CH §231 (with note 7).

18 Cf. CH §121.

19 A मौम्यामाहरन्ति, B मौम्यमाहृति, C सौम्यामाहरन्ति. Cf. CH §237

20 All the MSS have ब्रह्मौदन· (masc.) but Caland wrongly reads ब्रह्मौदनम् (Auswahl p 135, line 11) Correct 'ब्रह्मौदनम् JB 120' in VPK to ब्रह्मौदन·.

21 C Auswahl §120 सख्यापयति. Cf. CH §241d

22 B C मिथुन Cf JB I 173 ता सख्यापयन्ति रेतोधेयाय

23 प्रतिष्णा is not quotable from the other Brāhmanas. MW gives प्रतिष्णा (स्ना) from the suṣāmādigana in the Kāśikā.

24 अवकीर्णरूप is not found in MW, VPK and Index Védique अवकीर्ण 'who has spilt his semen virile, *i.e.* violated his vow of chastity, TĀr ' MW.

25 A B यवेत

26 C यज्ञायज्ञीयस्य.

27 C सख्यापयन्तीति. The text of this paragraph is uncertain.

२.३९

तद् आहुर् यद् अन्यैर् अन्यैः[1] सामभि स्तुवते ऽन्या अन्या[2] अनुशंसन्त्य्[3] अथ कस्मात् समाना[4] गृहा इति । स ब्रूयाद् अन्नं वै साम[5] । अन्नम् ऋक् । प्राणा गृहाः । अन्यद् अन्यद् वै प्राणेभ्यो ऽन्नम् आहरन्ति । तस्माद् अन्यैर् अन्यैः[1] सामभि स्तुवते ऽन्या अन्या अनुशंसन्ति समाना[6] एव गृहा इति ।

प्राणा एव साम[7] । तन् मूलम् । अथ यथा वृक्षस्य स्कन्धांसि वा शाखा वा[8] पलाशानि वैवम् अन्यानि सामानि[9] । स य एतद् एवं वेद सर्वाण्य् एवास्य सामानि विदितानि[10] भवन्ति ।

वाग् एवर्क्[11] । तन् मूलम् । अथ यथा वृक्षस्य स्कन्धांसि वा शाखा वा पलाशानि वैवम् अन्या ऋचः । स य एतद् एवं वेद सर्वा एवास्यर्चो विदिता भवन्ति ।

मन[12] एव यजुः[13] । तन् मूलम् । अथ यथा वृक्षस्य स्कन्धांसि वा शाखा वा पलाशानि वैवम्[14] अन्यानि यजूंषि[15] । स य[16] एतद् एवं वेद सर्वाण्य् एवास्य यजूंषि[15] विदितानि भवन्ति ॥३९॥

1 B C omit the visargas

2 sc. ऋचः.

3 C अनुशसत्य.

4 A B C समाना but see infra where समाना is the reading in all the MSS

5 Cf. SVB I.1.3 तस्माद्वाङ् सामैवान्नमिति, JUB I.11 3 सोऽब्रवीदेक वाचेदन्न यदमृक्षि सामैव, PB VI.4 13 साम दत्तानामन्नम्

6 No v.l.

7 Cf JUB I.25 10 स य प्राणस्तत् साम JUB III.1.18 तस्मात् प्राण एव साम, SBM XIV 8.14.3 प्राणो वै साम, SBM IX 1.2 32 प्राणा वै सामानि

8 C शाखो for शाखा वा

9 C omits सामानि

10 C विदतानि,

11 Cf JUB IV.23.4 वागृक्, JUB I.9.2 वागित्यृक्, JUB I.25.8 स य सा वागृक् सा, SBM IV 6.7 5 वागेवर्चश्च सामानि च

12 C मान

13 Cf ŚBM IV 6.7.5 मन एव यजूंषि, SBM VII 3.1 40 मनो वै यजुः JUB I.25 9 अथ यन्मनो यजुष्टत्

14 C वन

15 A यजुंषि

16 C omits य

२.४०

तद् आहुः किं नातिष्टुवन्ति[1], किं नातिशंसन्ति, किं नातिगृह्णन्तीति[2] । स ब्रूयात् प्राणम् एव नातिष्टुवन्ति[1] । स्तुतं[3] वै प्राण एव परिशिष्यते । वाचम् एव नातिशंसन्ति । शस्तं वै वाग् एव परिशिष्यते । मन एव नातिगृह्णन्ति । गृहीतं[4] वै मन एव परिशिष्यते । नातिष्टुतं नातिशस्तं नातिगृहीतम् एवंविदस्[5] संपन्नम् एव भवति ।

अथ ह वै समृद्ध एव यज्ञ[6] उपाप्तितव्यः । यद् अधीयन्न् अनुपहन्यमानः[7] करोति तत् स्वर्ग्यम् । स्वर्ग्यं[8] म एतत्, स्वर्गलोक एतेन भविष्यामीत्य् एव[9] तद् विद्यात् । अथ यद् दुरधीयन्न्[10] उपहन्यमानो विपिञ्चन्[11] करोति, पुष्टिस् सा प्रजननम् । पुष्टिर् म एषा प्रजननं, बहुर् भविष्यामि प्रजनिष्य इत्य् एव तद् विद्यात् ॥४०॥

1 All our MSS नातिष्टुवन्ति. Wh नातिस्तुवन्ति (cf. Wackernagel I, p.234, §204b)

2 C नातिगृह्णन्तीति, Wh नातिगृह्णन्ति.

3 For the omission of the noun, see Oertel, Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas §60 Ex. 189, p 260.

4 B गृहीत.

5 B C एवंविद.

6 Cf. ŚBM XI.4 4.8f.

7 C अनुपहन्यमान.

"The √han + upa (PW 'anstossen, stecken bleiben im Rezitieren') refers to the omission of a letter in the recitation, cf. the comm. to AB III.35.3 *adhīyann upahanyāt* which it glosses by *upaghātam vai nalopam kuryāt.* The passive voice is used in the same sense at TS VII.3.1.1 *sa yo vai daśame 'hann avivākya upahanyate sa*

hiyate, 'He is left (=lost) who on the tenth day, *viz.* on the avivākya day, makes an error (through the omission of a letter)". Oertel, Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmanas §68 Ex. 2 p 299.

8 A स्वर्गम्, B C स्वर्गम

9 C अव.

10 B C दूरधीयन्न्.

11 In the Brāhmanas विपिश्चन् occurs only in TB I.6.3.10.

२.४१

अथ ह वै त्रयः पूर्वे ऽग्नय[1] आसुर् भूपतिर् भुवनपतिर्[2] भूतानां पतिः। अयं वै लोको भूपतिर्, अन्तरिक्षं[3] भुवनपतिर्, असाव् एव लोको भूतानां पतिः। अथ[4] हायं भूतिर्[5] नाम। तेषां ह वषट्कारश् शीर्षाणि चिच्छेद। त[6] इमास् तिस्रः[7] पृथिवीः[8] प्रविविशुः। तस्माद् यद् अग्निहोत्रस्य वाज्यस्य[9] वावस्कन्देत्[10] तद् अभिमृशेद् भूपतये स्वाहा, भुवनपतये स्वाहा, भूतानां पतये स्वाहेति[11]। एतेषु हैवास्याग्निषु हुतम्[12] अस्कन्नं भवति[13]।

अथ ह वै त्रयः पूर्व ऋषय आसुश् शर्यणवस् अध्वाना अन्तर्वान् कपिस् सोल्वालाः[14]। ते ह यज्ञस्य कृन्तत्राणि[15] ददृशुः। तस्यैता प्रायश्चित्तीर्[16] ददृशुः—शं च मे, उप च मे, आयुश् च मे, भूयश् च मे, यज्ञ[17] शिवो मे संतिष्ठस्व, यज्ञ स्विष्टो मे[18] संतिष्ठस्व, यज्ञारिष्टो[19] मे संतिष्ठस्वेति[20]। तस्माद् एता दर्शपूर्णमासाभ्यां वा चातुर्मास्यैर् वा पशुबन्धेन वा सौम्येन[21] वाध्वरेणेष्ट्वोपरिष्टाज्[22] जपेत्। यद् एवात्र यज्ञस्य विधुरं भवति तद्[23] एव तेन शमयति।

प्राण एवाविषुवतो व्यानो विषुवान्[24] अपानो यद् ऊर्ध्वं विषुवतः। अपानो वा इदं सर्वम् आहरति। तस्माद् वयं परस्ताद्[25] विषुवतो ऽर्वाचष्[26] षडहान् उपेमः ॥४१॥

☞ This section has been edited in Auswahl §§121-122 up to यदेवात्र यज्ञस्य विधुरं भवति तदेव तेन शमयति. Cf KS XXV 7, ŚBM I.3.3.13f.

1 C ऽग्न.

2 A भुवनस्पतिर्.

3 C अन्तरिक्ष.

4 C अम.

5 A B भूपतिर्. KS XXV has भूत

6 A B C ग

7 C तिस्र.

8 A B C पृथिवी.

9 =वा+आज्यस्य.

10 =वा+अवस्कन्देत्.

11 It is not from JS. It occurs in TS II.6.6.2-3, MS III.8 6, KS XXV.7 (bis), XXXV.8, ĀŚS III.13.15, ĀpŚS IX.13.6,7, MŚS III 1 32

12 For genitivus agentis with हुत, the p.p.p form of √ हु cf JB I.6 (bis),8, 57, III.116, ŚBM I.3 3 17, I.8.1.39 I 9 2.20, III.2.2 13, III 2.2.18. IV 1.2.20, VI.3.3.22, IX.1.1 5, IX 3.1.17, IX.5.1 61, 68, XI.1.7.4, XI 5.3.4, XI 6 2 9,10. XII.4.3.10, XIV.2.1. 20, TB II.1 5.9,10, II 1.6 5, II.1.10.1 (bis), 2 (ter), 3 (bis), III.7.3 1-4, AB V.29.5,7, V.31 3,4, GB I.3 11, KB II.8, VII.3, MS I.4. 12, 13, I 8.7, III 6.5,6, KS XXI.7, XXIII.5, XXIV.9 (=Kap XXXVIII.2), TS III. 4.10.3.

13 Cf. ŚBM I.3.3.13f., esp. 17 स स्कन्नमभिमृशति। भुवपतये स्वाहा भुवनपतये स्वाहा भूतानां पतये स्वाहेत्येतानि वै तेषामग्नीनां नामानि। यद्भुवपतिर्भुवनपतिर्भूतानां पतिस्तद्यथा वषट्कृतं हुतमेवमस्यैतेष्वग्निषु

भवति. Also cf KS XXV.7

14 C सोल्लोला Note that here the Kāṇva version of ŚB is closer to JB than the Mādhyandina. ŚBK II.2.8.3 has तान् ह ऋषीन् यश तन्वानानेते गन्धर्वा उपनिषेदु. शूर्पयवमह्वानोऽन्तर्वान् कृषि मोल्वला ने ह , while in ŚBM XI.2.3.11 the names read शूर्प यवमान् कृषिरुद्दालवान् धानान्तर्वान्

15 A B C कृन्तन्त्राणि

16 A B C प्रायश्चित्तिर्

17 All MSS यश्चश्, but Vedic Concordance, Auswahl §122 give no variant ĀpŚS IV.16.15 also reads यश

18 C मेव

19 C यशारिपो

20 श च म . यशारिष्टो मे मनिष्ठस्व is not found elsewhere according to Bloomfield's Vedic Concordance. ĀpŚS IV.16.15 has यश शिवो मे मतिष्ठस्व यशारिष्टो मे मनिष्ठस्व.

21 C साम्येन

22 C वाध्वरेणेष्ट्वापगिष्ठा

23 A B C नाद्

24 C विपुपान्.

25 B पुरस्ताद्.

26 C ःवेष

२.४२

तद् ध क्रतुजिज्[1] जानकिर् इर्याप[2] सौमाप[3] पप्रच्छ—प्राणेन [4]स्वी[३]द् अपानेना[३][5] अस्मिञ् जीवति मर्त्यः । [6]तद् ब्रूताम्[7] सगतेभ्यः कुरूणां ब्राह्मणेभ्य इति । स होवाचेहवाहं त्वां प्रतिवक्ष्यामीति । तं ह प्रत्युवाच—न प्राणेन नापानेन । अस्मिञ् जीवति मर्त्यं व्यानो ऽध्यक्षः पशोस् सतं [8]विष्वंचमीय्यत इति । पुरुषो वै पशुः । पशुरन् पशुस् सः । व्यानो ह वा एतं विष्वंचमीय्यते ।

तान् वा[9] [10]एतान् एके[8] परस्ताद् विषुवत ऊर्ध्वान् एव षडहान् उपयन्ति । यं वात्रैतं[1] पृष्ठ्यं पूर्वम् उपेमस् तेन व्यावृत्ता भवन्ति । अथो एवम् अजामीति[9] । तद् उ होवाच शाट्यायनिर् उभये वा एते[10] ऊर्ध्वा भवन्ति ये चोर्ध्वा ये चार्वाञ्चः । सवनैर् वा एत ऊर्ध्वा भवन्त्य् आप्नुम उ तं कामं य आवर्तेष्व् इति ।

तद् आहुर् यद् यथापां विवर्ते[11] एवम् एते यद्[12] गोआयुषी । कतरेषाम् एते अह्ना(म्)[13] । परेषाम् अवरेषाम्[14] इति । उभयेषाम् एवेति ब्रूयात् । उभयानि ह वा एते अहानि संगृह्य तिष्ठतः पराणि चावराणि[15] च । तस्मात् त्र्यहणान्यत् तनुमेह त्र्यहणान्तत[16] । स द्व्यहम्[17] सन् षडहो भवति । तद् ऊर्ध्वे गोआयुषी भवत ऊर्ध्वो[18] दशरात्रः ।

तद् धैतद् एके विहृते गोआयुषी उपयन्ति—उपरिष्टाद् विश्वजित आयुः पुरस्ताद् दशरात्रस्य गाम् । एवम् अजामीति[19] । अथो एवम् एवैनयोः पुरोपाययनम्[20] । तत् प्रमत्ता नैमिशीया अतीयुः । ते ऽत्र पुरस्ताद् दशरात्रस्य महोपेयुः । तत इदम् अर्वाचीनम् एवोपयन्ति[21] ।

तद् उ होवाच शाट्यायनिः [22]प्राणापानाव् एतौ[22] यद्[23] गोआयुषी[24] । अपाने[25] न विच्छिन्दन्ति[26] ये विहरन्ति । अथो एष वाव देवयानः पन्था यद्[23] गोआयुषी । स्वर्ग एव लोको यद् दशरात्रः । ते एतेन देवयानेन पथेन स्वर्गं लोकं गच्छन्ति ।

अथ य एते विहरन्त्य् एतं देवयानं[27] पन्थानं विच्छिन्दन्ति[28] ते न किं चन व्यश्नुवते[29]। तस्मात् महेवोपेत्ये इति ॥४२॥

1 A B C कृतुंजज्

2 A C व्यपि, B व्यपि.

3 C सामर्पा Here the MSS are corrupt. At JB I.281, 299 it is correctly read as व्यपि गौमाप (also see Auswahl, p 299).

4 C स्वीनुदपानेनागु

5 C स भयान, Auswahl p 300 तत भतान् (wrong Sandhi ?)

6 The text is uncertain. C omits [illegible] नर्मीप्यत य तावत

7 B [illegible]

8 A एतेनैक, B एतेनक.

9 C [illegible]

10 [illegible]

11 C विवर्तन.

12 A B C यत

13 [illegible] 'of which days are these (i.e. the go- and ayus day, the vivarta)' ? To complete the sense supply उपयन्ति at both places

14 B अपरेषान्, C omits अपरेषाम.

15 A C चावराणि

16 A व्यहेणान्यम B C व्यहणान्य.

17 A इहम, B C इह

18 C ऊध्वा

19 C [illegible]

20 So all the MSS!

21 Auswahl, p 310 s.v. Nameśiva reads [illegible]-मुपयन्ति

22 C प्राणापानाम्नौ

23 A B C यत.

24 C [illegible].

25 C [illegible]

26 A B विछन्दन्ति

27 C देवयान

28 B [illegible]न्छन्दन्ति, C विछन्दन्ति.

29 C व्याश्नुवते.

२.४३

गोबल ह वार्ष्ण[1] शाट्यायनिर् उवाच पितृमान् अस्मि[2] भगवः पितामहवान्[3]। संवत्सराय दीक्षिष्ये[4] ऽनु मा शाधीति। तथेति होवाच। अयनं ते वक्ष्यामि, यद् विद्वान् अनार्तस् संवत्सरस्योदृचं गच्छन्त्य[5] उत्थायो योगक्षेमी[6] पणाय्यो[7] भवतीति। तान् वा एतान् द्वादश मासो यन्तीति होवाच। ततो[8] यांश् चतुरो मासो यन्त्य् अग्नेर् एव[10] तान् अयनेन यन्ति। अग्निं चैव तेन देवतानाम् उपाप्नुवन्तीमं च[11] लोकम् इति। अथ यान् अपरांश्[12] चतुरो मासो यन्ति वायोर् एव तान् अयनेन यन्ति[13]। वायुं चैव देवतानाम् आप्नुवन्त्य् अन्तरिक्षलोकं[14] चेति। यान् अपरांश् चतुरो मासो यन्त्य् आदित्यस्यैव तान् अयनेन[15] यन्ति। आदित्यं[16] चैव तेन देवतानाम् उपाप्नुवन्त्य् अमुं च लोकम् इति ॥४३॥

1 B वार्ष्ण, C वार्ष्ण. गोबल वार्ष्ण occurs as a teacher in TB III.11.9.3 and JUB I.6.1.

2 B C अस्मा

3 C Wh पितामहान्. पितामहवान् is not found in MW, VPK and Index Védique.

4 For the dative संवत्सराय with √दीक्ष्, cf SBM XI.1.3.7, XII.1.1.1=GB I.4.1, SBM XII.2.1.1=GB I.5.2, SBM XII.2.1.9, XII.2.2.8, XII.3.3.1=GB I.5.10, SBM XII.3.5.3-10=GB I.5.9, TS VII.4.8.1, JB II.56, II.399 दीक्षन्ते संवत्सराय, III.399

स्वर्गाय वा एते लोकाय दीक्षन्ते ये संवत्सराय

5 A B C गच्छन्त्य

6 योगक्षेमी is found in Mahavastu III p.384. On योगक्षेम see Oertel, Syntax of Cases in the Prose of the Brahmanas §60 Ex.115 Excursus, p.223f and Ray, BSOS VII, p.133

7 C पणायो. पणाय्य 'praiseworthy, laudable'

8 C तता.

9 Acc. pl. of मास

10 C एषु

11 C omits च

12 B अपुराश्

13 A ययन्ति

14 C अन्तरिक्ष लोक

15 C यन्त्यादित्य for यन्त्यादित्य (note the change of -त्य to न.)

२.४४

एतद् वा अयनम् इति होवाच । तद् यद् वा इदम् आहुर् अनयनेनागाद्[1] इति । य एवैतद् अविद्वांसस् संवत्सराय[2] दीक्षन्ते न[3] ऽनयनेन यन्ति । अथ य एतद् एवं वेदानात[4] एव संवत्सरस्योदृचं गच्छन्त्य[5] उत्थायो योगक्षेमी[6] पणाय्यो[7] भवति[8] । त एतं स्वर्गं लोकम् आगच्छन्ति ।

एतन् महाव्रतीयम्[9] अहः । एष वाव[10] स्वर्गलोको यन् महाव्रतीयम्[11] अहः । तत् पञ्चविंशं भवति[12] । ततो या[13] विंशतिर्[14] विराट् सा । अथ[15] याश् चतस्र इमा एव ताश् चतस्रो दिशः । अथ या पञ्चविंशीयम्[16] एव सोर्ध्वा दिक् । दिशो वै यत्र[17] समुदश्रयन्त[18] तद् एषो ऽत्ययो नाम लोको ऽभवद् य एष तपति । एतम् एवैतत् पञ्चविंश्याभ्यारोहन्ति[19] । एतस्य सलोकतां गच्छन्ति ।

तद् आहुर् यद् एतेनाह्ना भूयिष्ठम्[20] ईप्सन्ति यन्[21] महाव्रतीयेनाथ[22] कस्माद् अयं वारण· पञ्चविंशस्तोमः क्रियत इति । कृत्स्नस्यान्नाद्यस्यावरुद्ध्या[23] इति ब्रूयात् । पुरुषम् एव पञ्चभि स्तोत्रियाभिर्[24] अवरुन्द्धे[25] गां पञ्चभिर् अश्वं पञ्चभिर् अजां पञ्चभिर् अविं पञ्चभिः । स एष कृत्स्नस्यैवान्नाद्यस्यावरुद्ध्या[26] अन्ततः पञ्चविंशस्तोमः क्रियत इति ।

अथ[27] याव् अतिरात्रौ[28] प्रतिष्ठैव सा । अस्मिन्न् एव लोके प्रायणीयेनातिरात्रेण प्रतिष्ठाय प्रयन्ति[29] । अमुष्मिन् लोके[30] उदयनीयेनातिरात्रेण[31] प्रतिष्ठायोद्यन्ति । ते हाप्य् अबुभूषन्त इव भवन्ति, प्रत्य[32] इव तिष्ठन्ति ॥४४॥

1 C अवनेनागाद

2 C अविद्वांसस्संवत्सरय

3 C omits न

4 B वेदानास्त, C वेदानान्त

5 C गछन्त्य

6 A B C योगछेमी. Note छ for क्ष

7 C पणाया

8 Cf JB II.43 यद्विद्वानन्तानेसंवत्सरस्योदृच गच्छन्त्युत्थाया योगक्षेमी पणाय्या भवन्तीति

9 A B C महावृतीयम

10 A B C वाव

11 A C महावृतीयम. Cf JB II.8 एष वाव स्वर्गो लोको यन्महाव्रतीयमह

12 The mahavrata is a pañcaviṃśa day (TB II 6 1 2 पञ्चविंशस्तोमो भवति)

13 C त्या

14 C विंशति.

15 B C अथ.

16 C पञ्चविंशतीयम्. In the other Brahmaṇas the word पञ्चविंशी occurs only in PB IV.10.7 (Sayana पञ्चविंशतिसंख्यापूर्णा स्तोत्रीया). Cf. JB II 212(217) न उ वै पञ्च पञ्चविंश भवन्ति । ततो या विंशतिस्तराट् सा । अथ याश् चतस्र इमाः एव ताश्चतस्रो दिशोऽथ या पञ्चविंशीयमेव (v. l. पञ्च पञ्चविंशीयमेव) सोऽथा दिक्.

17 B गायत्र

18 A B समुदुह्यश्रयन्त

19 C पञ्चदश.

20 B ईप्सन्तीयन्

21 C महावृतीयेन च

22 A B -रुध्या, C -रूध्या.

23 B C स्तोत्रियमिर्.

24 A B C अवरुन्धे

25 A B C -रुध्या

26 C यावन्तीरात्री. The two atirātras (i.e. the prāyaṇīya and the udayanīya) are प्रतिष्ठा 'firm support'. Cf. JB II 186 (191) एषा वै कृत्स्ना प्रतिष्ठा यदतिरात्र.

27 प्रयन्ति 'they commence' is contrasted with the following उद्यन्ति 'they arise'.

28 A C -कृ.

29 B उदयनीयातिरात्रेण.

30 प्रति goes with तिष्ठन्ति

२.४६

अथैषौदुम्बरी राजासन्दी । तां हैके प्राचीम् एव निदधति[1] । उदीचीम् एव निदध्यात् । तस्या इमाव् अवान्तरदेशौ पूर्वौ पादाव इमाव अपरौ । तां हैके प्राचीम् एवाधिरोहन्ति । तद् उ होवाच शाट्यायनिर उदञ्चो वै सामार्त्विज्यं कुर्वन्ति । उदीचीन-प्रवत्या[2] उद्गातारः[3] । उदीच्यैवारोहेत[4] । तां हैके नमस्कारेणैवाधिरोहन्ति[5] नमस् ते ऽस्तु भगवति विश्व त्वा मा नश शिवैधाति[6] । तूष्णीं हैवैके[7] अधिरोहन्ति । मनो वै प्रजापतिः । प्राजापत्यम् एतद् अहर्[8] इति । ताम् अनेनाग्र ऽधिरोहेद्[9] अथानेनाथानेनाथानेनामृतं गमयेयम् इति ।

अथास्मा आरूढाय वाणं[10] शततन्त्रिम[11] आहरन्ति । तम् एतेन संतानेन संतनोति

भूर् भुव स्वर्
वदा वदा वदा[12] वदा वदा वदोम्[13]
प्रथम् सगम् सगन्तु
कर्म करण कर कारयन् ।
इन्द्रा[14] इन्द्र बृहती[15] विश्वरूपाम् ।
शतायुष[16] प्रवद देव वाण ॥

इति । अथेन्द्रतृणतया[17] चर्षीकया[18] वेतसशाखया[19] चोलिखति[19] मनो ज्योतिर् इति, वाक् सत्यम् इति[20] मानो भद्र[21] इति । तं प्रयच्छति ॥४५॥

INTRODUCTORY

In Auswahl §123 Caland has edited and translated अथास्मा आरूढाय ... भद्र इति.

Cf. JB II 418(425) आसन्दीमुद्गाताधिरोहति, प्रेङ्ख होता, कूर्चमध्वर्युः । कूर्चमन्या होत्रा भवन्ति । तदाहुर् दीक्षितेनासन्द्यधिरूढ्येति । उत्थिता ह खलु वा एतदहरागच्छन्ति । यद्वाग्वाडौ दशममहस्तदेवोवधाति । इयमधिरूढ्येवोपेत्याहु । अन्तरिक्षमासन्द्येव वै श्रीरेव श्रिया उपाश्रितेति । वाणश्शतश्रीर्भवति (v. l. वाणश्शततन्त्रिः)— शतायुर्वै पुरुषश्शतेन्द्रियश्शतवीर्य — तस्यैवेन्द्रियस्य वीर्य-

स्यात्स्द्वये । अथो अवभृथादेवोदेत्य कार्य । एव वाणश्शतशीर्षाव (?) कुत्स्नतयायेति । तस्येष मन्त्रानो— भूभुव स्वव्रता वता वता वती वता वतीक पृथुस्सुगरमुगन्तु कर्म करण कर (om in some MSS) करिष्यन्द्रीं वाच ह्वहनीं विश्वरूपा शतायुः प्रवद देव वाणेति । अथेन्द्रेण-तया (o all MSS) चेर्षीकया वेतमसास्वया चोल्लिखति मनो (v.l. मानो) ज्योतिरिति वाक् सत्यमिति मानो (v.l मनो) भद्र इति Also cf. DSS XI 1 4 7 and ĀpŚS XXI 18 8-10

1 A नीचभिति, B नितवति C नित्वान

2 उदीन्नीनदेवत्य is no found elsewhere. It occurs in JB I 72 उदीन्नीनदेवत्या उद् गाय

3 A B उत्सागाय , C उत् गानाय

4 A B उदि-, C उन्नयैमारुभावि

5 C -नोइन्त्य

6 नमस्ते ऋषि is not found in Bloomfield's Vedic Concordance

7 B हैवेके

8 The mahavrata is a prajāpatya day

9 A B धिगेहोद्, C धीगेहोद्

10 C वण On the description of the hundred-stringed vāna see Caland note 1 on PB V 6 13

11 So also in Auswahl 123 At JB II 404 Caland reads शततन्त्र without v.l.

12 A B C ववद

13 C वतीरू.

14 C वाव ह्वहनीं.

15 Cf. PB V 6.13 शततन्त्रीको भवति । शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्य

16 इन्द्रणत is not found in the other Brāhmana In the parallel JB II.418 (425) we have इन्द्रेणत which occurs in PB XV.5 20 See Auswahl §123 note 4 and PB XV 5 20 note 3 इन्द्रणत means 'naturally bent' Cf इन्द्रप्रस्थ 'naturally flat' It is rendered by स्वयवक्रा in DSS XI 1.8, as दैवेन नता by Dhanvin, as स्वयनता in SSS XVII 3 11

17 A B C वेषीकया

18 C वेतमनास्वया

19 उल्लिखति 'He grates i e touches the strings with the plectrum (वेतमसास्वया in JB, औदुम्बर्या शाखया in Sāyana on PB V 6 14). PB V 6 14 has different formula प्राणाय त्वा, अपानाय त्वा व्यानाय त्वा

20 C इन्ति

21 मनो ज्योति , वाक् सत्यम् and मानो भद्र occur in LSS IV 1 7 See Oertel en uit het JB, p 42

२.४६

अथैना अन्याः परिमादः कुरुते[1] । अथ स्तुते । अथ शीर्ष्णाग्रे स्तुते ऽथ दक्षिणेन पक्षणा[2] थोत्तरेणाथ पुच्छेनात्मनोत्तमेन[3] । तत् सलोमाय ।

शीर्ष्णोद्गाता[4] प्रतिपद्यते आत्मना होता । या ह्य एव प्राह[5] तया प्रतिपद्यते । अथ यद् अन्यां प्राहान्यया प्रतिपद्यते, विलोम तत् ।

अथ हैके आत्मनैवाग्रे प्रतिपद्यन्ते । तद् उ होवाच शाट्यायनिर् यथान्धो द्वारम् अच्छेत तादृक् तद्[6] इति ।

अथ हैके 'स्तुतवैवोपावरुह्यैतद्[7] अहरः शस्यमानम्[8] ईक्षमाणा आसते । तद् उ होवाच शाट्यायनिर् ईश्वरः पापीयान् भवितोर् यस् तथा करोति । क्षत्रं वै साम[9] । विद् छस्त्रम्[10] । [11]उपर्य् एवासीत[11] । राजानम् एवाह्रियमाणं[12] प्रत्यवरोहेत्[13] । तथास्य राजा प्रत्यवरूढो भवति । तस्यै[14] प्रत्यवरोहो---

मही द्यौः पृथिवी च न इमं यज्ञं मिमिक्षताम्[१५] ।
पिपृतां[१६] नो भरीमभिः[१७] ॥

इति । ताम् एताम् आसन्दीम् उत्तरतः पर्याहृत्य निदधाति[१८] ॥४६॥

1 Here JB reads भवता अन्या परिमाद् कुरुते (Caland has क्रियन्ते PB V 6.11) after the description of the stute. Similar is the iteration in JB II 404. But in PB V 6 11 the performance of the parimad- precedes the description of the stute. See note 1 on PB V 6 11.

2 B C ण

3 उत्तमेन 'lastly' (opp. अग्र in शीर्ष्णाग्रा)

4 A B शीर्षण्यानां, C शीर्षण्यानां

5 A B आह. Cf. प्राह in the next sentence अथ यदन्या प्राहान्यया प्रतिपद्यते

6 C तत

7 C स्तुत्वबोपानस्थानद

8 C शस्यमनानम

9 Cf ŚBM XII.8 3.23, GB II.5.7.

10 A च्छस्त्रम . B C च्छत्रम् . Cf SB I.4 विट् शस्त्रम .

11 C उपर्य्यासीत.

12 B एवाह्नीयमाण C एवाह्रीयमाण (?).

13 'He should descend from the seat in honour of the soma, that is being ushered in'

14 C repeat प्रत्यवरूढो भवति तस्य

15 B C निमिक्षता

16 B पिवृता.

17 RV I 22 13 It is not found in JS

18 C निदयति (ध and य are often confused in Grantha script)

२.४७

तद् आहुर् यद् विहृतम् एतद् अहश् शस्यते, विहृतासु स्तुध्वा[३][१] अविहृतासु[३] इति । विहृतास्व इति ब्रूयात् । या एता राजन्यस्य देवतास् ताभिर् विहृतं भवति ।

तद् यद्[२] गायत्रीषु शिरो भवति, बृहतीषु च ककुप्सु च पक्षौ, द्विपदासु च पुच्छं, त्रिष्टुप्स्व आत्मा, कथम् अतो विहृतं भवतीति । एतस्यात्मनः पञ्चविंशं[३] शतं[४] त्रिष्टुभो भवन्ति । ततो यच् छतम् आयुष् टत् । अथ याः पञ्चविंशतिः पुरुषस सः[५] । पञ्चेमाः पञ्चेमाः पञ्चेमाः पञ्चेमाश चत्वारि प्राङ्गाणि[६] । आत्मा पञ्चविंशः[७] । स एष शतायुः[८] पुरुषः ।

तद् आहुर् यद् अन्यास्व त्रिष्टुभस्व संपूर्णाक्षरासु स्तुवत इति । स ब्रूयात् त्रैष्टुभो[१०] वै पुरुषस् त्रिष्टुब्योनिः[११] । तानीमानि पुरुषस्यान्यूनानि । तस्माद् न्यूनाक्षराः[१२] । अथ यद् विषमेण समस्य तनो[१३] संपूर्णाक्षरा इति ।

तद् आहुर् यत् पञ्चविंशः पुरुषः पुरुषस्यैतत्[१४] स्तोत्रम् इत्य् आहुः[१५] । अथ कस्माद् एतानि विषमाणि सामानि[१६] क्रियन्ते[१७] [१८]पुरुषस्य सर्वताया[१९] इति । स ब्रूयान्[१९] मनो वै प्रजापतिः । प्रजापतिः पुरुषः । तस्यैषो अन्तर् आत्मा यद् एताः पञ्चविंशति स्तोत्र्याः[२०] । अथो यथा पुरुषस्य केशा नखा लोमानि श्मश्रूणि तादृक् तत् । यद् एतानि विषमाणि[२१] सामानि क्रियन्ते पुरुषस्य सर्वताया इति ॥४७॥

1 A स्तुद्ध्वा, B C स्तुद्ध्वा.

2 A B C यत्. The 'head' part of the mahāvrata stotra is chanted on gāyatrī verses. Cf PB V.1.8 अर्कवतीषु गायत्रीषु शिरो भवति.

3 B पञ्चविंश

4 पञ्च विंशं शतं means 125

5 Cf. infra पञ्चविंश्[?] पुरुष

6 प्रांग 'limb' is a new word. It recurs in JB III 349 पुरुषसंमितं ह खलु वा एतत् सत्रं यदेष पञ्चविंशतिरात्रः (no v.l.) । दश वै पुरुषस्य हस्त्या अङ्गुलयो दश पद्याश् चत्वारि प्रांगाण्य् आत्मा पञ्चविंश and JB II 409 दश वै पुरुषस्य हस्त्या अङ्गुलयो दश पद्याश् चत्वारि प्रांगाण्य् आत्मा पञ्चविंशः. Cf SBM VI 2.1.23 चतुर्विंशो वै पुरुषो दश हस्त्या अङ्गुलयो दश पाद्याश् चत्वार्य् अङ्गानि.

7 Cf SBM X 1.2.8 स पञ्चविंश आत्मा and JB III 349 आत्मा पञ्चविंशः, आत्मैव पञ्चविंशः

8 C इतनायु

9 C स्तुवत

10 A B तृष्टुभो.

11 C -ब्योति· त्रिष्टुब्ज्योति is not found in MW, VPK and Index Vedique

12 C यत्राक्षरा.

13 = तेन + उ

14 C स्यैतत्

15 C आह

16 C समानि. But see below यदेतानि विषमाणि सामानि (no v.l.)

17 C कियन्त

18 B C omits पुरुषस्य सवतायां

19 C बयात

20 So all MSS. All the three forms स्तोत्रिया, स्तोत्रीया and स्तोभ्या are found in JB. Among these स्तोभ्या is a new form. It has been emended to स्तोत्रिया in JB II 82 even by Caland! But it occurs in numerous places without any variant, e.g. at II 81, 90 (93), 103(106), 108(111), 111(114) bis, 124(126), 159(164), 184(189), 187(192) bis, 201(206), 235(240) bis, 252 (257) bis, III 321. Though there are cases where it has a v.l. स्तोभ्या (v.l. स्तोत्रिया) II 119(123), 209(214), 233(238), स्तोभ्या (v.l. स्तोत्रीया) II 316(321), the number of passages where it occurs without any variant is far greater. स्तोभ्या is a genuine sampradāna form and calls for no emendation.

21 A B C विषमानि

२.४८

तद् आहुर् यद्[1] बृहत्यायतनानि[2] पृष्ठानि[3] कथम् अतो बृहतीषु कृतं भवतीति । एतस्यात्मनो द्वापञ्चाशं शतं बृहत्यो[4] भवन्त्य[5] एका च ककुप्[6] । तेन बृहतीषु कृतं भवति । ततो एव ककुप्[7] पृष्ठेभ्यो न[8] च्यवत इति ।

तद् आहुः[9] किंछन्दाः पञ्चविंश स्तोम इति । पंक्तिछन्दा[10] इति ब्रूयात् । एतद् ध वै प्रत्यक्षं पञ्चविंशस्य स्तोमस्य छन्दो यत् पंक्तिः[11] । एतस्यात्मनस् सप्तत्रिंशं शतं पंक्तयो[12] भवन्त्य अर्धपंक्तिश्[13] च । तेन [14]पांक्तिश् छन्दाः[15] । ता उ एव द्वानवतिर्[16] अतिछन्दसः । अतिछन्दा वै सर्वाणि छन्दांस्य् अभिभवति । तद् वा अस्य तत् सर्वाण्य् एव छन्दांस्य्[17] उपेतानि भवन्ति ।

तद् आहुः कथम् एतत् सर्वम् अहः पञ्चविंशं[18] भवतीति । संपदेति ब्रूयात्[19] । कथं संपदेति । षड् इति[20] नव[21] शीर्ष्णो[22] गायत्र्यः[23] । तासां सप्तविंशतिः पक्षानि । यद् छतं[24] पक्षयोर् द्वाचत्वारिंशत् पुच्छस्य[25] । तद् यानीमानि सप्तविंशतिश् शीर्ष्णः पक्षानि ततो द्व आदाय यद् छतं[26] उपदधाति । अथ पञ्चविंशः[27] परिशिष्यते । ततो यच्[28] छतं

चत्वारस् ते पञ्चविंशाः[28] । अथ यान्य् अष्टाव् अतिरिच्यन्ते तानि द्वाचत्वारिंशत्य्[29] उपदधाति । तौ द्वौ पञ्चविंशौ । पञ्चविंश एव पञ्चविंशम्[30] । सर्वं पञ्चविंशं भवतीति ॥४८॥

1 A B C यत्.

2 See note 5 on JB II 36

3 C पृष्टानि

4 So all MSS

5 B C भवत्य

6 The 'ātman' has 125 tristubhs (JB II.47 एतस्यात्मन पञ्चविंश शत त्रिष्टुभो भवन्ति), which are equal to 5500 syllables (a tristubh = 44 syllables) The same number of syllables is made up by 152 brhatis (36×152) and 1 kakubh (28)

7 C पृष्ठेस्मोनु

8 A C आहु

9 C किछान्दा

10 A B C पङ्क्तिछन्दा

11 C पङ्क्ति

12 C पङ्क्तयो

13 C -पङ्क्तिश् 137½ panktis — 137½× 40 = 5500 syllables.

14 C पङ्क्तिछन्दा

15 C द्वारवनिर् द्वानवनि is not found in MW, VPK and Index Védique Cf Prakrit *bānain*, Hindi *bānve*, Nepali *bānabe*, Lahndi *bānave*, Gujarati *bānum*

16 B C छन्दास्य

17 Cf. TB I 2 6 1 पञ्चविंशस्तोमा भवति and PB IV 10 5 note 1

18 A C भयत् सम्पदेति भयात् 'he ought to answer one ought to look only to the total' (Haug, AB II 37) Following Sayana Keith (AB *ibid*) translates it as " 'by conversion' he should reply". The exact meaning is 'numeric concordance', cf. Prof Minard, Trois Enigmes sur les Cent Chemins 1 (Paris, 1949) p 73 §201.

19 RV III 55.14

20 C नच

21 B शीष्णो, C शीष्णा

22 The 'head' of the mahāvrata-stotra is chanted in the gāyatra melody on nine verses.

23 A B च्छन, C छछन. The change of श् to छ after ट् has its parallels in विपाट् छुतुद्रि RV (Macdonell, Vedic Grammar for Students §53a), विट् छत्त्रम JB II.46

24 C पक्षस्य

25 C छछन पट् छते in the 106 (pādas of the two 'wings' of the mahāvrata-stotra)

26 B C पञ्चविंश

27 C यह

28 The hundred (padas)=four pañcavimśas

29 द्वाचत्वारिंशति loc sg 'in the 42 (padas of the 'tail)'.

30 In the question कथमेतत् सर्वमह· पञ्चविंश भवति the neut form पञ्चविंशम् is used, while in the answer the masc forms (पञ्चविंश, पञ्चविंशा and पञ्चविंशौ) are employed. Hence the remark पञ्चविंश एव पञ्चविंशम्

२.४०.

एष वाव यज्ञानां विषुवान् यद् अग्निष्टोमः । त ये प्राञ्चो 'हविर्यज्ञा औपवसथात्[1] ते ऽपियन्ति । अथ य उत्तरे यज्ञक्रतवस[2] सुत्यायां त ऽपियन्ति । यत्[3] त्रिवृद्[4] बहिष्पवमानं य त्रिवृत स्तोमास्त तेन त ऽपियन्ति । यत् पञ्चदशान्य् आज्यानि[5] पञ्चदशो माध्यन्दिनो य पञ्चदशा स्तोमास् तेन ते ऽपियन्ति । यत्

सप्तदशानि पृष्ठानि सप्तदश आर्भवो[6] ये सप्तदशा स्तोमास् तेन ते ऽपियन्ति । यद् एकविंशम् अग्निष्टोमसाम य एकविंशा स्तोमास् तेन ते ऽपियन्ति । यद् एकविंशं सर्वे स्तोमा अभिसंपद्यन्ते तेन सर्वे स्तोमा अपियन्ति ।

अयम् एवाग्निष्टोमो यो ऽयं पवते । ते[7] ये प्राञ्चो यज्ञक्रतवो ऽग्निस् ते[8] निदानेन । अथ य उत्तरे यज्ञक्रतव[9] आदित्यस् ते निदानेन । यदा वा अग्निर् उद्वायति[10] वायुम् एवाप्येति । यद् आदित्यो ऽस्तम् एति वायुम्[11] एवाप्येति[12] । तस्य[13] वा एतस्य[14] तथैव[15] वाग्निष्टोमस्य चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि[16] । एवं[17] चतुर्विंशतिः पुरोवातो दक्षिणतोवातः[18] पश्चाद्वात उत्तरतोवात ऊर्ध्वोवात[19] इति । प्राण एवाग्निष्टोमस्तोमः । ते ये प्राञ्चो यज्ञक्रतवो[20] वाक्[21] ते निदानेन । अथ य उत्तरे यज्ञक्रतवश्[22] चक्षुस् ते निदानेन--॥४९॥

1 A हविर्यज्ञा अप(?)सधान, B हाव्यज्ञाः पवम धान् The nom. pl. प्राञ्च qualifies the nom pl हविर्यज्ञा.

2 C यज्ञकृतवस्

3 A B य

4 A C तृवृत B त्रिवृत्

5 Cf JB II 131 132(133 134) पञ्चदशा न्याज्यानि भवन्ति

6 B आर्भवा

7 C omits ते

8 A C यज्ञकृतवोग्निस्तेर्न

9 C यज्ञकृतव.

10 C ऊद्वायति.

11 A B C वायुर् For the emendation of वायुरेवाप्येति to वायुमेवाप्येति cf. JUB III.1.1-7 एका ह वाव कृत्स्ना देवताऽर्धदेवता एवान्याः । अयमेव योऽयं पवते । एष एव सर्वेषां देवानां ग्रहः । स हैषोऽस्तं नाम । अस्तमिति हेह पश्चाद्ग्रहानाचक्षते । स यदादित्योऽस्तमगादिति ग्रहानगादिति हैतत् । तेन सोऽसर्वं अन्तर्मियच्छति [Mark JUB अनुगम् 'to go out (as fire) for JB उद्वा] । तेन सोऽसर्वं । स एतमेवाप्येति (no v 1).

12 C inserts यदादित्याप्येति after it.

13 B तस्य.

14 A (C एतस्या.

15 C तथैतत्.

16 There are twelve stotras and twelve śastra of the agniṣṭoma, each stotra (chanted by the udgatṛ) being followed by a śastra (recited by the hotṛ or one of his three assistants, the hotraka maitrāvaruṇa brahmaṇacchaṃsin and acchavaka)—

prātaḥ savana

1 bahiṣpavamāna stotra	1 ajya śastra (hotṛ)
2 ajya stotra	2 prauga śastra (hotṛ)
3 ajya stotra	3 ajya-śastra (maitrāvaruṇa)
4 ajya stotra	4 ajya śastra (brahmaṇacchaṃsin)
5 ajya stotra	5 ajya śastra (acchavaka)

mādhyandina savana

6 madhyandina pavamāna stotra	6 marutvatīya śastra (hotṛ)
7 pṛṣṭha stotra	7 niṣkevalya-śastra (hotṛ)
8 pṛṣṭha stotra	8 niṣkevalya-śastra (maitrāvaruṇa)
9 pṛṣṭha stotra	9 niṣkevalya śastra (brahmaṇacchaṃsin)
10 pṛṣṭha stotra	10 niṣkevalya-śastra (acchavaka)

tṛtīya-savana

11 ārbhava (or tṛtīya) pavamāna	11 vaiśvadeva-śastra (hotṛ)
12 agniṣṭoma-sāman (yajñāyajñīya)	12 agnimāruta-śastra (hotṛ)

17 C एव

18 B -वात.

19 C ऊर्ध्व..वात. पुरावात 'eastern wind', दक्षिणतोवातः 'southern wind', पश्चाद्वात 'western wind', उत्तरतोवातः 'northern wind', ऊर्ध्वोवात 'wind of the upper direction (ऊर्ध्वा दिक्)'. दक्षिणतोवात, उत्तरतोवात and ऊर्ध्वोवात are new to MW, VPK and Index Védique

20 C यज्ञक्रतुः.

21 A C वात (त and क are confused in Grantha).

22 C यज्ञक्रतुश्

२.५०

—यदा वै तूष्णीम् आस्ते प्राणम् एव वाग् अप्येति[1]। यदा स्वपिति प्राणम् एव चक्षुर् अप्येति[2]। तद् यद् एवंविद् वदति हविर्यज्ञैर् अस्य तद् इष्टं[3] भवति। यत् प्राणित्य् अग्निष्टोमेनास्य[4] तद् इष्टं भवति। यद् वीक्षत उत्तरैर् अस्य तद् यज्ञक्रतुभिर् इष्टं भवति। तद् यद् एवंविद् वदति यत् प्राणिति[5] यद् वीक्षत एतैर् हास्य[6] तत् सर्वैर् यज्ञक्रतुभिर् इष्टं भवति।

स एष समानप्रायणस्[7] समानसंबन्धनस्[8] संवत्सरः। तस्य मन एव प्रायणं, वाक् संबन्धनम्। [9]स एष संवत्सरो ऽग्निष्टोमान् एवाभिसंपद्यते। षड् अतिरात्रस्यातियन्ति, त्रीण्य् उक्थानि त्रिवृद्वत्यस् सन्धिः। त्रीण्य् आरम्भणीयस्याह्नो[10] ऽतियन्ति। अथ यत्र [11]ह क[11] त्वाभिप्लवस् सप्त ते ऽग्निष्टोमाः। षट्कृत्वः पृष्ठ्यम् उपयन्ति[12]। द्वयोष् षड् अतियन्ति द्वयोष् षट्। सो ऽग्निष्टोमः[13]। द्वयोष् षट्। तद् अमूनि षड् उपदधाति। सो ऽग्निष्टोमः। अग्निष्टोमो ऽभिजित्। नव[14] स्वरसाम्नाम् अतियन्ति। तद् अमूनि त्रीण्य् उपदधाति। सो ऽग्निष्टोमः। अग्निष्टोमो विषुवान्। प्रतीचां स्वरसाम्नां नवातियन्ति। पञ्चकृत्वः पृष्ठ्यम् उपयन्ति। द्वयोष् षड् अतियन्ति[15] द्वयोष् षट्। सो ऽग्निष्टोमः। एकस्य त्रीणि। तान्य् एषु नवसूपदधाति। सो ऽग्निष्टोमः। अग्निष्टोमो विश्वजित्। गोआयुषोष् षड् अतियन्ति। द्वादशाग्निष्टोमा[16] दशरात्रः। अग्निष्टोमो महाव्रतीयम्[17] अहः। षड् अतिरात्रस्यातियन्ति। तद् अमूनि षड् उपदधाति। सो ऽग्निष्टोमः। द्वादशकृत्वष् षोडशिनम् उपयन्ति। [18]सो ऽग्निष्टोमः। यद्य् उ वा अतिरात्रे षोडशिनम् उपयन्ति[19], मोहयन्त्य् अमूं विराजस्[20] संपदम्। अतीमाम्[21] अग्निष्टोमसंपदं[22] रिच्यते। स ह सो[23] ऽनिधानो वज्रो हिनस्ति। अथ वा अनिधानो वज्रः। स एष समानप्रायणस् समानसंबन्धनस् संवत्सरः। तस्य मन एव प्रायणं, वाक् संबन्धनम्। स एष संवत्सरो ऽग्निष्टोमान् एवाभिसंपद्यते। संपदा हाग्निष्टोमायनं[24] भवति। उपाप्तान्य् उ तान्य् अहानि भवन्ति यानि संवत्सरे चित्रियाणि[25]। तेन हैतेनायनेनोभौ[26] कामाव् उपाप्नोति यश् चाग्निष्टोमायने यश् च मासि पृष्ठे ॥५०॥

॥ महाव्रतत्रयं[27] समाप्तम् ॥

1 Cf. JUB III 1 14 न वै स्वपन् वाचा वदति। सेयमेव प्राणमप्येति.

2 B आप्येति

3 B C इष्ट For genitivus agentis with the p.p.p. of √यज (i.e. इष्ट) cf. JB I.4, 38,40,361, II 371 (Auswahl §161, p.207), TS II.6.1.5, II 6 9 3, SBM 1.6 1 21, II 4 4, 17, V 2 3.9,10, V 5.4 14, V.5 5.11, XI.2 3.9.

XI.2.4.8,9, XI.2.5.5, XI.2.7.1-5, XI.4.4.7,12, XI.5.7.3, XIII.2.8.2, XIV.2.2.49, XIV.3.3.30, ṢB IV.1.14,16, IV.2.1, AB II.8.7-8, II.11.12-13, II.13.8-9, III.18.5, III.47.7, III.48.4, V.28.11, VI. 32.2 (=GB II.6.11), VI.33.11, KB V.2,4,7, XIX.6.

4 C अग्निस्तोमेनास्य.

5 A B C प्राणीनि.

6 B ह्यास्य.

7 A C समानप्रायण. समानप्रायण is not found in MW, VPK and Index Védique. It recurs in JB III 176 in contrast with समानोदयन.

8 B समानसबन्धस्, C समानस्सबन्धनस्. समानसबन्धन 'having a common connecting link' (Eggeling, ŚBM VII.5 2.62) MW's 'equally connected' is inappropriate here.

9 Hence onwards it is told how a year-long sacrifice becomes an agniṣṭomāyana on the basis of the totals (स एष संवत्सरो ऽग्निष्टोमानेवाभिसम्पद्यते । सम्पदा ह्यग्निष्टोमायन भवति). The stotras and śastras of non-agniṣṭoma days which are over twelve (the usual number of stotras and śastras chanted on an agniṣṭoma day) are summed up and when a total of twelve or a number divisible by twelve is reached, they (i.e. the extra stotras and śastras) are said to constitute one agniṣṭoma or more as the case may be:

'This year (consisting of atirātras, agniṣṭomas, ukthyas and ṣoḍaśins) changes to agniṣṭomas. Six (stotra-śastras) of the (prāyaṇīya) atirātra are in excess[1]. three uktha(-stotra)s and the sandhi(-stotra) belonging to three deities (and hence counted as three stotras)[2]. Three (stotra-śastras) of the ārambhaṇīya day[3] are in excess. And wherever there is an abhiplava (ṣaḍaha) they are seven agniṣṭomas[4]. They perform the pṛṣṭhya (ṣaḍaha)s six times (during the first half of the year, once every month). Six (stotra-śastras) of the two (pṛṣṭhya-ṣaḍahas) are in excess, as also six (stotra-śastras) of the (other) two. That is an agniṣṭoma. Six (stotra-śastras) of the (last) two (pṛṣṭhya-ṣaḍahas, remaining from the six pṛṣṭhya-ṣaḍahas of the first half of the year, are in excess). Then he adds (उपदधाति) those six (stotra-śastras of the prāyaṇīya atirātra which were in excess). That is an agniṣṭoma.

1 ☞ The word 'excess' in the following lines denotes the number of stotra-śastras in excess of the twelve stotra-śastras of the agniṣṭoma.

2 AB IV.6 also makes three stotras out of the sandhi-stotra (Keith, Rigveda Brāhmanas Translated, p. 54). Also see Eggeling, ŚBM transl., pt.III p. xix, and p.12 note 5.

3 The ārambhaṇīya day has 15 stotras and 15 śastras according to PB IV.2.9 पंचदश स्तोत्राणि पंचदश शस्त्राणि.

4 Whilst the agniṣṭoma includes 12 stotras and 12 śastras, the ukthya sacrifice (see ŚBM transl. by Eggeling, pt.III p.xvi note 2) has three additional (uktha) stotras and śastras (see PB VIII.8.4 note 2) which in the four ukthya days of the abhiplava-ṣaḍaha make up 12 stotras and 12 śastras, i.e. one more agniṣṭoma. Cf. ŚBM XII.2.2.12 अभिप्लवः षडह षडह्यहानि भवन्ति . चतुर्णामुक्थ्यानां द्वादश स्तोत्राणि द्वादश शस्त्राणि अतियन्ति स सम्पोऽग्निष्टोम एवमु सप्ताग्निष्टोमाः सम्पद्यन्ते 'it is a six-day's abhiplava, because it consists of six days...Twelve stotras and twelve śastras of the four ukthyas are in excess—they make

The abhijit (day) is an agniṣṭoma. Nine (stotra-śastras) of the (three) svarasāman (days preceding the viṣuvat day)[5] are in excess. Then he adds those three (stotra-śastras of the ārambhaṇīya day which were in excess) That is an agniṣṭoma. The viṣuvat (day) is an agniṣṭoma (cf. PB IV.5.19). Nine (stotra-śastras) of the posterior (three) svarasāman (days) (which immediately follow the viṣuvat day) are in excess. They perform the pṛṣṭhya-(ṣaḍaha) five times (during the second half of the year, once in each of the seventh, eighth, ninth, tenth and eleventh months). Six (stotra-śastras) of the two (pṛṣṭhya-ṣaḍahas) are in excess (and) six (stotra-śastras) of the (other) two That is an agniṣṭoma Three (stotra-śastras) of the (last) one (pṛṣṭhya-ṣaḍaha are in excess). He adds these (three stotra-śastras) in those nine (stotra-śastras of the posterior svarasāman days which are in excess). That is an agniṣṭoma. The viśvajit (day) is an agniṣṭoma (cf. PB IV.5.19). Six (stotra-śastras) of the go- and āyus (days)[6] are in excess. The daśarātra (rite[7]) consists of twelve agniṣṭomas. The mahāvrata day is an agniṣṭoma. Six (stotra-śastras) of the (udayanīya) atirātra are in excess. Then he adds those six (stotra-śastras of the go- and āyus days which are in excess). That is an agniṣṭoma. They perform the ṣoḍaśin twelve-times[8] (during the year). That is an agniṣṭoma'

10 C -ष्टा.

11 A B कृ क, C कृ.

12 C मुपयन्ति.

13 All the MSS have the avagraha!

14 C inserts पञ्चमस्य नेऽग्निष्टोमा after नव.

15 A B अतियन्ति, C omits द्वयोष्षडतियन्ति.

16 C द्वादशाग्निष्टोमा. It inserts न्नवतियन्ति पञ्चकृत्व: पृष्ठ्यमुपयन्ति द्वयोष्षड् नाग्निष्टोम

17 C महाव्रतीयम्.

18 B omits सोऽग्निष्टोम . . . उपयन्ति

19 A C षोडशिनम्.

20 C विराजिम्. For विराजस्सपद् see Auswahl §86 note 7 and cf KB II.3 विराट्सम्पन्न. The ṣoḍaśins in a year-long sacrifice—of which gavāmayana is the prototype—are being enumerated. The 12 ṣoḍaśins in the 12 pṛṣṭhya-ṣaḍahas have been given above Ancient authorities differ on the question whether the ṣoḍaśin is per-

a seventh agniṣṭoma and thus the agniṣṭomas amount to seven.'

5 It is noteworthy that PB IV.5 20 makes all the svarasāman days agniṣṭomas, while here all of them are taken to be ukthyas which is apparent from the excess of nine stotra-śastras in three svarasāmans. This difference is also noticed in ŚBM XII.2.1 6,7. While enumerating agniṣṭomas, ukthyas, ṣoḍaśins and ṣaḍahas in an year it gives two different calculations of agniṣṭomas and ukthyas, the basis of difference being the performance of the svarasāman days either as ukthyas or as agniṣṭomas. See note 7 on JB II.7.

6 Go- and āyus days are ukthyas.

7 The daśarātra consists of a pṛṣṭhya-ṣaḍaha, three ukthya days called chandomas and an atyagniṣṭoma day termed avivākya

8 Eleven ṣoḍaśins are included in eleven pṛṣṭhya-ṣaḍahas, one pṛṣṭhya-ṣaḍaha being performed every month except the last. The one remaining ṣoḍaśin occurs in the pṛṣṭhya-ṣaḍaha of the daśarātra in the twelfth month. Also see ŚBM XII.2.1.7.

formed during the atirātra or not. On it see Eggeling, ŚBM transl. pt.III pp.xviii-xix and Keith, Rigveda Brāhmaṇas Translated p.53. Here our Brāhmaṇa is not in favour of the performance of the soḍaśins during an atirātra as is evident from it giving the evil consequences of doing so.

21 अति goes with रिच्यते

22 अग्निष्टोमसम्पद् is new to MW. It occurs in JB I 237 only. See Caland, Auswahl §88 note 7 and Index Védique.

23 म ह स occurs in JB I.243,312 passim, 313 passim, III.198. Also see note 17 on JB II.5. Verbally identical are the sentences occuring in the beginning of this paragraph.

24 अग्निष्टोमायन is new to MW and VPK. It occurs in BŚS XXVI.12 also.

25 C चित्रीयाणि.

26 B C -नोहै.

27 C महाल्लक्ष्म समाप्तम्. The compounds महाल्लक्ष्म and महाव्रतत्रय are not to be found in MW, VPK and Index Védique. Cf. त्रिमहाव्रत in ŚBM XII.1.3.23 and GB I.4.13. महाव्रतत्रय refers to the three great rites— the ārambhaṇīya, the viṣuvat and the mahāvrata (mentioned in JB II.8 and ŚBM XII.1.3.23).

२.५१

द्वया[1] ह वै पूर्वं[2] ऋतव[3] आसुः —प्राणर्तवो[4] देवर्तवः[5] । अथेम एतर्हि[6] ऋतव एव । प्राण एव वसन्त आस । वाग् ग्रीष्मः । चक्षुर्[7] वर्षाः । आर्द्रम्[8] इव वै चक्षुर्, आर्द्रा इव वर्षाः । श्रोत्रं शरत् । मनो हेमन्तः । या इमाः पुरुष आपस् स शिशिरः[9] । अथ देवर्तवः । वायुर् एव वसन्त आस । अग्निर् ग्रीष्मः[10] । पर्जन्यो वर्षाः । आदित्यश्[11] शरत् । चन्द्रमा हेमन्तः । या अमूर्[12] दिव्या आपस् स शिशिरः । स यस् स प्राणो[13] वसन्त आस, यो वायुर् वसन्तस्, सो ऽयम् एतर्हि वसन्तः । अथ या वाग्[14] ग्रीष्म[15] आस[16], यो ऽग्निर्[17] ग्रीष्मस्, सो[18] ऽयम् एतर्हि ग्रीष्मः । अथ यच् चक्षुर् वर्षा[19] आसुर्[20], याः पर्जन्यो वर्षास्, ता[21] इमा एतर्हि वर्षाः[10] । अथ[22] [23]यच् छ्रोत्रं[23] शरद् आस, य आदित्यश् शरत्, सेयम् एतर्हि शरत् । अथ यन् मनो हेमन्त आस, यश् चन्द्रमा हेमन्तस्, सो[24] ऽयम् एतर्हि हेमन्तः । अथ या इमाः पुरुष आपश् शिशिर आसुर्[25], या अमूर् दिव्या [26]आपस् स[26] शिशिरस्, सो ऽयम् एतर्हि शिशिरः ॥५१॥

1 A B C द्वाया. Mark the collective numeral.

2 पूर्वं 'in olden days'.

3 C ऋत.

4 C प्राणर्त्तवो. प्राणर्तु is new to MW, VPK and Index Védique. ChUp II.7.1 refers to the five organs of vitality or sensation, *viz.* प्राण, वाक्, चक्षुस्, श्रोत्र and मनस्, collectively as प्राणाः (pl.). Our text takes प्राणाः in the same sense.

5 C omits it. देवर्तु is not found in MW, VPK and Index Védique. On the interpretation of त्रिवृतं पुरा in ŚBM VII.2.4.26 see Eggeling's note. Our text seems to go with the author of ŚBM in taking त्रिवृत पुरा as two independent adverbs.

6 अथ एतर्हि 'but now'.
7 A B C चक्षुः.
8 B C आर्द्रम्.
9 A सशिरः.
10 A ग्रीष्मं.
11 A B C आदित्य.
12 C अमू.
13 C प्राणे.
14 A B C वा.
15 C ग्रीष्मे.
16 A B C अम.
17 C श्रि.
18 C से.
19 C वषा.
20 C आसीर्.
21 C त.
22 C अव.
23 C यवोत्र.
24 C से.
25 C आसुर्.
26 C omits आपस्स.

२.५२

त एते षड् ऋतवष[1] षड् दिशः[2] । त एत ऋतवो[3] दिग्भिर् मिथुना—वसन्तेनेयं प्राची दिङ् मिथुना, ग्रीष्मेणेयं, वर्षाभिर इयं, शरदेयं[4], हेमन्तेनासौ[5], शिशिरेणेयम् । तद् यथा पतिं[6] जाया अनिमेषम्[7] ईक्षेरन्न् एवम् एवैना एवंविदं दीक्षमाणम् ईक्षन्त । तद् यद् दिग्भिर्[8] ईक्षितम् तस्माद्[9] दीक्षितः[10] । स दीक्षिष्यमाण[11] आदित्यम् उपतिष्ठेत त्वं देवता दीक्षितासि[12] । मा दीक्षमाणस्य तेज इन्द्रियं वीर्यं यश [13]आदत्से । मा मे तेज इन्द्रियं वीर्यं यश[13] आदिथा । तव दीक्षाम् अनु दीक्ष इति[14] ।

अथर्तून् अन्व् आरोहति ।
य ऋतव ऋतुभ्यो ऽध्य् आमन्
पुरा[15] सूर्याचन्द्रमसश्[16] च पूर्वे[17] ।
येभिः[18] प्रजानन्[19] प्रदिशो दिशश् च
तान् अन्व् आरोहामि तपसा ब्रह्मणा च ॥
इति प्राणर्तून्[20] अन्व् आरोहति ।
य ऋतवस् चन्द्रमसो ऽधि पूर्वे
ऋचे वाचं ब्रह्माणम् आवभूवुः[21] ।
इत्य् एवंविद इव आभवन्[22] ।
येभिः[23] प्रजानन् प्रदिशो दिशश् च
तान् अन्व् आरोहामि तपसा ब्रह्मणा च ॥
इति देवर्तून्[24] अन्व् आरोहति ।
य [25]एक ऋतुस् त्रय[25] ऋतवश् च
ये षड् [26]चतुर्विंशतिर् ऋतवो[26] ये
द्वादश सप्तदशान्य् उत विंशतिश् च
तान् अन्व् आरोहामि तपसा ब्रह्मणा च ।
इतीमान् ऋतून् अन्व् आरोहति । स एवम् एतेस् तैर्[27] ऋतुभिः परिगृहीतः । स यथा

तैर्[27] ऋतुभिः परिगृहीत एवम् एवानार्तम्[28] संवत्सरस्योदर्चं[29] गच्छति । ऋतुर् ऋतुर् हैवंविदे[30] कल्पते ॥५२॥

1 C ऋनव.
2 Cf. GB II.6.12 ऋनवो वै दिशः प्रजननः.
3 A ऋतवे.
4 C omits it.
5 So in all MSS.
6 C पश्ि.
7 C अग्निमेषम्.
8 A इग्मिर् (*lectio simplicior*).
9 A B C नम्मा
10 C दित'.
11 C द्रिक्षिष्यमाण.
12 Cf. AV XI.5.6 and GB I 2.1
13 A haplologically omits it. आदत्से in all MSS. So also in JB II.64. Oertel, JBR p.35 wrongly reads आद' (MSS आदत्) and takes मा (MSS से, सो) with the next sentence.
14 This formula is to be added in the Vedic Concordance. C adds न after इनि.
15 C पूरा
16 Vedic Concordance सूर्याच् चन्द्रमसश्च.
17 'In ancient times (पूर्वे) before the existence of (पुरा) the sun and the moon'.
18 A B C एमि.
19 Vedic Concordance प्रजानम्, but see further.
20 A प्रनानर्त्तन्, B प्रानानर्त्तन्, C प्रनानभान्.
21 C आवभूव्य'. Vedic Concordance does not give the correct reading.
22 C आहवत. Cf आवभूवः in the previous line
23 A B C एमि
24 C देवआन्
25 C omits एक ऋतुरत्रय. Cf. SBM III. 4 4 17 and XI.5 4.11 त्रयो वा ऋतवः संवत्सरस्य.
26 C चतुर्वैशनिकनवा.
27 A B C भर्.
28 A C -नर्त्तस
29 C -दृगच.
30 A हेवंविदे, C हैवाविदे.

२.५३

[1]केशी ह दार्भ्यो दर्भपर्णयोर् दिदीक्षे[2] । अथ ह सुत्वा याज्ञसेनो हंसो[3] हिरण्मयो भूत्वा यूप उपविवेश । तं[4] ह केशी शुनीति[5] नाम्नाभ्युवाद[6] । स ह चुक्रोध—स्थविरो ऽस्मि[7] पञ्चालानां[8] राजा । स उ वै दीक्षितो ऽस्मि । को नु [9]मार्हन् नाम्नैवाभिवदितुम्[9] इति[10] । स होवाच—मा क्रुधः[11] । अभिवदिता ते तनास्मि, यद् अहम् एतस्य[12] विद्याम् त्वत्पूर्वो राजासम् । अभिवदितो[13] वाव[14] ते तनासि, यद् दीक्षितो ऽसि । [15]इष्टापूर्तस्य त्वम् अक्षितिं वेत्थ[15] । दीक्षाम्[16] अहं वेद । संप्रब्रवामहा[17] इति । स होवाच—अग्निर् दीक्षितः[18] पृथिवी दीक्षा, वायुर् दीक्षितो ऽन्तरिक्षं दीक्षा, आदित्यो दीक्षितो[19] द्यौर् दीक्षा, प्रजापतिर् दीक्षितो मनो दीक्षा[20] । स दीक्षत—यया दीक्षयाग्निर् दीक्षितस् तया दीक्षया [21]दीक्षे, यया[21] दीक्षया वायुर् दीक्षितस् तया [22]दीक्षया दीक्षे, यया[23] दीक्षयादित्यो दीक्षितस् तया दीक्षया[23] दीक्षे, यया[24] दीक्षया प्रजापतिर् दीक्षितस्[24] तया दीक्षया दीक्षे[25] इति ॥५३॥

1 This section as well as a major part of the following has been edited

by Caland in Auswahl §124. Cf. KB VII. 4, Over en uit het JB, p.40.

2 B ददीक्षे.

3 C हासो.

4 C ता.

5 B C निति.

6 B C -म्युपाद.

7 C deletes ऽस्मि.

8 B पाञ्चालानां.

9 A मारुहेयमाश्नेवाभि-, B माश्नाश्नेवाभि-, C मारिहेयमाश्नेवाभि-. अर्हत् from √अह्. Caland wrongly emends it to मेयनाश्नेवाभिवदितुम्

10 A अनि, C अर्नि. Caland's अवनि has to be corrected.

11 C क्रय.

12 C एतर्ष्य.

13 = अभिवदिता + उ

14 C वाप

15 C इष्टापूर्तस्यावमक्षितिमवत्थ. A B अवत्थ for वत्थ

16 C inserts आत्तस्यत्व after दीक्षाम्.

17 So all MSS. Analogous cases are cited by Prof. Renou, Monographie Sanskrites I p.6 §9, in the studies on the subjunctive.

The verbal compound सं प्र √नु is new to MW This compound is known only from the Jaiminīyas Auswahl §95, §115, JUB IV.11.3.

18 After it C inserts नया दीक्षया.

19 A दीक्षिनर्

20 After it C inserts आत्तस्यत्वमक्षिति-मवत्थ.

21 C दीक्षयेया.

22 C omits it.

23 After it C inserts दीक्षय.

24 C दीदितम्.

25 C दीक्षन. For these formulae see ApSS X.10.6 and HirSS X.10 (p.1037).

२.५४

अथ हेतर[1] उवाच । ब्रह्मणे ददद्[2] ब्रूयाद्[2] ब्रह्मन्[3] मनस् ते ददानि, तद् अनेन निष्क्रीणानि[4], ब्रह्मन्न् इदं ददानीति—यद् दास्यन् स्यात्[5] । स यन् मनो ददाति—चन्द्रमा वै मनश्[6]—चन्द्रमसम् एवास्मै तद् ददाति । तद् यावच् चन्द्रमा न क्षीयते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते ।

होत्रे ददद्[2] ब्रूयाद् धोतर् वाचं ते ददानि, ताम् अनेन निष्क्रीणानि[7], होतर् इदम् ददानीति—यद् दास्यन् स्यात् । स यद्[8] वाचं ददात्य्—अग्निर् वै वाग्[9]—अग्निम् एवास्मै तद् ददाति । तद् यावद् अग्निर् न[10] क्षीयते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते ।

अध्वर्यवे[11] ददद्[2] ब्रूयाद् अध्वर्यो प्राणं ते ददानि, तम् अनेन निष्क्रीणान्य्[12], अध्वर्यो इदं ददानीति[13]—यद् दास्यन् स्यात् । स यत् प्राणं ददाति—वायुर् वै प्राणो—वायुम् एवास्मै तद् ददाति[14] । तद् यावद् वायुर्[15] न क्षीयते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते ।

उद्गात्रे[16] ददद्[2] ब्रूयाद् उद्गातश्[16] चक्षुस् ते ददानि, तद् अनेन निष्क्रीणान्य्, उद्गातर्[16] इदं ददानीति—यद् दास्यन् स्यात् । स [17]यच् चक्षुर्[17] ददात्य्—आदित्यो वै चक्षुर्—आदित्यम् एवास्मै तद् ददाति । तद् यावद् आदित्यो न क्षीयते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते ।

सदस्याय ददद्[१८] ब्रूयात् सदस्यात्मानं ते ददानि, तम् अनेन निष्क्रीणानि, सदस्येदं ददानीति—[१९]यद् दास्यन्[१९] स्यात्। स यद् आत्मानं[२०] ददात्य्—आकाशो वा आत्मा—आकाशम् एवास्मै तद्[२१] ददाति। तद् यावद् आकाशो न क्षीयते, तावद्[२२] अस्य तद् दत्तं न क्षीयते।

होत्रकेभ्यो ददद्[२] ब्रूयाद् धोत्रका[२३] श्रोत्रं वो[२४] ददानि, तद् अनेन निष्क्रीणानि[२५], होत्रका इदं ददानीति—यद् दास्यन् स्यात्। स यच् छ्रोत्रं ददाति—दिशो वै श्रोत्रं—दिश एवैभ्यस् तद् ददाति। तद् यावद्[२६] दिशो न क्षीयन्ते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते।

प्रसर्पकेभ्यो ददद्[२] ब्रूयात् प्रसर्पका लोमानि वो[२७] ददानि, तान्य् अनेन निष्क्रीणानि, प्रसर्पका इदं ददानीति—यद्[२८] दास्यन् स्यात्। स यल् लोमानि ददात्य्[२९]—ओषधिवनस्पतयो वै लोमान्य्—ओषधिवनस्पतीन्[३०] एवैभ्यस् तद् ददाति। तद् यावद् ओषधिवनस्पतयो[३१] न क्षीयन्ते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते।

सैषेष्टापूर्तस्याक्षितिः[३२]। स य एवम् एताम् इष्टापूर्तस्याक्षितिं वेद, न हास्येष्टापूर्तं क्षीयते।

तद् उ वा आहुर् [३३]वाग् वाव[३३] दीक्षितो, वाग्[३४] दीक्षा, वाग्[३५] इदं सर्वं क्षियति[३६]। वाचि वावेदं सर्वं क्षितम् इति वाव तौ तत् संप्रोचाते[३७]।

तद् उ होवाच शाट्यायनी[३८] रथन्तरेण दीक्षे, वामदेव्येन[३९] दीक्षे, बृहता दीक्ष इत्य् [४०]एव दीक्षेत[४०]। अथ विमुञ्चेत बृहता विमुञ्चे, वामदेव्येन विमुञ्चे, रथन्तरेण विमुञ्च इति। सैषा दीक्षायै युक्तिश् च विमुक्तिश् च। स य एवम् [४१]एतां दीक्षायै[४१] युक्तिं च विमुक्तिं च वेद, वसीयान् एव भवति ॥५४॥

1 C इतन.
2 A B C -द.
3 C मह्यम.
4 C निष्क्रीणामि.
5 C स्यान्.
6 C मनु.
7 C निष्क्रीणाति.
8 C यत्.
9 C वा.
10 A B C श.
11 C ध्वर्म्युवे.
12 A B निष्कृणान्य्, C रिष्कृणान्य्.
13 After it C inserts निष्क्रीणान्युक्तातौ इन्ददानीति.
14 C ददाती.
15 B C वायुन्.
16 A B C त्तत्-.
17 A यदस्थाहुर्.
18 A B C दद.
19 B यद्दास्यन् (द is confused with द्द in the Grantha script).
20 A C आत्मानन, B आत्मानम्.
21 C त.
22 A C तवद्.
23 A B धोतृका.
24 A C वे.
25 C निष्क्रीणाति.
26 C यवद्.
27 C वे.
28 B यद.
29 A ददान्य्.
30 C -वानस्पतीन्.
31 A B ओषधी-, C ओषधीपनस्पतयो.
32 A सैषो-, C -स्याक्षीति.
33 A वाग्वा, C वार्षाव.
34 C वग्.
35 C वान्.
36 A B क्षीयति, C क्षायति.

37 A संप्रोच्यते. Auswahl §124 ends here.

38 A B C शाट्यायनि.

39 A B C वामदेव्येन.

40 C एवन्दीक्षत.

41 C एतामीक्षायै.

२.५५

हृत्स्वाशया[1] आल्लकेयो[2] दन्तालस्य धौम्यस्यान्तेवास्य्[3] आस । अथ ह दन्तालो[4] धौम्यन्[5] त्रयं वेदम् आप्रपदं[6] विदां चकार । तस्माद् ध सामवेदम् अनूच्य व्याजहार— संवत्सराय दीक्षिष्य इति । अथ ह स्म ततः पुरो विपृच्छमानाश्[7] 'चरन्ति—संवत्सराय[8] दीक्षिष्यामह'[9] इति । अथो ह स्म[10] समवसायान्योऽन्यस्य वरणम् आक्रोशमाना[11] निभृत्यम् अनुपृच्छन्त[12] आसते[13] । त ह स्म यावन्तस् संपादयन्ति, त ह स्म दीक्षन्ते शश्वद् धैषा तद् आशीर् एव । तत् सत्त्रं भवति, यत् तम् एव ब्राह्मणं कृत्वोत्तिष्ठन्ति येनाब्राह्मणोक्तेन[14] सह दीक्षन्ते । तस्माद् अब्राह्मणोक्तेन सह[15] दीक्षेत[16] । तस्य ह स्मास्य राजन्यबन्धोश्[17] शार्दूलाजिनं[18] मणि हिरण्यम् उपावहितं भवति । तद् ध स्म श्रोत्रियायोपप्रहित्याह—संवत्सराय[19] दीक्षिष्ये[20], ऽनु मा शाधीति । तस्मै ह स्म[21] राजन्यबन्धवे वक्तव्यं मन्यन्ते ॥५५॥

☞ This section and a part of the next has been edited in Auswahl §125.

1 A हृत्स्वाशका

2 He is mentioned as a king in JB I.234 (Auswahl §87) and JUB III 40.2 (in a *vaṃśa*-list).

3 A B धौम्म्यस्या-, C सौम्यस्या-. In the next line, however, all the MSS have धौम्य-.

4 A B C तन्दालो.

5 A धौम्म्यस्.

6 आप्रपद is not found elsewhere in any Brāhmaṇa. Cf. AĀ II.1.4 with Keith's note on प्रपद.

7 A B C वपृच्छमानाश्. अव √प्रछ is new to MW, VPK and Index Védique. Following Caland, विपृच्छमानाः (*lectio simplicior*) has been retained in the text. वि √प्रछ is not found in the other Brāhmaṇas, though it occurs as early as the RV.

8 A चरन्त्यसंवत्सराय.

9 C दीक्षस्यामह.

10 C स्मा.

11 A B आक्रोशनमा, C आक्रोशमा.

12 C अनुप्रच्छन्त.

13 Cf. BŚS XVI 13 (quoted in Auswahl §125) तद्ध स्मैतत् पूर्वे सत्रस्सं समवसायामतेऽन्यो ऽन्यस्यानूक्तं च मानुषं च विजिज्ञासमाना.

14 C येनाब्राह्मणानाक्तेन.

15 C ननह.

16 C दीक्षत.

17 C राजन्यबन्धो.

18 C शामूलाजिन. Caland reads शामूलाजिन which occurs twice in the Karmānta-sūtra of Baudhāyana XVIII.25. शामूलाजिन is new to MW and is not found elsewhere in any Brāhmaṇa. शार्दूलाजिन is also new to MW, VPK and Index Védique. शार्दूलाजिन may be a *lectio simplicior*, suggested by the tigerskin (शार्दूलचर्मन्) used in the sacrifice. But it is supported by our best MSS.

19 A B सवत्साराय, C समवत्सराय.

20 C दीक्षिष्ये.

२.५६

स ह तथैव पल्ययमानस[1] सोमशुष्मं[2] सात्ययज्ञिम्[3] आजगाम । तं होवाच—प्राचीनयोग्य, संवत्सराय दीक्षिष्ये । भगवो[4] ऽनु नश्[5] शाधीति । तथेति[6] तं ह वत्सन् अभिराधयां चकार । तं होपेयाय । तस्मै यदेमां क्लृप्तिं प्रोवाचाभ्यूहम् अनुजगौ प्रस्तावप्रतिहारान् विदधाव्[7] अथ हैनम् अनुशशास । अयं[8] वाव संवत्सर इति होवाच । तस्यायम् एव देवयानः पन्था, इमे वर्तन्याव्, इयं गतिर् इति । स यद् एतद्[9] एवं वेद, अनार्त एवं संवत्सरस्योदृचं गच्छति[10] । पुरुषो वै प्रजापतिः । प्रजापतिम् संवत्सरः[11] । स यो ह पुरुषो, य एवायम् अन्तरिक्ष आकाश, एष एव स पुरुषः । तद् [12]यद् इदवद्[12] अन्तरिक्षे न रमत पूर्णत्वैतन्[13] न रमते । अथो यद् अस्मिन् सर्वस्मिन् अन्तर् ईक्षत[14] तस्माद् अन्तरिक्षम् । अथो यद् इदं सर्वं युते तस्माद् वायुः । अथो यद् इदं सर्वं वाति[15] तस्माद् वातः । तस्यैतस्याकाशस्यात्मा[16] दमुमूढो[17] यद् असाव् आदित्यः । स एष[18] आदित्य पुरुषः । अथ[19] यत् ततः[20] पर आकाशस् तस्यैष आत्मा समुमूढो[21] यच् चन्द्रमाः । स एष चन्द्रमसि पुरुषः । स न नाना मन्तव्य इति ह स्माह शाट्यायनिः[22] । य एवायं चक्षुषि पुरुष, एष[23] एवादित्य, एष चन्द्रमसीति । तम् अनयैव पुरुषविधयाप्नोति ॥५६॥

1 A पल्यायमानस.

2 B सोमशुष्मं

3 A सात्ययज्ञम्, C सत्ययज्ञिम. He is mentioned as the teacher of Hṛtsvāśaya Āllakeya in JUB III.40.2.

4 C भगो. Caland inadvertently takes भगवो with the previous sentence.

5 A नाश्.

6 तथेति is not found in Caland's text.

7 A B C विदधाव्.

8 C अयम.

9 C omits it.

10 A B C गच्छन्ति. Here ends Auswahl §125.

11 Cf. GB I.5.3 पुरुषो वाव संवत्सर .

Hence onwards the various parts of the human body are correlated to the year-long sacrifice. It may be noted that while our Brāhmaṇa indulges in digressions, GB I.5.3 and ŚBM XII.2.4.10f take up the subject-matter of §57 (end) and §58.

12 A तयदृगद, B तयदृदवद्, C तयदृदयद्.

13 So all MSS. The reading is dubious. Cf PB XV.12.5 अन्तरिक्षेणेद सर्वं पूर्णं.

14 All MSS have ईक्षते, which may be the original reading. For other etymologies cf JUB I 20.4 तयदस्मिन्निद सर्वमन्तस्तस्माद् न्तयक्षम् । अन्तयक्ष ह वै नामैतत् । तदन्तरिक्षमिति परोक्षमाचक्षते, PB XX.14.2 अन्तरेव वा इदमिति तदन्तरिक्षस्यान्तरिक्षत्वम्, ŚBM VII.1.2.23 सह हैवेमावग्रे लोकावासतु । तयोर्वियतोर्योऽन्तरेणाकाश आसीत् तदन्तरिक्षमभवत् । ईक्ष हैतन्नाम । ततः पुरान्तरा वा इदमीक्षमभूदिति तस्मादन्तरिक्षम्.

15 A B C वातेति.

16 C तस्यैषस्या-.

17 A दममूढो. Is it असंमूढो (from √मुह्)?

18 C एव.

19 C य for (ऽ)थ.

20 B C त..

21 A B समुमूढो, C समामुमूढो. Is it संमूढो? Cf. note 17.

22 A शाट्यायनि.

23 A ए.

२.५७

प्राण एव प्रायणीयो ऽतिरात्रः[1] । प्राणो हीदं सर्वं [2]प्राणेत । तद्[2] यत् प्राणेत तस्मात् प्राणः । वाग् एवारम्भणीयम्[3] अहः । वाचा हि[4] सर्वम्[5] संवत्सरम् सर्वे यज्ञक्रतव आरब्धाः । तस्माद् आरम्भणीये ऽहन् सर्वाणि रूपाणि क्रियन्ते । सर्वाणि ह[6] रूपाणि वाचि । अयम् एको ऽभिप्लवो ऽयम् एको [7]ऽयम् एको[7] ऽयम् एकः । तस्यास्याभिप्लवस्येदं[8] प्रथमम् अहः । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्, इदं [9]माध्यंदिनं सवनम्, इदं तृतीयसवनम् । इदम् एव द्वितीयम् अहः । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम, इदं माध्यंदिनं सवनम्, इदं तृतीय-सवनम् । इदम एव वैरूपं तृतीयम् अहः । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्, इदं [10]माध्यंदिनं सवनम्, इदं तृतीयसवनम्[10] । इदम् एव वैराजं चतुर्थम् अहः । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्, इदं[11] [12]माध्यंदिनं[13] सवनम, इदं तृतीयसवनम्[12] । इदम् एव शाक्वरं पञ्चमम् अहः । तस्माद् अनेनोपसंगृह्य[14] शक्नोति[15] । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्[16], इदं माध्यंदिनं सवनम्, इदं तृतीयसवनम् । इदम् एव रैवतं षष्ठम् अहः । तस्माद् [17]अनया प्राश्नाति[17] । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम, इदं माध्यंदिनं सवनम्, इदं[18] तृतीयसवनम् । एवम् अस्याभिप्लवस्यैवम् अस्यैवम्[18] अस्य । अयम् एवात्मा पृष्ठ्यः । इम एव नव[19] प्राणाः । त्रिवृत्[20] प्रायणीयम् अहर्, यत् प्राणा इदं सर्वं प्राणत[21] । तद् यत् प्राणत[21] [22]तस्माद् अप्य् एतत्[22] प्रायणीयम् अहः । इमा एव ग्रीवाः[23] पञ्चदशम् [24]अहः । ओजो[24] वै वीर्यम् । ग्रीवा ओजः[25] । वीर्यं पञ्चदशः । तस्मात् पशवो ग्रीवाभिर् भारं वहन्ति[26] । अष्टाव् इमे जत्रवो, ऽष्टाव्[27] इम, ऊर्ध्वा जत्रुस्[28] सप्तदशः[29] । तद् एव सप्तदशम् अहः । इदम् एवोदरम् एकविंशम् अहः । सर्वे वै स्तोमा एकविंशम् अभिसंपन्नाः । सर्वम् अन्नाद्यम् उदरे[30] प्रतिष्ठितम् ॥५७॥

1 Cf. AB 1.7 प्राणो वै प्रायणीय. Oertel, JBR p.3, suggests a connection of प्राण with प्र√नी, in which case प्राणेत may be emended to प्रणेता. For the connection of प्र√नी with प्राण add the following references to those already given by Oertel—ŚBM XII.9.1.14 यद्वै प्राणेनान्नमात्मन् प्रणयते तत् प्राणस्य प्राणत्वम्, ŚBM X.5.2.14 एष उ एव प्राणः । एष हीमाः सर्वाः प्रजाः प्रणयति.

2 C प्राणेतःद्.

3 C एतवारम्भणीयम्.

4 A omits it.

5 C एष.

6 C हि.

7 Omitted in C.

8 C -दा.

9 C omits up to तृतीयसवनम्[12].

10 A leaves out ध्यदिन मवनमिद तृतीय-मवनम्.

11 A इद.

12 A omits माध्यदिन सवनमिदं तृतीयसवन.

13 B माध्यदिन.

14 C -सप्राह्य.

15 C शक्नोमि. See note 18 on JB II.1.

16 C omits -स्सवनम्, इद.

17 A अनेनोपसंगृह्य शक्नोति (dittography).

18 C omits अस्यैवम्.

19 C inserts तमिदमेव रैवतं षष्ठमहस्तस्माद-ननेनोपसंगृह्य.

20 A B C त्रृवृत्. त्रिवृत् 'ninefold' and hence connected with the nine prāṇas.

21 A B प्रायणत, Oertel (JBB p.3) प्राणेत.

22 C तस्माचप्येनत्.

23 C ग्रीवः.

Cf. ŚBM XII.2.4.10-12 ग्रीवा पञ्चदशः। चतुर्दश वा एतासां करूकराणि, वीर्यं पञ्चदशम्। तस्मादेताभिरण्वीभिः सतीभिर्गुरुं भारं हरति। तस्माद् ग्रीवा. पञ्चदशः॥ उर· सप्तदश। अष्टावन्ये जत्रवोऽष्टावन्य उर सप्तदशम्। तस्मादुर· सप्तदशः॥ उदरमेकविंशः। विंशतिर्वा अन्तरुदरे कुन्तापान्युदरमेकविंशम्। तस्मादुदरमेकविंशः.

24 C अहरोरोञो.

25 C आजः.

26 C विर्हन्ति.

27 A B अष्टाव्.

28 C जत्रुस्.

29 A सप्त·.

30 C उदारे.

२.५८

त्रयोदशेमाः[1] परिशवस्[2], त्रयोदशेमा, अण्डपरिशुस्[3] सप्तविंशी। तद् एव त्रिणवम् अहः। त्रयस्त्रिंशद् इमानि पृष्टिकाण्डानि[4] सह किकालुकाभिः[5]। तद् एव त्रयस्त्रिंशम् अहः। अयम् अभिजिद् अयं विश्वजिच् छुक्लं कृष्णं कनीनिका। त इमे त्रय स्वरसामान, इमे त्रयो[6], ऽयं विषुवान्। [7]प्राणापानाव् एव[7] गोआयुषी। इम एव दश प्राणा दशरात्रः। मन एव महाव्रतीयम्[8] अहः। उदान[9] एवोदयनीयो ऽतिरात्रः।

त एते दश प्राणा[10] दश स्तोमा, दश छन्दांसि। इमे ह सप्त मुख्याः प्राणा, द्वाव् अवाञ्चौ, नाभ्यां दशमः। इमे ह पृष्ठ्यस्य षडहस्य स्तोमाः[11]। छन्दोमाः पञ्चविंशः[12]। चतुर्थो[13] इमान्य् उ ह सप्त चतुरुत्तराणि छन्दांसि सद्विपदाविराडतिच्छन्दाः[14]। प्राण एव गायत्री, चक्षुषी उष्णिक्ककुभौ, श्रोत्रं जगती, वाग् अनुष्टुब्[15], मनो बृहत्य्, आत्मा पंक्तिर्, बलं त्रिष्टुप्। प्रतिष्ठा[16] द्विपदा, मांसानि विराट्, शरीराण्य् अतिच्छन्दाः। तेषाम् एषां सप्तानां चतुरुत्तराणां छन्दसां[17] द्वादशैकविंशान्[18] संपद्यन्ते ॥५८॥

1 C -मां.

2 A B पशवस्. परिशु is a doublet of पर्शु with the svarabhakti vowel -i, and need not be emended. Cf. svarabhakti in अण्डपरिशु. परिशु is new to MW, VPK and Index Védique.

3 No v.l. अण्डपरिशु or its doublet *अण्डपर्शु are not found in MW, VPK and Index Védique. See GB I.5.3 and cf. ŚBM XII.2.4.13f पार्श्वे त्रिणवः। त्रयोदशान्याः पर्शवस्त्रयोदशान्याः पार्श्वे त्रिणवे, तस्मात् पार्श्वे त्रिणव.॥ अनूकं त्रयस्त्रिंशः। द्वात्रिंशद्वा एतस्य करूकराण्यनूकं त्रयस्त्रिंशम्। तस्मादनूकं त्रयस्त्रिंशः॥ अयमेव दक्षिणः कर्णोऽभिजित् (henceafter the passage differs greatly from our text) .....उदान एवोदयनीयो ऽतिरात्र उदानेन ह्युद्यन्ति. In this passage the word अण्डपर्शु of our text is replaced by पार्श्वे. पार्श्व might well be a malapropism for पर्शु, which was collaterally used for पृष्टि. In strict anatomical phraseology, पृष्टि and पर्शु must have been distinguished. Eggeling points out (ŚBM transl. pt.V p. 164 note 2) that the term पृष्टि seems to be invariably used with the रेतःसिच् bricks. From this we might infer that पृष्टि is equivalent to our अण्डपर्शु, अण्ड being used to denote 'testicles' as well as 'semen virile' (रेतः).

4 A B पृष्टिकाण्डानि, C पृष्टिकाण्डानि. पृष्टिकाण्ड is not found in MW, VPK and Index

Védique. Cf. पृष्टीकुण्डीलानि in the parallel GB I.5.3 (पृष्टिकुण्डलानि ?).

5 C किंकालकाभिः. किंकालु(ल)का is new to MW, VPK and Index Védique. Does it correspond to अनूक 'spine' in the parallel GB I.5.3 ? Compare कंकाल 'skeleton'. It may refer to the vertebrae.

6 These are the three posterior svarasāman days.

7 C प्राणापानावेव.

8 C महाप्रतीयम्.

9 C ऊहान

10 C प्रा

11 C स्तोमान्.

12 B C पञ्चविंश.

13 A B C चतुर्थां. For the four items see note 15.

14 C omits स-.

Together with the dvipadā, virāj and aticchandas the seven caturuttara metres constitute four items.

15 C अनुष्टुम्.

16 C पृष्ठा.

17 C छन्दासां.

18 12×21 = 24 (gāyatrī) + 28 (uṣṇih, kakubh) + 48 (jagatī) + 32 (anuṣṭubh), 36 (bṛhatī) + 40 (paṅkti) + 44 (triṣṭubh).

२.५९.

गायत्र्या उष्णिहो ऽनुष्टुभश् चतुरशीतिर् अक्षराणि । ते चत्वार एकविंशाः । पंक्तेश् च त्रिष्टुभश्[1] च चतुरशीतिर् अक्षराणि । ते चत्वार एकविंशाः । बृहत्यै च जगत्यै च चतुरशीतिर् अक्षराणि । ते चत्वार एकविंशाः । अथ [2]त्रयाणां छन्दसां[2] दशशतम्[3] अक्षराणि । विंशत्यक्षरा द्विपदा । त्रिंशदक्षरा विराट् । षष्ट्यक्षरातिच्छन्दाः[4] । तानि दशशतम् अक्षराणि संपद्यन्ते । ततो द्व आदत्त । अथ द्वादश[5] त्रिवृतस् संपद्यन्ते । तान् इमान्[6] द्वादश त्रिवृतो द्वादशस्वैकविंशेषूपदधाति[7] । ते[8] द्वादश सत्रिंशिनो मासास् संपद्यन्ते । तद् एतच्[9] छन्दांसि त्रिवृतं चैव स्तोमम् अभिसंपद्यन्ते ॥५९॥

1 B त्रिष्टुभिश्.

2 C त्रयाणा छन्दसा.

3 दशशतम् '110'.

4 C षष्ठ्यक्षातिछान्दाः.

5 A B C द्वादशे.

6 A B C इमां.

7 A B C द्वादशस्येक-. Twelve trivṛts (12×9 = 108) are added to 12×21 giving a total of 360, i.e. twelve months of 30 days each.

8 C स.

9 A B C एतश्.

२.६०

एकविंशं च वा पञ्च प्राणं चाग्नीश् चादित्यं च । अथ ये द्वे अक्षरे ते बृहद्रथन्तरे, ते अहोरात्रे[1] । सो ऽर्धमासम्[2] स मासम्[3], स [4]ऋतुम्, स[4] संवत्सरः[5] । तद् आहुर् यत् प्राणाश्[6] छन्दांसि[7] छन्दांसि स्तोमा[8] इत्य् आहुः, कथं[9] यजमानः[10] प्राणैश्[11] छन्दांस्य्

अप्येति । छन्दोभि स्तोमान्, स्तोमैर् बृहद्रथन्तरे, बृहद्रथन्तराभ्याम् अहोरात्रे[12], अहोरात्राभ्याम्[13] अर्धमासम्[14], अर्धमासेन मासं[15], मासेनर्तुम्[16], ऋतुना संवत्सरम् । कुतस् संवत्सरो[17] जायते, क्व प्रतिष्ठित[18] इति । स विद्याद्—अहम् एव संवत्सरो ऽस्मि, मयि प्रतिष्ठित इति । एवंविदो ह वाव[19] संवत्सरो जायत, एवंविदि प्रतिष्ठितः ।

अथो आहुर्—आदित्य एव संवत्सरः । एतं हि सर्वा श्रीम्[20] सर्वं यशस् सर्वे देवास्[21] समेतास्[22], तस्माद् आदित्य[23] एव संवत्सर[24] इति । तस्य यद्[25] भाति तत् संवद्[26], यन्[27] मध्ये कृष्णं मण्डलं[28] तत् सर इत्य् अधिदेवतम्[29] । अथाध्यात्मम्[30] । अयम् एव संवत्सरो यो ऽयं चक्षुषि पुरुषः । तस्य यच् छुक्लं तत् संवद्[31], यन्[27] मध्ये कृष्णं मण्डलं तत् सरः । अथो आहुर्—आदित्य एव संवच्, चन्द्रमास् सरः । तम् एष सरति । तं[32] पौर्णमास्याम् आप्नोतीति । तद् उ वा आहुः—प्राण एव संवद्[33], वाक्[34] सरः । एताभ्यां हि समश्नुत इति ।

तस्य वा एतस्य संवत्सरस्याग्निष्टोमस्सामान्य् एव देवयानः[35] पन्थाः—॥६०॥

1 C अहोरात्र.
2 C संमासास्.
3 A B C मसस्.
4 A B C ऋतु.
5 A B C संवत्सवत्सरस
6 A B C प्राणा.
7 A omits it.
8 C तोमा.
9 C क.
10 A यजमा, B C यजमान.
11 A B प्राणैस्, C प्राणे.
12 C अहोरात्रो.
13 C -भ्यम्.
14 A B C अर्धमास.
15 C मास.
16 C मासेनकृम्.
17 A B सवत्सरे. Cf. further एवंविदो ह वाव संवत्सरो जायते.
18 A B C पतिष्ठित.
19 C वा.
20 A श्रीरम, C श्रीम्
21 A C देवा.
22 Cf. JB II.29 तां हि सर्वे देवास्समान्ताः (with note).
23 A आदित्य.
24 After it C adds एत हि सर्वा श्री सर्वे यशस्सर्वे देवास्समेतास्तस्मादादित्य एव संवत्सर.
25 A B C यत.
26 A B C सपद्.
27 A B C यम्
28 C मण्ड.
29 A अधिदैवतम्. अधिदैवतम् is of greater frequency than अधिदैवतम्. Cf. JB II.28.
30 A अथा-, C अथध्यात्मम्नम्.
31 A सम्वद्.
32 C त.
33 A सविद्.
34 C वान्.
35 C देवयानम

२.६१

—तानि वा एतानि रौहिणकानि[1] नाम[2] । एतैर् वै देवा स्वर्गं लोकम् आरोहन्[3] । यद् अरोहन्[4] तस्माद् रौहिणकानि[5] । तस्माद् वयम् अन्वहम् एवाग्निष्टोमसामानि कुर्मः ।

अथ वर्तन्यौ बृहद्रथन्तरे[6] । एताभ्यां[7] ह वा एष एतद्[8] वर्तते । तस्माद् वयम्

अतिरात्र उभे बृहद्रथन्तरे कुर्मः—कृत्स्नं नस्[9] साम युक्तं यज्ञं वहत्[10], कृत्स्नेन साम्नोद्यम् अश्नवामहा[11] इति । अथ गतिः । [12]यश् चैवासाव् आदित्ये[12] पुरुषो यश् चायम् अध्यात्मन् तद् एतत् प्रजापत्ययनम्[13] इत्य् एवोपासितव्यम् । एतेन वा अयनेन प्रजापतिर् इमाम् ऋद्धिम् आर्ध्नोद्[14] इमां व्यष्टिं[15] व्याश्नुत । तद् याम् एव प्रजापतिर्[16] ऋद्धिम् आर्ध्नोद् यां व्यष्टिं[15] व्याश्नुत, ताम् एवर्द्धिम् ऋध्नोति तां व्यष्टिं[15] व्यश्नुते य एवं वेद ॥६१॥

1 C राहिणकानि.
2 C राम
3 No v.l. but अगोहन् in the next sentence.
4 C अगोहन्. See note 3.
5 Cf. the parallel JB II.14
6 A बृहद्रथन्तरेण
7 A ताभ्यां.
8 C एत.
9 A C न.
10 So all MSS. For similar forms see Prof. Renou, Monographies Sanskrites I p.5 (bottom) on the subjunctive, and Caland, ŚBK introd. I p.44.
11 C अश्नवामहा.
12 A यश्चैवासावावादित्ये, B यश्चैवासावावादित्यो, C यचैवासावावादित्ये.
13 प्रजापत्ययन is new to MW, VPK and Index Védique. BŚS (index) has प्रजापतेरयनम्.
14 C -त्.
15 A B C व्युष्टि.
16 A C प्रजापति, B प्रजापतिः.

२.६२

एष वाव दीक्षितो य एष तपति । स एष इन्द्रियं[1] ज्यैष्ठ्यं[2] श्रैष्ठ्यम् अभि दीक्षितः । तस्य ये ऽर्वाञ्चो रश्मयस् तानि श्मश्रूणि[3], य ऊर्ध्वास् ते केशाः । अहोरात्रे एव कृष्णाजिनस्य रूपम् । अहर् एव शुक्लस्य रूपं, रात्रिः कृष्णस्य । अथ यद् एतन् मण्डलं[4] ता आपस् तद् अन्नं तद् अमृतम् । तस्मिन्न् एतस्मिन्[5] मण्डले तेजोमयश्[6] छन्दोमयः[7] पुरुषः । स[8] प्राणस्, स इन्द्रस्, स प्रजापतिस्[9], स दीक्षितः । तद् एतद् दीक्षयैव संगृहीतम् । तत आभ्यः प्रजाभ्यो ऽन्नाद्यं विसृजते । तस्येमा एव दिशः पत्नय आसन् । तं हेमास्[10] तिस्रो दिशो ऽतिचेरुः[11] । इयं हैवास्यानुव्रततमास[12] येयं[13] दक्षिणा दिक् । तस्माद् एष एताम् एवाभ्युपावर्तते[14] । यद्य् अप्य् उत्तरत उदेत्य् अथैताम् एवाभ्युपावर्तते[15] । तस्माद् यास्य प्रिया जाया[16] स्यात् तां दक्षिणार्ध्यां[17] कुर्यात् ॥६२॥

1 C इन्द्रय.
2 A B C ज्येष्ठ्यं.
3 C श्मश्रुणि.
4 B C मण्डल.
5 A B omit it.
6 A C तेजोमय, B तेजोमयः.
7 A B C छन्दोमणयः.
8 B स (note the absence of sandhi).
9 A C प्रजापति, B प्रजापतिः.
10 C होमोस्. The four wives are mentioned in ŚBM XIII.4.1.8.
11 C तिचेरुः.
अति + √चर् is not found in any other

11 C तिचेरू..

अति + √ चर् is not found in any other Brāhmaṇa. It means 'be unfaithful to'.

12 The superlative अनुव्रततमा is new to MW, VPK and Index Védique. The positive अनुव्रता is found in ŚBM III.7.1.22, TB III.3.3.2, JUB I.17.2.6.

13 C पव.

14 C पवास्तु-.

15 C पवासु-.

16 C जाय.

17 C दक्षिणार्ध्या.

२.६३

प्रथमां संनह्यति, प्रथमां वाचयति, प्रथमां पूर्णपात्र आगच्छत्य्, अनन्तरिताः पत्नय[1] स्थ । उदग् उ यज्ञीयं कर्म संतिष्ठत । इति न्व् अधिदेवतम्[2] ।

अथाध्यात्मम्[3] । अयम् एव दीक्षितो यो ऽयं चक्षुषि पुरुषः । तस्य यान्य् अर्वाञ्चि[4] पक्ष्माणि तानि श्मश्रूणि, यान्य् ऊर्ध्वानि ते केशाः[5] । यद् एव शुक्लं च कृष्णं च तत् कृष्णाजिनस्य[6] रूपम् । शुक्लम् एव शुक्लस्य रूपं, कृष्णं कृष्णस्य । अथ यद्[7] एतन्[8] मण्डलं ता आपस् तद् अन्नं[9] तद् अमृतम् । तस्मिन्न् एतस्मिन् मण्डले तेजोमयश्[10] छन्दोमयः[11] पुरुषः । स प्राणस्, स इन्द्रस्[12], स प्रजापतिस्[13], स दीक्षितः । स[14] हैवंविद् दीक्षमाणो, यथैवैष एतद् इन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं[15] श्रैष्ठ्यम् अभि दीक्षित, एवम् एवेन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं[16] श्रैष्ठ्यम् अभि दीक्षितो भवति । तस्माद् उ हैवंविदि[17] दीक्षित ईश्वरो राष्ट्राणि[18] समुत्कम्पितोः[19] क्षामरन्ध्र[20] इव हि[21] समाभवति[22] । एवं ह्य् एतद् इन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं[23] श्रैष्ठ्यम्[24] अभि दीक्षितो भवति । तस्माद् उ सर्वम् एवाभिवदत्य्—आचार्यं, पितरं, क्षत्रियम्[25] । एवं ह्य् एतद् इन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं[23] श्रैष्ठ्यम् अभि दीक्षितो भवति[26] ॥६३॥

1 So all MSS.

2 A अधिदैवतम्.

3 Cf. JB II.62 (beginning).

4 C अर्वाञ्च.

5 C कोशा.

6 C कृष्णंजिनस्य.

7 A B C याद्.

8 C एत.

9 B C अन्न.

10 C तेजोमय.

11 A छन्दोमयं.

12 C न्द्रस्.

13 B C प्रजापति.

14 After it C inserts दीक्षितेष.

15 A B C जैष्ठ्य.

16 B ज्येष्ठ्य, C जैष्ठ्य.

17 C हैवंविद्.

18 A C राष्ट्राणु, B राष्ट्राणि.

19 A C समुत्कम्पितो. सम् + उत् + √ कम्प् is not found in the other Brāhmaṇas. Prof. Renou also does not record it in his Index Védique. MW quotes समुत्कम्पित् from the Jātakamālā of Āryaśūra. Cf. उत्कम्पयति in ŚBM XIV.2.2.17.

On समुत्कम्पितोः (-*toḥ* infinitive) see JBR p.11. ईश्वरो राष्ट्राणि समुत्कम्पितोः means 'he who can make kingdoms tremble' (see Macdonell, Vedic Grammar for Students, §211, 3b, p.338). For the idiom cf. कुमैर्यस्य समागतस्य समरे दोर्भ्यां धरा कम्पिता in Bhitari Stone Pillar Inscription of Skandagupta (Bhandarkar, List of the Inscriptions of Northern India, no 1549) line 15.

20 *No v.l.* क्षामरन्ध्र *is new to* MW, VPK and Index Védique. So also रन्ध्र. क्षामरन्ध्र connotes 'a meek and submissive

person'. क्षाम in the sense of 'meek' is not found in earlier literature, including the Brāhmaṇas. With रभ्र cf. रध्र 'pliant, obedient' in the Ṛgveda (√रध् and √रन्ध् are doublets).

21 C भि.

22 सम्+आ+√भू is new to MW, VPK and Index Védique. Here सम् seems to have been added to the usual आ+√भू to make it correspond to सम् in समुत्कम्पिनो (where it is prefixed for emphasis)—a वाक्यालङ्कार ? Note the loc. (एवंविदि दीक्षिते) with सम्+आ+√भू.

23 C जैष्ठ्यं.

24 A B ज्येष्ठ्यम्. Can ज्येष्ठ be a genuine form ?

25 See Dr. B. Ghosh, Collection of the Fragments of Lost Brāhmaṇas, Frag. LX, p.100.

26 C भवन्ति.

२.६४

[1]विचक्षणवतीं[2] वाचं[3] वदति । अन्नं वै विचक्षणम् । अन्नवतीम् एव तद् वाचं वदति । विचक्षणवतीं वाचं वदति । सोमो वै विचक्षणः । अन्नम् उ वै सोमः । अन्नवतीम् एव तद् वाचं वदति । विचक्षणवतीं वाचं[3] वदति । प्राणो वै विचक्षणः । तस्य वाग् एव मिथुनम् । मिथुनवतीम् एव तद् वाचं वदति । विचक्षणवतीं वाचं वदति । अन्नं वै विचक्षणम् । अन्नेन हीमाः[4] प्रजा विपश्यन्ति । तत आभ्यः प्रजाभ्यो ऽन्नाद्यं प्रयच्छति । स यदास्मै व्रतं[5] प्रयच्छेत्, सर्वम् एव व्रतयेत्[6]—सर्वस्यान्नाद्यस्यावरुद्ध्यै[7] । यद्य् उ परिशिंष्याद्[8], व्रतप्रदं[9] ब्रूयाद्—अशान वा पिब वेति । यद्य् उ व्रतप्रदो[10] ऽनुच्छिष्टाशी[11] वा स्यात् परि वा शिंष्यात्, तद् अप्सुर्[12] अभ्युक्ष्य छायायां निषेक्तवै[13] ब्रूयात् । तद् ओषधीभिर् अभिसंछादयितवै[14] ब्रूयात् । तद् ओषधीनां मूलान्य् उपसिञ्चति[15] । वर्षुकः[16] पर्जन्यो भवति यत्रैवंविद्वान् दीक्षते[17] । दीक्षिता उदशुश्रूषन्[18] इतीहाहुः[19] । स यदा दीक्षणीयेष्टिस् संतिष्ठत[20] । यदैनम् अध्वर्युर्[21] अभ्यञ्जयेद् यदा संपवयेद् अथैतम् आदित्यम् उपतिष्ठेत त्वं देवता दीक्षितासि । सा दीक्षमाणस्येन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं श्रैष्ठ्यं यश आदत्से । मा म इन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं[22] श्रैष्ठ्यं यश आदिथाः[23] । तव दीक्षाम् अनु दीक्ष[24] इति । तस्यैषा देवता दीक्षमाणस्येन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं[22] श्रैष्ठ्यं[25] यशो नादत्ते ॥६४॥

1 This section has been partly edited in Auswahl §126. Cf. AB I.6. 8-9, CH §19, §22 and KB VII.3.

2 C विचक्षणावतीं. See Keith, Rigveda Brāhmaṇas Translated p.111, note 2.

3 It is omitted by C.

4 C हिमां.

5 C वृतं.

6 A व्रतयत्, B व्रतयत्, C वृतयत्.

7 C -वरुद्धै. Caland has अवरुध्य for अवाप्त्यै.

8 A परिशिंष्या, C परिशिष्या

9 A B C व्रतपद.

10 A व्रतप्रदो, B व्रतेप्रदो.

11 C -शि.

12 A B C अप्सिभर्.

13 A B C निषेक्तवे. See Oertel, JBR p.13.

14 C अभिसछादयितवै.

15 B उपसिञ्चनि.

16 C वर्षक.

17 C दीक्षिते.

18 A उदशुशुचन्, B उदशुशुचन्. उद्+√शुच् is new to MW, VPK and Index Védique. See Oertel, JBR p.95.

19 C इति हाहुः.

20 C सन्तिष्ठत.

21 C अभ्यारब्धुर्.

22 C जैष्ठ्यं.

23 C आदिताः.

24 C दीक्षित. A similar formula occurs in II 52.

25 Omitted in C.

२.६५

तम् अध्वर्युर् अभ्यज्य प्रपाथौद्ग्रहणानि[1] जुहोति । यदौद्ग्रहणानि[2] जुहोति यद्[3] अस्मा औदुम्बरदण्डं[4] प्रयच्छन्त्य्[5] अथैनम् आहवनीयम् उपतिष्ठत वाचा मे वाग् दीक्षताम्[6] अग्नये[7] स्वाहा उ, प्राणेन मे प्राणो दीक्षतां वायवे स्वाहा उ, चक्षुषा मे चक्षुर् दीक्षतां सूर्याय स्वाहा उ, मनसा मे मनो दीक्षतां[8] प्रजापतये स्वाहा व्[9] **इति । तद् एताभिर् अनार्ताभिर् देवताभिर् इमा स्वा देवता दीक्षयाते । अथाह** अग्निर् दीक्षितः[10], पृथिवी दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षित, तया दीक्षया दीक्षे । वायुर् दीक्षितो[11], ऽन्तरिक्षं दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षित, तया दीक्षया दीक्षे । आदित्यो दीक्षितो, द्यौर् दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षित[12], तया दीक्षया दीक्षे । प्रजापतिर् दीक्षितो, मनो दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षित, तया दीक्षया[13] दीक्षे[14] । वाचं[15] म ऋचो ऽनु दीक्षन्ता[16], मनो[17] यजूंषि, प्राणं सामानि । श्रद्धा मे सोमो राजानु दीक्षताम् । ऋचा दीक्षे, यजुषा दीक्षे, साम्ना दीक्षे, पृथिव्या दीक्षे, ऽन्तरिक्षेण दीक्षे, दिवा दीक्षे[18] **इत्य् अत्र कृत्स्नो दीक्षितः । अथ यस्यादीक्षिता इमे लोका अदीक्षितानि छन्दांस्य् अदीक्षितस् सोमो राजा—॥६५॥**

☞ For this section see the parallel KB VII.4 and TB III.7.7.4f.

1 A प्रपाथौत्गृण्हानि, B C प्रपाथौत्गृहणानि.

2 A B C यदौत्गृहणानि. See Index Védique s.v. औद्ग्रहण.

3 C यदा.

4 औदुम्बरदण्ड is new to MW, VPK and Index Védique.

5 A B C प्रायच्छन्त्य्.

6 C दीक्षिताम्.

7 B C अग्नु.

8 C दीक्षतं.

9 व्=उ.

These formulae occur in ĀpŚS X.10.6, and similar ones in ĀpŚS X.8.7, KB VII.4 and ŚSS V.4.1.

10 A दीक्षित.

11 A दीक्षा

12 C दीक्षा.

13 After it A inserts दीक्षया दीक्षया, and B C insert दीक्षया दीक्षया. Can we read दीक्षे दीक्षया instead of the readings of A and B C? In that case the text would have दीक्षया दीक्षे दीक्षया दीक्षे. The parallel ĀpŚS X.10.6 has दीक्षा only once.

14 These four formulae occur in ĀpŚS X.10.6 with दीक्षयतु for दीक्षे.

15 A C वाचम.

16 Cf. TB III.7.7.8, ĀpŚS X.11.1 ऋचस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्.

17 C समनो.

18 For similar formulae see TB III 7.7.4f.

२.६६

—तं सकामम्[१] अभ्यश्नुवीत[२]। अथ हैवंविद् दीक्षमाण एव[३] सर्वान् कामान् उपाप्नोति[४]। तस्माद्[५] दीक्षासु न राजानं परिवेविष्यात्[६]। यद्व्रतो[७] [८]ह्य एवैष[८] भवति तद्व्रता इमे लोकास् तद्व्रतानि[९] छन्दांसि तद्व्रतस्[१०] सोमो राजा। अथाह भूर् भुव स्वस् सुपोषः पोषैस्[११] सुवीरो वीरैस् सुप्रजः प्रजयासम्[१२] इति। तद् एताम् अपरिमिताम् आशिषम् अन्त[१३] आशास्ते तपो मे[१४] प्रतिष्ठेति[१५]। तत् तपः प्रतिष्ठां कुरुते। श्रद्धा मे ऽक्षितिर्[१६] इति तच् छ्रद्धाम् अक्षितिं[१७] कुरुते। [१८]सत्यं मे[१८] गृहपतिर्[१९] इत्य् एष वै सत्यम्। सत्यं य एष तपति। सैषानार्ता देवता। [२०]तद् एताम्[२०] अनार्तां देवतां गृहपतिं कुरुते। स वा एष सुव्रतः[२१]। यद् ध्य् एषा[२२] खला[२३] स्यात् सर्वम् इदं प्रदहेत्। तस्माद्[२४] गृहपतिस् सुव्रत[२५] स्यात्। स यद् व् अदीक्षितव्रतं[२६] चरेद् अपापवद्यं[२७] वा पापं वदन् मिथुनं वा चरेद् अन्यद् वा मिथ्या-कुर्याद्[२८] एतम् एवादित्यम् [२९]एतैस् सर्वैर्[२९] जपैर्[३०] उपतिष्ठेत। ततो हैव दीक्षितः। स वा एष एतर्ह्य्[३१] अदीक्षितः। यद् व् एवास्मिन् दीक्षिते[३२] यश आसीत् तद् व् एवास्मिन्न् अप्य् एतर्हि[३३] यशः। तद् आहुस्[३४]—स वाव[३५] दीक्षेत [३६]स वान्यं[३६] दीक्षयेद्, य एतस्य दीक्षितयशसस्य[३७] व्यवच्छित्तिं[३८] विद्याद् इति। कृष्णाजिनं वाव दीक्षितयशसम्। एतद् धि[३९] सर्वेषां वेदानां रूपम्। यानि शुक्लानि तानि साम्नां रूपं, यानि कृष्णानि तान्य् ऋचाम्। यदि वेतरथा[४०]। यान्य् एव बभ्रूणीव[४१] हरीणि तानि यजुषाम्। तस्माद् यद्य् अप्य् एनद्दुक्तो[४२] वस्ते दिदृक्षन्त एवैनम्। एतद् ध्य् अस्मिन् दीक्षितयशसं[४३] भवति ॥ ६६ [४४]॥

1 The adverb सकाम 'with a desire' is not found in the other Brāhmaṇas (TB II.5.3.2 has सकाम). MW also does not register it in this sense.

2 C अभ्यश्नुपीत.

3 'while undergoing consecration'.

4 C अवाप्नोति.

5 C तस्मा.

6 C परिवेष्यात्.

7 A B यद्व्रतो, C यभ्यद्व्रतो.

8 C ह्यैवै.

9 C तद्व्रतानि.

10 C तद्व्रतस्.

11 A पेषैस्.

12 A प्रजयाप्, Vedic Concordance प्रजया स्याम्.

13 C अन्तत.

14 C मो.

15 This formula also occurs in TB III.7.7.10.

16 It occurs in TB III.7.7.9 and ĀpŚS X.3 8.

17 B C अक्षते.

18 A सत्यमेम.

19 ĀpŚS X.10.6

20 C omits तदेता.

21 C सुत.

22 A एषो.

23 A B C खल. Cf. खला देवता in JUB I.5.1,4.

24 A B C तस्मात्.

25 C सुमहत.

26 C अदीक्षितप्रतश्. अदीक्षितव्रत is not registered in MW, VPK and Index Védique.

दीक्षितव्रत occurs in KB IV.4 and AB VII.23.

27 =अप+अपवध. अप goes with वदेत्. अपवध is not given by MW.

28 C मिथ्याआर्य्याद्.

29 C एतैर्वैर्.

30 C जपेद्.

31 A B C एतद्.

32 A दीक्षते.

33 A एतद्धि, B एत द्.

34 A B C आ.

35 C एवाव.

36 A स्वान्यं, B C स्वान्य.

37 A C -यशस्या.

38 MW, VPK and Index Védique do not record व्यवच्छित्ति. व्यवच्छित्ति means 'distinction'.

39 C हिं.

40 A C श्वेतरसा.

41 A B C बभ्रूणिव. Cf. ŚBM I.1.4.1-2 अथ कृष्णाजिनमादत्ते...तस्य यानि शुक्लानि च कृष्णानि च लोमानि तान्यृचां च साम्नां च रूपम्। यानि शुक्लानि तानि साम्नां रूपं यानि कृष्णानि तान्यृचाम्। यदि वेतरथा यान्येव कृष्णानि तानि साम्नां रूपं यानि शुक्लानि तान्यृचां यान्येव बभ्रूणीव हरीणि तानि यजुषां रूपम्. Eggeling translates बभ्रूणीव हरीणि as 'the brown and the yellow ones'. It would be better to take बभ्रूणीव as 'brownish'.

42 A एनदवृक्तो, B एनदवृक्तो, C एनदद्राक्तो

43 C दीक्षितामयशस.

44 A C omit ॥६६॥.

२.६७

ते[1] ये सकृष्णाजिना[2] अपो ऽभ्यवयन्ति, य एतस्माद् दीक्षितयशसाद्[3] अवच्छिद्यन्ते[4], ते सर्वम् आत्मानं प्रप्लाव्य पाप्मना[5] सहोदायन्ति। स यदावभृथेष्टिस्[6] संतिष्ठेताथोन्मुच्य कृष्णाजिनम् अद्भिर् अभ्युक्षेद्[7] इन्द्रियाज्[8] ज्येष्ठ्यात् श्रैष्ठ्यात् मा योषम्[9] इति। अथ [10]यम् अरातिं[10] मन्यत, तस्मै प्रयच्छति। अथाप आचामति भक्षस्यावभृथो ऽसि, भक्षणस्यावभृथो[11] ऽसि, भक्षितस्यावभृथो[12] ऽसीति[13]। स [14]यद् एवाप्रजीर्ष[14] किं चित् सक्तं भवति, तस्यैव भक्षः[15]। अथापः प्रविशति। न्यञ्चनं वा एतत् प्रपदनं यद् आपः[16]। न्यञ्चनम् एवैतत् [17]प्रपदनं प्रपद्यते[17] पाप्मनो ऽनन्ववायाय[18]। यत्[19] आप[20] स्यन्देरन्, प्रतिस्रोतं गाहेत पाप्मानं[21] मे निर्वहान् इति। सर्वा उ ह त्वा[22] आप[20] स्यन्दन्ते। या[23] उ ह स्थावरा[24], अवाचीस् ता स्यन्दन्ते, ऽवाञ्चम्[25] एवास्य ताः पाप्मानं निर्वहन्ति[26]।

अन्यो ऽन्यस्य जायापती पृष्ठं[27] प्रधावतः[28]। वज्रो वा आपः। वज्रेणैव तत् सर्वं पाप्मानम् अपहनाते[29]। अथो द्वन्द्वम्[30] एव तन् मिथुनं प्रजननं कुर्वाते, प्रजात्यै। स्नात्वा [31]क्षिप्रं उद्यात्[31], क्षिप्रं पाप्मनो व्यावृत्त्या[32] इति ॥६७॥

☞ §§67 and 68 have been edited and translated by Prof. Caland in Auswahl §127. Cf. CH §254 *f*, *g*, *i*, *k*, *l* and ŚBM IV.4.5.

1 C दे.

2 C कृष्णाजिना.

3 See Auswahl §127 note 8. Cf. JB II.66 and ŚBM I.1.4.2.

4 C अवच्छिद्यन्ते.

5 A B C पाप्माना.

6 A B यदावभृथेष्टि, C दावभृथेष्टि. Cf CH §254d (Auswahl §127 note 9).

7 A अद्भ्युक्षेद्.

8 C इन्द्रिया.

9 According to the Vedic Concordance it does not occur elsewhere.

10 C यं रातिन्. Caland wrongly reads यं रातिं. Our two best MSS show यमरातिं and it would not be proper to give to a friend a black antelope skin which takes away the glory of consecration and perpetuates sin (ते ये सकृष्णाजिना अपो ऽभ्यवयन्ति य एतस्माद् दीक्षितयशसादवच्छिद्यन्ते ते सर्वमात्मानं प्रप्लाव्य पाप्मना सहोदायन्ति). Cf. CH §254f, ĀpŚS XIII.19.9, MŚS II.5.4.33, Hir X.18, and see Auswahl §127 note 10.

11 A B C -भृतो.

12 A B C -भृथे.

13 Cf. ĀŚS VI.13.9 भक्षस्यावभृथोऽसि भक्षितस्यावभृथोऽसि भक्षकृतस्यावभृथोऽसि.

14 A देवोग्रजीपे, B देवाग्रजीपे, C एनोग्रजिपे.

15 All MSS भक्तः.

16 A B C आप्रः.

17 C प्रपद्य प्रतिपद्यते.

18 C नन्ववावाय.

19 C याष्.

20 So all MSS (without the visargas).

21 C पाप्मानुम्.

22 C omits त्वा.

23 C य.

24 C स्थवर.

25 After it C repeats वाम्रये.

26 Cf. ŚBM IV.4.5.10.

27 C पृष्ठंम.

28 Cf ŚBM IV.4.5.23 (Auswahl §127 note 11).

29 C अपहृना.

30 A द्रुज्रम् (Auswahl §127 note 2 द्रुजम्), C द्रुम्रम्.

31 C क्षिप्र देयात्. क्षिप्रे is of common occurrence in ŚBM, besides KB I.1, TB III.9.1.3, JUB I.4.7.

32 A B व्यावर्त्ता, C व्यावृत्ता.

२.६८

उन्नेतर् उन् मा नयेत्य्[१] आह । विष्णुर् वा उन्नेता । यज्ञो वै विष्णुः । यज्ञ एवैनं तत् सर्वस्मात् पाप्मनो विमुच्योन्नयति[२] ।

उद् वयं तमसस् परि सुवः पश्यन्तो ज्योतिर् उत्तरम् ।
देवं देवत्रा सूर्यम् अगन्म ज्योतिर् उत्तमम्[३] ॥

इत्य् एतां अगन्न् उदेति । एतद् वै[४] ज्योतिर् उत्तमं य एष तपति । सैषानार्ता[५] देवता । तद् [६]एताम् अनार्ता[६] देवताम् आरभ्योदेति । औदुम्बरीर् आर्द्राम् सपलाशास् समिधः कुर्वत एधो[७] ऽस्य् एधिषीमहीति[८] । गत्वाहवनीये समिधम् अभ्यादधाति समिद् असि, तेजो ऽसि, तेजो मयि धेहि, स्वाहेति[९] । अभ्याधायोपतिष्ठते

अपो[९] ऽन्व् अचारिषं[१०] रसेन समसृक्ष्महि ।
पयस्वां[११] अग्न आगमं तं[१२] मा संसृज वर्चसा ॥

इति । एवम् एव पत्नी[१३] गार्हपत्ये ऽभ्याधायोपतिष्ठते[१४] । आज्यस्थालीं[१५] सस्रुवाम्[१६] आदायोत्तरेणाग्नीध्रं[१७] च सदश् च परीत्यापरेण[१८] [१९]गार्हपत्यम् उपविश्योपस्थे[१९] कृष्णाजिनम् आधाय[२०] चतुर्गृहीतम्[२१] आज्यं गृहीत्वा जुहोति मयीन्द्रियं[२२] ज्यैष्ठ्यं श्रैष्ठ्यम् अग्निर् दधातु स्वाहेति[२३] । स यद् एवास्मिन् दीक्षिते यशो[२४] भवति, तद् अस्मिन्न् उत्थिते यशो भवति । तत् कृष्णाजिनं नातिपादयेत्[२५], स्रुगवधानं वैनत् कुर्वीत, हविषो वाधिपेषणं[२६], पुनर्दीक्षायै[२७] वैनन्[२८] [२९]निदधीत । एषा[२९] वै कैशिनी[३०] दीक्षा । एतां ह केशी[३१] दार्भ्यो दीक्षाम् उपनिषसाद ॥६८॥

☞ Cf. ŚBM XII.9.2.

1 Vedic Concordance does not register it. Cf. ĀŚS VI.13.14 (उन्नेतरञ्जो नय ..), MS I.3.39, KS IV.13, ĀpŚS XIII.21.3.

2 A B C -नयति.

3 RV I.50.10 (for other references see Vedic Concordance). It is not found in JS.

4 So all our MSS, but य (=ह) in Auswahl.

5 C सैषानत्तां

6 C एतानामत्तां (metathesis). Auswahl (MSS) एतान् अमात्तम्.

7 C एवे.

8 VS XX.23, XXXVIII.25 (for other references see Vedic Concordance).

9 A adds अव after it. SBM XII.9.2.9, VS XX.22, MS I.3.39, KS IV.13, XXIX.3, XXXVIII.5, LŚS II.12.13, MŚS I.7.4.47, MG I.1.17, 11.25, II.2.26, ĀpMB II.6.6, ĀpG IV.11.22, KŚS XIX.5.18 have अव. TS I.4.45.3, 46.2, TB II.6.6.5, ĀpŚS VII.27.16, VIII.8.18, 18.10, XIII.22.6 do not have अव like our text.

10 See Vedic Variants II §754 for the s form of the aorist of √ चर्.

11 C पयस्वा. See Auswahl §127 note 4.

12 C तम.

13 C पक्ति.

14 A C अन्यथा-.

15 A C आज्यस्थाली.

16 A स्रुवाम्, C स्रुवाम्

17 C -श्रीषु.

18 C परि-.

19 A गार्हपत्योप-.

20 A आदाय.

21 A चतुर्गृहीतम्.

22 A मयीन्द्रिय, C मेन्द्रिय.

23 According to the Vedic Concordance it occurs only here.

24 A C दीक्षितयशो, Auswahl records the variant दीक्षितेयशो. Caland and Oertel (Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas §57 Ex.3) adopt दीक्षितयशो, which word is found nowhere else. The topic begun in the previous section is completed here. It is clearly brought out by दीक्षिते यश· (the reading adopted here), which also supplies us the correlative of उत्थिते यशः. Correct the translation of Oertel (*ibid.*) to 'so what glory there is in the consecrated (sacrificer), that glory remains in him after he has arisen'.

25 Cf. Hir X.18 (quoted in Auswahl §127 note 12).

26 A B वानिपेषण (अनिपेषण is not found in MW, VPK and Index Védique), C वाधिपेषण Cf. ĀpŚS XIII.19.8, MŚS II.5.4.33, Hir X.18 (quoted in Auswahl §127 note 13). अधिपेषण occurs in ŚBM I.1.4.3 and ŚBK II.1.3.8.

27 A B पुनर्दीक्षाया, C पुनर्दीक्षा.

28 A पेनत्. वैनत्=वा+एनत्. Cf. न्यग्रभान वैनत् कुर्वीत (above). ĀpŚS, MŚS and Hir (quoted in Auswahl) also have एनत्. Caland inadvertently reads एन in the text.

29 A निदिधीनेषा.

30 A B C कैषिनी.

31 A B C कर्णा.

२.६९.

मृत्युप्रजापती[1] यद् अयजेतां[2], तौ यज्ञाभ्याम् एवास्पर्धेताम्[3] । अथ ह तर्हि "यज्ञायुधान्य् आसुर[4] "यथेमान्य् एतर्हीष्टीन्य् आयुधानि"[5] । तद् यद् यज्ञे स्तूयते यच्[6] छस्यते

यत् प्रचर्यते[7], सा प्रजापतेस् सेनास । अथ यद् वीणायां गीयते यन् नृत्यते[8] यद् वृथाचर्यते, सा मृत्योस्[9] सेनास[10] । तयोर् ह समावत्याव[11] एव सेने आसतुर्[12]—यावत्य्[13] एवेतरस्य तावतीतरस्य[14] । तौ ह ज्योग् एवाविजयमानौ[15] चरतुर्[16] बह्वन्य् एव वर्षाणि । स प्रजापतिर् अकामयत—जयेयं[17] मृत्युम् इति । स एतां यज्ञ संपदम् अपश्यद् एतत् संख्यानम्[18] । तेन मृत्युम् अजयत् । तस्य पराजितस्य[19] राजाशुच्यत्[20] । स प्रत्यङ् पतित्वा पत्नीशालां प्रापद्यत । तस्मात् [21]पत्नीभ्य हय च यस् संपदासुत[21] इत्य् असुत इति हैतन्, न हि सो ऽस्नूयत[22] । तस्य यानि[23] स्तुतशस्त्राण्य् [24]आसन् यद्[24] एवैतद् [25]वीणायां गीयते यन् नृत्यते यद् वृथाचर्यते[26], तान्य् एव तानि[25]—॥६९॥

☞ §§69 and 70 have been edited in Auswahl §128.

1 A B C -पति. मृत्युप्रजापति is not recorded in MW, VPK and Index Védique.

2 A अजयेनां.

3 C -स्यर्वेताम्.

4 A -सूर्, C यज्ञायुधान्यौसूर्. The *yajñāyudhas* are mentioned in AB VII 19 and TB III.2.5.9. In the latter passage the asuras were defeated by them.

5 A यथेमान्येनर्हिष्वायुधानि, B यथेमान्येनर्हा-ष्वायुधानि, C यथेमान्नर्हिष्वायुधानी.

6 C य.

7 C प्रचार्य्यंते.

8 C भृत्यंथ

9 C मृत्यो.

10 C सेनास

11 A B समावत्योष्, C समापत्योष्.

12 A आस्तुर्.

13 A यात्य्.

14 A omits तावतीनरस्य.

15 A B C -मनौ.

16 C चरतुर्.

17 C यजेयम्.

18 Cf. JB II 73 तदेतदनन्त यद् सख्यानम् तदेतदमृत यत्सख्यानम् .सा हैषा देवानां सेना यद् सख्यानम् (See Auswahl §128 note 7).

19 A पराजित्य.

20 A C राजाशुच्यत्. See note 18 of the next section

21 B C Auswahl (*text*) पत्नी सहचयस् स यज्ञासुत. The text is unsettled.

22 A आयत. Ātmanepada is rare.

23 C यान.

24 C आमसद्

25 C omits वीणायां गीयने तान्येव तानि

26 A B वृधा-.

२.७०

—[1]अथ[2] यो यूप आसीद्, य एवैष वीणायै दण्डस्, स एव सः । अथ या रशना आसन्, यान्य् एवैतानि[1] वीणाया उपवाणानि[3], ता एव ताः । अथ[2] यो द्रोणकलश आसीद्, यैवैषा वीणायै सूना, स एव सः । अथ यद् अधिषवणं[4] चर्मासीद्[5], यद् एवैतद् वीणायै चर्म[6], तद् एव तत् । अथ य उपरवा आसन्, य एवैते वीणाया [7]आकाशास्, त एव[7] ते । अथ ये[8] ग्रावाण आसन्, यान्य्[9] एवैतानि वीणायै वादनानि, त एव ते । अथ यानि सप्त चतुरुत्तराणि [10]छन्दांस्य् आसन्[10], या एवैतास्[11] सप्त वीणायै तन्त्र्यस्[12], तान्य्[13] एव तानि । अथ ये [14]दशरात्रे स्तोमा[14] आसन्, या एवैता दशांगुलयस्[15] त

एव ते । तद् आहुर्—नेतर्हि संसवो[16] ऽस्ति[17] । यो हि द्वितीयो यज्ञ आसीद्, अशुष्यत्[18] सः । एक एव यज्ञः । प्रजापतिर्[19] यज्ञ एवेति ॥७०॥

1 C omits अथ यो यूप . यान्येवैतानि.

2 Caland अथो. But all our MSS read अथ. And so also the other parallels in this section—अथ या रशना आसन्, अथ यदधिषवणं चर्मासीत्, अथ य उपरवा आसन्, अथ ये ग्रावाण आसन्, अथ यानि सप्त चतुरुत्तराणि छन्दांस्यासन्, अथ ये दशरात्रे स्तोमा आसन्.

3 उपवाण is new to MW and it is not found elsewhere. It might refer to the strings of the lute. Cf. वाण the 100-stringed musical instrument, so called on account of the large number of its strings.

4 C अधिष्वणं.

5 C चमासीद्.

6 See Auswahl §128 note 10.

7 C आक्षशानव.

8 C य.

9 C यान्न्.

10 A छन्दास्यन्, B C छन्दास्यामन्.

11 A एवैता.

12 C तन्य्यास्.

13 C तान्न्.

14 A B C दशरात्रस्तोमा.

15 C दशांगुलायस्.

16 संसव is referred to in AB I.3, GB I.3.19 and JUB I.9.3. On AB *ibid* Sāyaṇa explains संसव as द्वयोर्वा बहूनां वा यजमानानां सभूय सोमाभिषवः संसव । स च महान् दोषस्तस्मिन्नेव देशे तस्मिन्नेव काले मत्सरप्रवर्यजमानैः प्रवर्तितत्वात् । नद्या वा पर्वतेन वा व्यवधानरहितयोः समीपवर्तिनोः परस्परमन्त्रध्वनिश्रवणयोग्ययोर्देशयोः स्पर्धमानाभ्यां यजमानाभ्यां प्रवर्तितौ यौ सोमयागौ तयोरयं संसवाख्यो दोषः । तथा च सूत्रकार आह—संसवोऽनन्तर्हितेषु नद्या वा पर्वतेन वा इति (also see Keith's note on it).

17 Now (एतर्हि) it is *not a saṃsava* (see the previous note), because the weapons of mṛtyu and Prajāpati are equivalent and Prajāpati *no longer vies* (न हि सोऽस्पर्धत).

18 A C अशुष्यत, B अशुष्यत. √शुष् 'decline, wane'. 'The other sacrifice (of mṛtyu) waned'. Cf. संशुष्यति in ŚBM VI. 4.4.20. Also see Auswahl §128 note 4. In the preceding section अशुष्यत् means 'he languished'.

19 B C प्रजापति.

२.७१

अथ [1]'वा अतस्' संख्यानस्यैव । तस्य वा एतस्य संवत्सरस्य सप्त विंशति-शतान्य्[2] अहोरात्राणां भवन्ति । ता नवाशीतयः । अथास्य[3] सवनानाम् अशीतिश् च सहस्रं च त्रीणि च । तावन्तः पवमानाः । तद् एतच्[4] छ्लोकेनाभिगीतम्[5]—

अष्टाव् एता नवतयो भवन्त्य् अहोरात्राणां परिवत्सरस्य ।
अशीतिर् अस्मिन् सवनानि त्रीणि च सहस्रं च, पवमानाश् च सर्वे ॥

इति ।

अथास्य स्तुतशस्त्राणां षड्विंशते[6] च[7] द्वे[8] दश च सहस्राणि । अथास्मिन् [9]धिष्णिया य[10] अग्नयो विह्रियन्ते[11] दश चैव सहस्राण्य् अष्टौ[12] च शतानि त्रिंशतं च । [13]तद् एतच् छ्लोकेनाभिगीतम्[14]—

षष्टिशते[13] द्व मासि पृष्ठे स्तुतशस्त्राणाम् आ शतं चा शतानि[14] ।
दश सहस्राणि शतान्य् अष्टौ संवत्सरे धिष्णियास्[15] त्रिंशतं च ॥

इति ॥७१॥

☞ For this and the following section cf. the closely parallel GB I.5.23.

1 A मात्रत:.

2 सप्त विंशतिशतानि '720'. Cf. ŚBM XII. 3.5.12, VII.3.1.43, X.4.2.2, GB I.5.5,6, KB XI.7, ŚĀ II.10.

3 C अथस्य.

4 C एत.

5 C श्लो-.

6 C षष्टिशते.

7 A omits च.

8 C स्वे.

9 A C धिष्ण्या, B धिष्णय य. Cf. धिष्णियाः in the following stanza.

10 A B C विहृयन्ते.

11 B अष्ट.

12 C तदेवाताश्लोकेनाभिगीत. But compare the line preceding the first stanza.

13 A B C षष्ठिशते.

14 आ शत चा (=च+आ) शतानि=10,000 (100×100). Note the multiplicative use of आ.

15 A C धिष्ण्यास्

२.७२

तावन्ति तारकनक्षत्राणि[1] तावन्ति ज्योतींषि तावन्तो ऽर्काः । आप्नोति ह वा एतानि तारकनक्षत्राण्य् आप्नोति ज्योतींष्य्[2] आप्नोत्य् अर्कान् य एवं वेद । अथास्य स्तोत्र्याणां[3] नवतिश्[4] च सहस्राणि त्रीणि च शतानि षण्णवतिश् च । तद् एतच् छ्लोकेनाभिगीतम्[5]—

[6]स्तोत्र्या अस्य[6] नवतिस् सहस्रा त्री[7] च शता नवतिश् चोप षट् च ।
ताभिस् संस्तुतो विवसान एति[8] भूतं भविष्यद्[9] भुवनं[10] प्रजापतिः ॥

इति ।

अथास्य पदानां चत्वारि च [11]सहस्रा त्रिंशं चायुतानि[11] सप्त शतानि[12] पञ्चाशतं पदानि । तद् एतच् छ्लोकेनाभिगीतम्[13]—

चत्वारि [14]सहस्रा त्रिंशं चायुतानि[14] सप्त शतानि पञ्चाशतं पदानि ।
संवत्सरस्य कविभि स्तुतस्यैतावती मध्यमा देवमात्रा[15] ॥

इति ॥७२॥

1 C तारकानक्षत्राणि. This compound is new to MW, VPK and Index Védique.

2 C ज्योतींष्.

3 A स्तोत्राणां.

4 C नवतिश्.

5 A श्लोकेन सामाभिगीतम्.

6 A B C स्तोत्र्यास्य.

7 A त्रि, C ती.

8 C ति

9 A B C भविष्यत्.

10 C विश्वम्.

11 A C सहस्राण्ययुतानि त्रिंशतं.

12 A दशानि.

13 C -गीत.

14 A सहस्राणि त्रिंशतं चायुतानि (so also in B in the dittography in the next section, note 8), C सहस्राणि सप्त सहस्राणि त्रिंशतं चायुतानि.

15 Cf. GB I.5.23 संवत्सरस्य कविभिर्मि-तस्यैतावती मध्यमा देवमात्रा.

२.७३

अथास्याक्षराणाम् अयुतम् एकं[1] प्रयुतानि षष्टिर् नियुते द्वे नव चाक्षराणि सप्त सहस्राणि [2]दशतो दश[2]। तद् एतच्[3] श्लोकेनाभिगीतम्—

अयुतम् एकं[4] प्रयुतानि षष्टिर्[5] नियुते द्वे नव चाक्षराणि।
सप्त सहस्राणि[6] दशतो दशैतावान् आत्मा परमः प्रजापतेः॥

इति। [7]तद् एतद् अनन्तं यत् संख्यानम्। तद् एतद् अमृतं यत् संख्यानम्। स एष सुकृतस्[8] सो यत् संख्यानम्[9]। अथ यद् [10]असंख्यानं मर्त्यं[10] तत्। तस्माद् उ समम् एव चक्षीत। सा हैषा देवानां सेना यत् संख्यानम्। मनुष्यसेनया[11] वाव नु तं स्तृणुते[12] यं तिस्तीर्षते[7]। तादृग् इह तं स्तृणवा तं यं देवसेनया[13] तिस्तीर्षाता[14] इति। अथैते त्रयः पन्थानस् सुकृता देवयाना अक्षय्यः[15] पयकम्यश्[16] च। तं विद्वांसो ऽभिवहन्ति ब्राह्मणं यत्र मृत्युर् भवत्य् अन्नम् अस्य। तद् एतच् छ्लोकेनाभिगीतम्[17]—

त्रयः पन्थानस् सुकृता देवयाना अक्षय्यः[18] पयकम्यश्[19] च[20]।
ते विद्वांसो ऽभिवहन्ति [21]ब्राह्मणं यत्र[21] मृत्युर् भवत्य् अन्नम् अस्य॥

इति।

अक्षरशः पञ्छो ऽमृतं लिहानाः[22] ॥७३॥

1 C एक.

2 C omits it.

3 C एत.

4 B एकनं.

5 A B C षष्टिर्.

6 A B C सहाणि.

7 It is edited up to तिस्तीर्षते in Auswahl §128 note 7.

8 A सुकृत, B सुकृतोतर, C सुकृतनेन. After it B inserts प्रजापतिस्यचास्य पदानां चत्वारि च शतान्ययुतानि त्रिंशतं सप्त शतानि पञ्चाशतं पदानि तेदतत् श्लोकेनाभिगीतं चत्वारि सहस्राणि त्रिंशतं चायुतानि सप्त शतानि पञ्चाशतं पदानि संवत्सरस्य कविभिः स्तुतस्यैता प्रजापतिरितथायिनन्वछितक... ..... (illegible).

9 B संख्यानाम्. Caland omits this sentence.

10 A B असंख्यातममर्त्यं.

11 मनुष्यसेना is not recorded in VPK, MW and Index Védique. सेना 'missile'.

12 See Oertel, JBR p.106.

13 देवसेना occurs in KB II.9 only. Keith translates it as 'missile of the god'. MW does not give this meaning.

14 C -न.

15 A अक्षय्य. Cf. ŚBM XI.1.2.11-12 त्रीणि च वै शतानि षष्टिश्च संवत्सरस्याहानि तदहान्याप्नोति तदेव संवत्सरमाप्नोति॥ मर्त्या ह वा अग्रे देवा आसुः। स यदैव ते संवत्सरमापुरथामृता आसुः। सर्वं वै संवत्सरः। सर्वं वा अक्षय्यमेतेनो हास्याक्षय्यं सुकृतं भवत्यक्षय्यो लोकः.

16 A पयकिमश् (sg.), C पयक्रिमश्.

17 A -गीत.

18 A B -यं.

19 A पयकिमश्, B पयकमकम्यश्, C पयरिमश् (र and क are confused in the Grantha script).

20 After it C inserts ते विद्वांसोभिवहन्ति

ब्राह्मणं यत्र मृत्युर्मवत्यक्षमस्य तदेतच्छ्लोकेनाभिगीत त्रय: पन्थानस्सुकृति देवयाना अक्षय्य: पथतिमश्च.

21 A C ब्राह्मणो यत्र, B ब्राह्मणय्यत्र. Cf. ब्राह्मणम् supra.

22 Vedic Concordance wrongly leaves out this quarter. B लिशाना: , C कालिशाना: . The reading is uncertain.

२.७४

[अक्षरशः पक्षो ऽमृतं लिहानाः][1]
[2] सुवर् आयन् देवता देवसत्रात्[3] ।
तपसा कर्म कवयो ऽनुगत्य
आह्नाय[4] मृत्युम् अति मेधयायन् ॥
विजानन्तो दहन्तो[5] यन्ति शोकम्
मनीषिणो [6]यद् अपक्षा[6] पतन्ति ।
यत्रामृते विद्यते नोत मृत्युस्
तत्र विद्वांसः कवयः क्षियन्ति[7] ॥

एवंविद्वांसो यजमानम् ऋत्विजो[8] लोकान् पशून् अभि[9] कामान् वहन्ति । स यज्ञेषु स्तुतशस्त्रम् अश्नुते ऽक्षय्या यस्य [10]भवन्त्य् ऋत्विजो[10] ऽध्वर्युर् होतोत सामगः[11] । तस्मै छन्दांसि मधुधाराः क्षरन्ति । स यज्ञेषु स्तुतशस्त्रम् अश्नुत ऽक्षय्या यस्य [12]भवन्त्य् ऋत्विजो[12] ऽध्वर्युर् होतोत[13] सामगः[11] । तस्मै छन्दांस्य्[14] अमृतकुल्या अभिवहन्ति[15] ऊर्मिणी[16] स्तोत्रशस्त्रैर् इति ॥७४॥

1 This line is quoted here from the preceding section to maintain the unity of the stanzas.

2 Vedic Concordance wrongly begins the stanza from this quarter and ends it with विजानन्तो दहतो यन्ति. The mistake in the end is due to the haplological insertion of यज्ञेषु स्तुतशस्त्रमश्नुते क्षय्या यस्य भवत्यृत्विजोऽध्वर्युर्होतोत सामक in C, after यन्ति (in line 5).

3 देवसत्र is not found in MW, VPK and Index Védique.

4 C आन्हाय (न्ह is due to its frequent confusion with ह्न). Vedic Concordance wrongly reads *an(u)haya*. आह्नाय 'for a succession of days' (Eggeling) occurs in ŚBM VI.6.4.3 and in Pāṇini (MW).

5 All MSS दहतो.

6 C वदपक्षाः. Vedic Concordance (s.v. मनीषिणो) वद पक्षाः.

7 A क्षीयन्ति. These stanzas do not occur in JS. Vedic Concordance erroneously continues the line up to एवंविद्वांसो यजमानमृत्विजो (incorrectly reading the last part as यजमान मृत्युः).

8 C ऋत्युद्विजो.

9 अभि goes with वहन्ति.

10 C भवन्तार्विरित्विजो.

11 A B C सामकः.

12 C भवन्त्यर्त्विजे.

13 C होतो.

14 C छछन्दांस्.

15 A भिमवन्ति, B C भिवहन्ति. A C end the section here.

16 A ऊर्मणि, C ऊर्मींणी.

२.७५

एकैकम् उ ह वा एतेषाम् अक्षराणां यावतीयं पृथिवी तावत्। ऊर्जो ऽन्नाद्यस्य[1] मधुनो ऽमृतस्य कामस्य-कामस्य पूर्णं[2] पिब्दमानं[3] तिष्ठति। तद् धैवंविद्वान् ब्राह्मणस् सहस्रं-सहस्रं देवयुगान्य्[4] उपजीवति। तद् यद् आप्यते ऽथेतरद् उपसंक्रामत्य्[5] अथेतरत्[6] पुनर् आप्यायते। तस्माद् उ हैवंविदे ब्राह्मणाय दित्सन्त्य्[7] अस्योर्जो ऽन्नाद्यस्य मधुनो ऽमृतस्य कामस्य-कामस्य लिप्सामहा इति। यथा ह वा इदं क्षेत्रपादं[8] वा क्षेत्ररज्जुं[8] वावक्रियासत[9] एवम्[10] एवैवंविदो ब्राह्मणाल्[11] लोकम् अवक्रीयते। स यथा क्रय पर्यवेते क्षेत्रिणम्[12] एव क्षेत्राण्य् अपियन्त्य्[13] एवं लोकिनम्[14] एव लोका अपियन्ति। स यद् [15]ध वा[15] अप्य् एवंविद्वान् ब्राह्मणः पूर्णां पृथिवीं प्रतिगृह्णीयाद्, एकम् एव तस्याक्षरं ज्यायः। तस्माद् उ हैवंविद्वान् ब्राह्मणो दद्याच् चैव प्रतिगृह्णीयात् ॥७५॥

1 A न्नाद्य.

2 A पूर्णं.

3 C पिब्दमान. Oertel, JBR p.45, quotes this passage up to उपजीवति. See Eggeling's note on SBM I 8.1.7 (the only place in the Brāhmaṇas where पिब्दमान occurs), Wackernagel I §69, p. 76, Oldenberg, Rigveda Noten II, p.157.

4 The word देवयुग is not found in any other Brāhmaṇa. MW gives its earliest usage in the Mahābhārata.

5 C उपसंक्रामन्त्.

6 C अथेतरत्.

7 A B C दिक्सन्त् (क and त are confused in the Grantha script).

8 The compounds क्षेत्रपाद and क्षेत्ररज्जु are new to MW, VPK and Index Védique. पाद and रज्जु are two measures. पाद as a measure = 12 angulas. MW gives रज्जु, as a measure of 8 hastas or 192 inches, from the lexicons only.

9 C वाक्रियासित. वा + अवक्रियासते (= अव क्रीय + आसते). अव√क्री is not used in the other Brāhmaṇas.

10 C एवतस्माद् हैवंविदेम् for एवम्.

11 A ब्राह्मणात्, B ब्राह्मणल्, C ब्राह्मण.

12 A क्षेत्रणम्, C क्षत्रिणम्.

13 C अप-.

14 लोकिन् occurs in SBM XI.8.4.5.

15 A ध्वा, C ध्रुवा.

२.७६

✓ जनको ह वैदेहो बहुदक्षिणेन यज्ञेनेजे। तं[1] तद् उ ह कुरुपञ्चालानां ब्राह्मणा अभिसमाजग्मुः[2]। स ह सहस्रं गवाम् अवरुन्धान्[3] उवाच—ब्राह्मणा एता वो, यो ब्रह्मिष्ठस् स उदजताम् इति[4]। स होवाच याज्ञवल्क्यो[5], ऽर्वाचीर् एताम् सोम्येति[6]। तं होचुस् त्वं नु[7] नो ब्रह्मिष्ठो ऽसी३ इति[8]। स होवाच नमो वो ब्रह्मिष्ठायास्तु। गोकामा एव वयं स्म इति। ते होचुः को न इमं प्रक्ष्यतीति। स होवाच विदग्धश्[9] शाकल्यो ऽहम् इति। तं ह पुरस्कृत्येयुः। तं ह प्रतिख्यायाभ्युवाच त्वां[10] स्विच् छाकल्य ब्राह्मणा उल्मुकावक्षयणम्[11] अक्रता३ इति। स होवाच—

यदि तेनोल्मुकावक्षयणं स्मः प्रक्ष्यामो न्वै त्वाम् इति । तं ह पप्रच्छ कति देवा याज्ञवल्क्येति । स होवाच त्रयश् च त्रिंशाच् च[12], त्रयश् च त्री च शता, त्रयश् च त्री च सहस्रा, यावन्तो निविदाभ्याहुता[13] इति । ओम् इति होवाच ॥७६॥

☞ §§76, 77 have been edited and translated by Oertel in JAOS XV pp.238f (referred to as Oertel in this and the next section). This story occurs in ŚBM XI.6.3 with some variations (mostly verbal). Cf. ŚBM XIV.6.1.1f,XIV.6.9.1f, BṛĀrUp III.9. The manuscript variants have been recorded by Oertel; so they have been left out unless of importance.

1 C तं. Oertel reads तं, but our MSS-testimony is in favour of ते.

2 After this ŚBM XIV.6.1.1 clarifies. तस्य ह जनकस्य वैदेहस्य विजिज्ञासा बभूव कः स्विदेषां ब्राह्मणानामनूचानतम इति.

3 C अवरुन्धन. The parallel ŚBM XI.6.3.1 has अवरुन्धन्, the only place of its occurrence. Oertel is wrong in emending अवरुन्धान to अवरुन्धन्. अवरुन्धान occurs in KB XII.8, AB IV.16.

4 After a similar sentence ŚBM XIV.6.1.2,3 clarifies: ते ह ब्राह्मणा न दधृषुः ॥ अथ ह याज्ञवल्क्यः स्वमेव ब्रह्मचारिणमुवाचैताः सोम्योदज सामश्रवा३ इति । ता होदाचकार । ते ह ब्राह्मणाश्चक्रुधुः कथं नु नो ब्रह्मिष्ठो ब्रुवीतेति.

5 Hence onwards it is replaced by the synonymous याज्ञवल्क्य.

6 ŚBM XIV.6.1.3 has सौम्य. See Oertel's note 4.

7 B होचुस्त्वनु, C होचुः स्वनु. Cf. ŚBM XI.6.3.2 स्विद् for त्वं नु, and ŚBM XIV.6.1.3 (quoted in note 4).

8 A B C सीति. Oertel also misses २. ŚBM XI.6.3.2 has २.

9 Oertel takes it as a part of the name but Eggeling (ŚBM XI.6.3.3) does better in translating it as 'shrewd', qualifying शाकल्य.

10 A B स्म.

11 उल्मुकावक्षयणं here and ŚBM XI. 6.3.3 = अगारादक्षयणम् ŚBM XIV.6.9.19. It is strange that उल्मुकावक्षयण is not noted in MW and Index Védique. All MSS here and subsequently show उन्मुका- (with *n*). Can it be a genuine form? Cf. Vedic Variants II§878 p. 411 for the interchange of *n*·*l*.

12 Oertel has misunderstood this passage. His translation should be corrected to 'who are the thirty-three, the hundred and three, the three thousand and three.' (see ŚBM XI.6.3.4). It is on account of this mistake that he adds at the end of the section. कत्येव देवा इति । त्रयस्त्रिंशदिति । ओमिति होवाच (which now delete).

13 A नुविदेभ्योहुता, B नुविदोभ्याहुता, C नुविदोभ्यहुता.

२.७७

✓ कत्य् एव देवा इति । त्रय इति । ओम् इति होवाच । कत्य् एव देवा इति । द्वाव् इति । ओम् इति होवाच । कत्य् एव देवा इति । एक इति । [[1]ओम् इति होवाच ।

कतमे त्रयश् च त्रिंशाच् च, त्रयश् च त्री च शता, त्रयश् च त्री च सहस्रेति[1]] । महिमान एवैषां त इति होवाच । त्रयस्त्रिंशत् त्वेवेति[2] । कतमे त्रय-

त्रिंशद् इति । अष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्या इन्द्रश् चैव प्रजापतिश् च त्रय त्रिंशाद् इति[3] ।

कतमे[4] वसव इति । अग्निश् च पृथिवी च वायुश् चान्तरिक्षं चादित्यश् च द्यौश् च चन्द्रमाश् च नक्षत्राणि चैते वसवः[5] । एतेषु हीदं[6] सर्वं वसु[7] हितम् इति । तस्माद् वसव इति ।

कतमे रुद्रा इति । दश[8] पुरुषे प्राणा इति होवाच । आत्मैकादशः । ते यदोत्क्रामन्तो[9] यन्त्य् अथ रोदयन्ति । तस्माद् रुद्रा इति[10] ।

कतम आदित्या इति । द्वादश मासास् संवत्सर[11] इति होवाच[12] । एत आदित्याः । एते हीदं सर्वम् आददाना[13] यन्ति । तस्माद् आदित्या इति ।

कतमे त्रय इति । इम एव लोका इति ।

कतमौ द्वाव् इति । अहोरात्राव् इति ।

[14]कतम इन्द्रः, कतमः प्रजापतिर् इति । वाग् एवेन्द्रो, मनः प्रजापतिर् इति[14] ।

कतमैका देवतेति । प्राण इति । स होवाचानतिप्रश्न्यां वै मा देवताम् अत्यप्राक्षीः, पुरैतावतिथ्या[15] मर्तासि । न ते शरीराणि[16] चन गृहान् प्राप्स्यन्तीति[17] । तद् ध तथैवास । स ह तथैव ममार । तस्य हापहारिणो[18] ऽन्तरेण[19] शरीराण्य्[1] अपजह्रुर् अन्यन्[20] मन्यमानाः । तस्माद् उ ह नोपवदेत्[21] । अपि हा एवंवित् परो[22] भवतीति ॥७७॥

1 Omitted in all MSS.

2 वाव = त्वेव ŚBM XI.6.3.5.

3 Cf. ŚBM XI.6.3.5, XIV.6.9.3 with prolepsis (See Oertel, Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmanas, §9 Ex.14, p.14).

4 Dr. B. Ghosh, Collection of the Fragments of Lost Brāhmaṇas, Frag. XXIII, p.62-63, quotes a corresponding Śāṭyāyana passage from Venkaṭamādhava's introduction to RV X.19.

5 Quoted in Oertel, Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas, §9 Ex.13, p.14.

6 Omitted by Ghosh *ibid.*

7 ŚBM XI.6.3.6 gives a different etymology. Cf. JUB IV.2.3 प्राणा वै वसवः । प्राणा हीदं सर्वं वस्वाददते.

8 दशेमे in Śāṭyāyana *ibid* and ŚBM XI.6.3.7.

9 A यदोत्क्रामन्त्य्, B यदोत्क्रामन्ते यन्त्य्, C यदोत्क्रामन्तो यन्त्य्. Śāṭyāyana *ibid* and ŚBM *ibid* read उत्क्रामन्ति instead of उत्क्रामन्तो यन्ति.

10 Cf. ŚBM VI.1.3.10 यदरोदीत्तस्माद्रुद्रः, IX.1.1.6 तथदुदिताद् समभवंस्तस्माद्रुद्राः, XI.6.3.7 तद्यद्रोदयन्ति तस्माद्रुद्रा इति, JUB IV.2.6 प्राणा वै रुद्रा । प्राणा हीदं सर्वं रोदयन्ति.

11 Following ŚBM Oertel reads द्वादश मासास्संवत्सरस्य for द्वादश मासास्संवत्सर: against the testimony of all the MSS. Śāṭyāyana Brāhmaṇa *ibid* reads द्वादश मासा: संवत्सर:. See Oertel, The Expressions for 'The Year consists of twelve months' and the like in Vedic Prose, BSOS VIII. 685f, esp. p. 692 note 2.

12 Here ends the Śāṭyāyana fragment.

13 See note 29 on JB II.26.

14 As in ŚBM XI.6.3.8-10, this passage should precede the two previous paragraphs (कतमे त्रय इति.. ..अहोरात्राविति), as it is connected with the enumeration of the thirty-three gods. We have retained the text as in the MSS.

15 A पुरोतावतिथ्या, C पुरेतावतिथ्या. Oertel wrongly emends it to पुरस तावतिथ्या. पुरेतावतिथ्या = पुरा + एतावतिथ्या(:). Cf. ŚBM XI.6.3.11 पुरेतिथ्यै (पुरा + इतिथ्यै) मरिष्यसि. एतावति-थी occurs in DŚS, Sch (MW). For *-tha* (fem. *-thi*) forms see Whitney, Sanskrit Grammar, §1242e, p.478.

16 शरीराणि is wrongly translated by Oertel as 'body'. शरीर *pl.* means 'the bones', *e.g.* in AB VII.2 (where it is correctly translated by Keith). It is confirmed by the corresponding ŚBM XI.6.3.11 न ते ऽस्थीनि चन गृहान् प्राप्स्यन्तीति.

17 For the collection of bones, see Eggeling's note 3 on ŚBM XI.6.3.11 (ĀśvalGṛS IV.5.1f, KŚS XXI.3.7f, Muir's Original Sanskrit Texts V, p.316).

18 अपहारिणः = परिमोषिणः ŚBM. अपहारिन् has not been used in any other Brāhmaṇa. MW gives this word without any reference.

19 So emended by Oertel. MSS न्तरेण.

20 MSS अन्यम्. But ŚBM XI.6.3.11 अन्यत्. See Eggeling's note 4 on it.

21 See Eggeling, ŚBM XI.6.3.11 note 5.

22 See Eggeling, *ibid* note 6 for the various translations of परो भवति. Eggeling's rendering is better than that of Oertel.

२.७८

ब्रह्म च ह वै सुब्रह्म चैषु लोकेष्व् आसतुर् अस्मिन् भुवने[1] । ततस्[2] सुब्रह्मोच्चक्राम । असौ वा आदित्यो[3] ब्रह्माथो वाग् एव सुब्रह्म । ते देवा इहैव वेद्या अन्तर्वेदि[4] यज्ञेन ब्रह्म पर्यगृह्णन् । तद् इदम् अप्य् एतर्हि वेद्या अन्तर्वेदि यज्ञेन ब्रह्म परिगृहीतम् ।

[5]तद् आहुर् यद् अन्या होत्रा अन्तर्वेदि कुर्वन्त्य् अथ कथं सुब्रह्मण्यो[6] बहिर्वेदि करोतीति । स ब्रूयाद् एष वेद्या आत्मा यद् उत्करः एतन् प्रत्यक्षं ब्रह्म यत् सुब्रह्मण्या । यद् उत्करम् आस्थाय सुब्रह्मण्याम् आह्वयति तेनास्यान्तर्वेदि कृतं भवतीति ।

सुब्रह्मण्यों सुब्रह्मण्यों सुब्रह्मण्योम्[7] इति त्रिर् आह[8] । वाग् वै सुब्रह्मण्या ।[9] तद् एतां वाचं प्रथमत आरभते । अथो ब्रह्म वाग्, रस ओंकारः । ताम् एतां वाचं रसेन प्रीणाति । तद् धैतद् एके ओं सुब्रह्मण्येत्य्[10] आह्वयन्ति—॥७८॥

☞ §§78-80, dealing with the subrahmaṇyā, have been edited by Oertel in JAOS XVIII, pp. 35f. For the subrahmaṇyā see ṢB I.1.1f, ŚBM III.3.4.17f, AB VI.3, TĀ I.12.3,4, LŚS I.3.1-14, ĀpŚS X.28.5, VaitXV.4, CH §49. Excepting new and important variants, others have been left out as they are already given by Oertel.

1 Gloss?

2 AB ततः, C तता.

3 A B आदित्ये.

4 वेद्या अन्तर्वेदि (tautology), but बहिर्वेदि without वेद्या.

5 Cf. AB VI.3.

6 = सुब्रह्मण्या + उ.

7 ṢB I.1.8, ŚBM III.3.4.17, TĀ I.12.3, Vait XXXIV.5, LŚS I.2.20, 3.1, KŚS VII.9.20. Add JB reference in the Vedic Concordance.

8 Cf. ŚBM III.3.4.17.

9 Oertel misses the punctuation mark.

10 Not in Vedic Concordance.

२.७९

—प्राणो ह्य् अग्रे ऽथ वाग् इति । तद् ध तन् न तथा । यथा मध्व् आसिच्य लाजान् आवपेत्, तद् अन्यथेव[1] स्यात्, तादृक् तत्[2] । तस्मात् सुब्रह्मण्योम् इत्य् एवाह्वयेत् ।

इन्द्रागच्छेति[3] । इन्द्रम् एव तद् यज्ञ आह्वयति ।

हरिव आगच्छेति[3] । हरिभ्याम् आयाहीति[4] वावैनं तद् आह । प्राणापानौ [5]वा अस्य[5] हरी ।[6] तौ हीदं सर्वं हर्तारौ हरतः ।[6] अथो[7] अहोरात्रौ [5]वा अस्य[5] हरी ।[6] तौ हीदं सर्वं हर्तारौ हरतः ।

[8]मेधातिथेर् मेषेति[3] । मेधातिथिर् ह मेषो[9] भूत्वा राजानं पपौ[10] ।

[11]वृषणश्वस्य मेन[3] इति । वृषणश्वस्य ह मेना भूत्वा मघवा कुल उवास[11] ।

गौरावस्कन्दिन्[3] इति । ततो हैव गौरो भूत्वार्णवम् अवचस्कन्द ।

[13]अहल्यायै जारेति[3] । अहल्यायै ह मैत्रेय्यै जार आस[13] ।

कौशिक[14] ब्राह्मण कौशिक ब्रुवाणेति[15] । यद् ध वा असुरैर् महासंग्रामं संयते तद् ध वेदान् निराचकार । तान् ह विश्वामित्राद् अधिजगे । ततो हैव कौशिक ऊचे ।[6]

अथ ह वा एके कौशिक ब्राह्मण गौतम[16] ब्रुवाणेत्य्[3] आह्वयन्ति— ॥७९॥

1 = अन्यथा + इव. So A B, but Oertel and C अन्यथैव. अन्यथैव appears to be a *lectio simplicior*. Cf. RV विश्वथा,-SV विश्वथा (Vedic Variants II §73, p.43).

2 For the simile see JAOS XVIII p.37 note 1, and JUB I.8.11.

3 For references see Vedic Concordance.

4 Not in Vedic Concordance. Cf. mantras beginning with हरिभ्यां याहि.

5 All MSS वास्य.

6 Oertel misses the punctuation mark.

7 C अथोथो.

8 See Indische Studien I p.38.

9 C मेषा.

10 Cf. JB III.233 (quoted in JAOS XVIII p.38), PB XV.10.10f and see Oertel, JAOS *ibid*, Eggeling, ŚBM part II, p.81 note 1.

11 The corresponding Śāṭyāyana passage, from Sāyaṇa on RV I.51.13,[a] is quoted by Oertel. See Eggeling *ibid* note 2.

12 See Eggeling *ibid* note 3.

13 ŚBM III.3.4.18 accounts for these epithets thus: हरिव आगच्छ.. अहल्यायै जारेति तद्यान्येवास्य चरणानि तैरेवैनमेतत् प्रमुमोदयिषति.

14 See Eggeling, ŚBM part II, p.82 note 1.

15 Not in Vedic Concordance.

16 See Eggeling *ibid* note 2. Also compare the previous view.

२.८०

—तद् उ ह वा आरुणिमेव[1] यथाशितमोपहातम्[2] । तस्माद् उ तस्याशां नेयात् ।

तस्मात् कौशिक ब्राह्मण कौशिक ब्रुवाणेत्य् एवाह्वयेत् ।

देवा ब्रह्माण आगच्छतागच्छतेति[3] देवांश् चैव तद् ब्रह्मणश्[4] च समामन्त्रयन्ते । ते हास्मै समामन्त्रितास् सुमतिम् इच्छन्ते ।[5] तस्माद् उ ह समामन्त्र्य [6]मापराध्नुयान्, नेन् मोपवदान् इति[6] ।

तद् आहुः—किंछन्दस् सुब्रह्मण्येति । त्रिष्टुब् इति ब्रूयात् । ऐन्द्री हि त्रिष्टुब् इति ।

तद् आहुः—किंदेवत्या सुब्रह्मण्येति । ऐन्द्रीति ब्रूयात् ।[5] इन्द्रं ह्य् एनयाह्वयतीति । अथो ह ब्रूयाद् वैश्वदेवीति ।[5] विश्वान् ह्य् एनया देवान् आह्वयतीति ।

तद् आहुर्—यद् अन्या होत्रा स्तोत्रवत्यश् शस्त्रवत्यो ऽथ क्व सुब्रह्मण्यायै स्तोत्रं क्व शस्त्रम् इति । स ब्रूयाद् एतस्याम् एवैतत् सर्वं यद् ऋक् साम यजुः । तेनास्य सुब्रह्मण्या स्तोत्रवती शस्त्रवती भवतीति ।

तद् आहुः—किम् इव स्वित् सुब्रह्मण्यर्ग् इव स्वी३त् सामवा३ उताहो[7] यजुर् इवा३ इति । स ब्रूयान् नैवर्ङ् न यजुर् न साम । सर्वम् इवैव । सर्वम् इव ह्य् एव ब्रह्मेति ।

[8]अथ यां क्रीते राजनि सुब्रह्मण्याम् आह्वयति याम् एतां दक्षिणासु नीयमानासूत्करे तिष्ठन् सुब्रह्मण्याम् आह्वयति सैवयम् । अथो यत् प्रायणं[9] तद् उदयनम् असद् इति । अथो आगत एवन्द्रस्, तं मा निर्वोचामेति । एषा ह वै धेनुः पञ्चवत्सा पञ्चपदा[10] । [11]यद् ध वा[11] इदम् आहुः पांक्ताः पशव इत्य् एतद् ध तत्[12] ।

[13]तां ह वा एके यथादेवताम्[14] आह्वयन्ति । सर्वाग्नेयीम् अग्निष्टुत, ऐन्द्रीम् इन्द्रस्तोमस्य, वैश्वदेवीं वैश्वदेवस्य, अनिरुक्ताम् अनिरुक्तस्य । [15]तद् उ ह शश्वन् न तथा । नो हि ब्रह्मणो व्यापादो[15] ऽस्ति ।[15] यथानिपतितम्[16] एवाह्वयेद्[15] यथानिपतितम् एवाह्वयेत् ॥८०॥[17]

1 According to both ŚBM and ŚBK it was devised by Āruṇi. ŚBM makes it optional, but as to this nothing is said in the Kāṇva recension (Eggeling).

2 Oertel takes यशस्विन् as a part of the name. It will be better to translate it as an adj. 'illustrious, celebrated'. Cf. ŚBM III.3.4.19 where the word आरुणि occurs without any adjective or noun in apposition.

3 See Eggeling, ŚBM part II, p. 82 note 4.

4 All our MSS ब्राह्मणांश्, but ब्रह्माणः in the formula.

5 Oertel misses the stop.

6 A मापरध्नुयान्नमेन्मोपवदानीति, C मुपारध्नुयान्नतिन्मोपवदानि. Correct Oertel's text and translation.

7 So all our and Oertel's MSS. Oertel's emendation उतो ह is unnecessary.

8 See Oertel, Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas, §60 Ex. 50 p. 207, and §62 Ex. 25 p. 284.

9 C प्राणत्. Correct Oertel's text. This sentence sums up the previous statement 'so that the commencement (*viz.* the calling of the subrahmaṇyā when King Soma has been bought) and the end (*viz.* the calling of the subrahmaṇyā when the sacrificial gifts are being led) may be the

same', in order not to drive away Indra, who hath already come.

10 C यक्षपाश्वा. Correct Oertel's text. Cf. AB VI.3.

11 C वध्या.

12 This sentence is to be corrected in Oertel's text. Oertel misconstrues एतद्ध तद् with the next one. Cf. B. Ghosh, Fragments of the Lost Brāhmaṇas, p.90.

13 Ghosh *ibid* gives a similar Śāṭyāyana passage from the Upagranthasūtra VIII.2.

14 C -वेषतम्. Ghosh *ibid* -वेषतम्, Oertel (without v.l.) -वेषतम्.

15 Oertel translates it as: 'That is probably not so. For there is no end of the *brahman*. As upon something indestructible he should call upon it'. I think it is better to translate it as: 'That is not always so. There is no end of the *brahman*. (So) he should call (the subrahmaṇyā) according to the occasion'.

16 व्यापाद 'end', and यथाविपतितम् are new to MW, VPK and Index Védique.

17 *Colophon*: A B इति: ॐ श्रीगुरुभ्यो नमः, C इति: ॐ शुभमस्तु ॐ.